

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ № 1 2014

ISSN 2308-7420

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӮДАКӢ

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 1. 2014

Маҷалла соли 2010 таъсис ёфта, дар як сол ду шумора нашр мешавад.

Муассис: Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир

узви вобастаи АИ ҚТ Акбари Турсон

Муовини сардабир

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабир масъул

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Ҳайати таҳририя: Фарҳод Зикриёев, Маҳмадҷусуф Имомов,
Қосимшо Искандаров, Мукаррама Қосимова, Олимҷон Қосимов, Тоҷиддин
Мардонӣ, Мирзо Муллоаҳмадов, Абдуҳолик Набавӣ, Ҷӯрабек Назриев,
Додочон Обидов, Музаффар Олимов, Хуршеда Отахонова, Дилшод
Раҳимов, Шохзамон Раҳмонов, Ҳабибулло Рачабов, Додиҳудо Саймиддинов,
Носирҷон Салимов, Валӣ Самад, Абдунабӣ Сатторзода, Шодимуҳаммад
Суфиев, Олимҷон Хочамуродов, Ғаффор Ҷӯраев.

Душанбе © Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҚТ, 2012

Душанбе, 2014

ISSN 2308-7420

**АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И
ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ**

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 1. 2014

Основан в 2010 г. Выходит два раза в год
Издатель: Институт языка, литературы, востоковедения и письменного
наследия имени Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
член-корр. АН РТ Акбари Турсон

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Аскар Хаким

Ответственный секретарь
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

редакционная коллегия: Х.Атахонова, Г.Джураев, Ф.Зикриёев,
Ю.Исломов, К. Искандаров, М.Касимова, О. Косимов, Т. Мардонн,
Аллоахмадов, А. Набави, Дж. Назриев, Д.Обидов, М.Олимов, Д.
Исломов, Ш.Рахмонов, Х.Раджабов, Д.Саймиддинов, Н. Салимов, В. Самад,
Г.Торзода, Ш. Суфиев, О.Ходжамуродов.

Душанбе © Институт языка, литературы,
востоковедения и письменного наследия
имени Рудаки АН РТ, 2012

ДАР ИН ШУМОРА

Пажӯҳиш

АБДУЛЛОҲИ ҚАДИРИ. МУФРАДИ АНВОИ ШЕЪР ВА ОЛАМИ АШЁ.....	5
АБДУЛЛОҲИ ТУРСОН. ХОВАРШИНОСӢ: МАСЪАЛАҲОИ МЕТОДОЛОГИЯ.....	27
АБДУЛЛОҲИ МУҲАММАДИЕВ. ПЕРОМУНИ ЯК БАӢТИ МАНСУБ БА УСТОД РӯДАКӢ.....	48
АБДУЛЛОҲИ ҚАЛАНДАРОВ. ШЕЪРИ ИСМОИЛӢ.....	65
АБДУЛЛОҲИ РАҲИМӢ. БЕДИЛ ВА АВРАӢӢЗЕБИ ОЛАМИР	66
АБДУЛЛОҲИ ХОҶАМУРОДОВ. АНДЕШАЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ БАРХЕ АТТИҶАТИҲОИ ҲУНАРИ НАВИСАНДАГӢИ БАҲМАӢӢР	77
АБДУЛЛОҲИ ОБИДОВ. АНӢОРАҲОИ ҒАЛАТ ДАР БОРАИ ЯК СУРУДИ ТАРӢИХӢИ ДАРӢ-ТОЧИКӢ.....	82
АБДУЛЛОҲИ ДАЗАР. ШАКЛГӢРИИ ЗАБОНИ ФОРСӢ.....	93
АБДУЛЛОҲИ ҚӯРАЕВ. ЗАБОНИ ВОҲӢД ВА ИДОМАИ ОӢ.....	105
АБДУЛЛОҲИ АЗИЗҚУЛОВ. ЗАБОН БА НИҒАҲБОН НИӢӢЗ ДОРАД... ..	115
АБДУЛЛОҲИ ӢМОМОВ. ТАРҶУМА ВА НАҚШӢ ОӢ ДАР ТАРӢИТИ ФАРҲАӢӢИ МАРДУМИ ФОРСУ ТОЧИК ВА АРАБ	125

Ӣднома

АБДУЛЛОҲИ ОТАХОӢОВА. САҲМИ УСТОД МАЪСУМӢ ДАР ТАРӢИСИ БОЙГӢИИ АДИБОН ВА МАТӢИШИНОСИИ АДАБИӢТИ МУОСИРИ ТОЧИК.....	135
АБДУЛЛОҲИ САТТОРЗОДА. СУХАНШИНОСИ ҚАЛАМЗАӢ	141
Муаллифони шумора	150

СОДЕРЖАНИЕ НОМЕРА

Исследования

АСКАР ХАКИМ. СУБЪЕКТ ЛИРИЧЕСКОГО ВИДА И ОБЪЕКТИВНЫЙ МИР.....	5
АКБАР ТУРСОН. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ КАК СОЦИОГУМАНИТАРНАЯ НАУКА	27
ШАМСИДДИН МУХАММАДИЕВ. ОБ ОДНОМ БЕЙТЕ. ПРИПИСЫВАЕМОМ РУДАКИ.....	48
ХОКИМ КАЛАНДАРОВ. ИСМАИЛИТСКАЯ ПОЭЗИЯ.....	65
БОБОБЕК РАХИМИ. БЕДИЛ И АВРАНГЗЕБ	66
ОЛИМДЖОН ХОДЖАМУРОДОВ. НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПИСАТЕЛЬСКОМ МАСТЕРСТВЕ БАХМАНЁРА.....	77
ДОДОДЖОН ОБИДОВ. ИСТОРИЯ ОДНОЙ НАРОДНОЙ ПЕСНИ НА ДАРИ-ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ.....	82
ЖИЛБЕР ЛАЗАР. ФОРМИРОВАНИЕ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА.....	93
ДЖУРАЕВ ГАФФАР. ТРИ ВЕТВИ ОДНОГО ОБЩЕГО ЯЗЫКА	105
ДЖУМАБОЙ АЗИЗКУЛОВ. ЯЗЫК НУЖДАЕТСЯ В ХРАНИТЕЛЕ	115
ЭМОМОВ АСРОРИДДИН. ИСКУССТВО ПЕРЕВОДА И ЕГО РОЛЬ В ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЯХ АРАБОВ И ТАДЖИКОВ.....	125

Память

ХУРШЕДА АТАХОНОВА. ВКЛАД Н. А. МАСУМИ В ОБРАЗОВАНИЕ АРХИВА ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ И ТЕКСТОЛОГИЮ.....	135
АБДУНАБИ САТТОРЗОДА. ХУДОЖНИК СЛОВА	141
Сведения об авторах	150

Пажӯҳиш

АСКАР ҲАКИМ

МУФРАДИ АНВОИ ШЕЪР ВА ОЛАМИ АШЁ

(Таҳқиқи шеъри ғиноии тоҷикӣ дар нимаи дуюми садаи бист)

Мақолаи I

Дар аксари асарҳои таҳқиқотӣ оид ба анвои адабӣ таъкид мешавад, шеъри ғиноӣ асосан шеърест, ки андешаву эҳсосоти шахсиро бевосита ифода менамояд [1], ки қомилан дуруст аст. Ҳарчанд ин қазия ҳақ аст, аммо фароғири тамоми анвои шеъри ғиноӣ нест, зеро дар он, ҳамаҷунон ки дар ин баррасӣ хоҳем дид, ҷаҳони ғиноӣ (объективӣ), шайъӣ ҳам ҳузур дорад. Ҳоло мавриди таҳқиқ ашъори ғиноие қарор мегиранд, ки дар онҳо андешаву эҳсосоти шахсӣ, ки маҳсули ҳаёти бетанҳои шоир ва ё муфради ғиноӣ мебошанд, мавқеъи таъйинкунанда доранд. Ин ҳарфҳо чунин маъно мешаванд, ки маҳз чигунагии ҳамин андешаву эҳсосоти шахсӣ ва тарзи баёни онҳо чӣ навъ шакл гирифтани ин ё он шеъри ғиноиро таъйин мекунанд.

Ин андешаву эҳсосоти шахсӣ, ки дар шеъри ғиноӣ ба воситаи муфради ғиноӣ ва ё бевосита аз забони шоир ифода мешаванд, чӣ гунаанд? Онҳо танҳо мансуби шахси ӯ буда, аз ихтоси зиндагии шахси ӯ фаро намераванд ё ба дигарон ҳам тааллуқ мегиранд? Инҳо аз суолҳои ҳастанд, ки моҳияти навиҳои эҷодӣ бадеъӣ ва, аз ҷумла, шеъри ғиноиро муайян менамоянд.

Ҳамаҷунон ки маълум аст, маводи шеъри ҳамосӣ тасвири чигунагии ҳаётии иҷтимоии мардум аст ва маводи шеъри ғиноӣ асосан ифодаи чигунагии шуури иҷтимоии онҳост. Аз ҳамин таъкид ҳам пайдост, андешаву эҳсосоти шахсӣ, ки дар шеъри ғиноӣ ифода мешавад, танҳо дар муҳити ифодакунандаи ӯ мунҳасир намоида, дигаронро ҳам бояд фаро бигирад, зеро шеъри ғиноӣ баёнгари шуури иҷтимоист ва андешаву эҳсосоти шахсӣ ҳам бозтобе аз шуури иҷтимоист. Агар ин тавр аст, пас маҳсулияти ифодаи андешаву эҳсосоти шахсӣ дар шеъри ғиноӣ дар ҷист?

Исботи ин қазия дар шеъри ғиноӣ мурочиат кардан ба хусусияти навиҳои дигари шеър – хусусияти шеъри ҳамосиро низ тақозо менамояд, зеро ҳар шинсохт қисмати дуюми муқоисаро талаб дорад, ки фарқият равшантар нишон дода шавад.

Ҳамоса ё шеъри ҳамосӣ ҳаёт, яъне ҳаётии мардумро бевосита ба тасвир мегирад, зеро мавриди маърифат ва дарки он ҳаётии иҷтимоӣ мебошад. Дар ин

иҳамдигарин инсонҳо, амалиёт, фикру ақида, аҳволи рӯҳию воқеъӣ ва ғаму и онҳо нишон дода мешавад. Ин ҳама замири онҳо, ҳаёти рӯҳию маънавийи иҷтимоии онҳоро низ муфракис менамояд. Маводи шеъри ҳамосӣ гини дигарон аст, ки шоир онро тасвир намуда, бо фаросат, ҳисси беихтиёри қоронаи хеш ба дарёфти хусусиятҳои ҷаҳони маънавий ва шуури иҷтимоии мерасад.

Аммо дар шеъри гинӣ вазъ дигар аст. Шоирини гинӣ барои тасвир ва ифодаи ҷаву эҳсосот ғолибан ба ҷаҳони ботинӣ хеш рӯй меорад ва онро вобаста ба андешаву эҳсосоте, ки меҳодад ифода намояд, маърифат мекунад. Ин ин ботинӣ як шахс дар баробари он ҷаҳони воқеъӣ ва ботинӣ мардум, ки ин ҳамосӣ дар ихтиёр дорад, ҳале маҳдуд ба назар мерасад ва дар натиҷа ба тасаввуроте пайдо шуданаш мумкин аст, ки шоирини гинӣ барои ифода ва иҷтимоии андешаву эҳсосот имкони камтаре дорад. Аммо ин тасаввур дуруст зеро шеъри гинӣ ҳам ба монанди дигар аниқ адабӣ нави ҳунарест, ки ба таври эҷодӣ бадеъӣ таъмин (типӣ) карда, нишон медиҳад. Бинобар ин шоирини гинӣ ҳам дорон имкони беохир аст ва метавонад гуногунтарин ҷаву эҳсосот, таассуротро вобаста ба муҳтавои интихобнамудааш ифода намояд, ки бақши замон ва зиндагии иҷтимоиро дар худ дорад. Ин гуна таъминият доштани лирикаро Л. И. Тимофеев воқеъбинона чунин қайд менамояд: «саран ғумон мекунам, ки лирика маъноии тасвири ҷаҳони ботинӣ инсонро бақаро мекунад, зеро дар асл доираи он беандоза фарох аст. Он, ҳамаҷун умуман қулай аст, зиндагиро бо тамоми гуногуншаклиаш инъикос менамояд... Аз ин ҷиҳат... дар лирика мо ҳам муҳимтарин хусусиятҳои инъикоси бадеъӣ бақаро пайдо мекунем... ҳам дақиқ (конкретӣ)... ҳам таъмин, яъне маҳсулияти ҳамаи таассуротро, ки ба доираи муайяни одамон дода шудааст, ки дар ин доираи муайяни зиндагӣ ҳастанд» [10,352].

Тасаввуроти нодуруст оид ба маҳдуд будани доираи фарогирини шеъри гинӣ аз он сар мезанад, ки он ҷаҳони ботинӣ ва онро ҳам асосан ба воситаи як шахс ки шахси шоир ва ё муфракис гинӣ мебошад, ифода менамояд. Ҳоло бақаро шуд, ки мавриди инъикоси шеъри гинӣ танҳо олами ботин набуда, бақаро воқеъ ҳам мебошад, зеро он ҳамаҷо таъмин кардани андешаву эҳсосот таассурот таҷрибаи ғуруҳи муайяни одамонро низ ба эътибор мегирад, ки ин ҷаву таассурот ба онҳо ҳам мансубият дорад. Дар ин ҳол шахсе, ки онро менамояд, шоир ва ё муфракис гинӣ ҳатман аз доираи як шахсияти худ меавад. Дар ин бора В. Белинский чунин менависад, ки воқеъияти ҳол Шоирини бузург дар бораи «ман»-и худ суҳан ғуфта, дар бораи умум – дар бораи башарият суҳан меғӯяд, зеро дар сиришти вай ҳама он чӣ ки бо он таъмин мезинад, ҷой дорад. Ва бинобар ин ҳар кас дар ғами ӯ ғами худро меонад, дар ҷони ӯ ҷони худро ҳам мешиносад ва дар ӯ ба танҳо ш о и р, и н с о н, бародари худро дар башарият мебинад. Ҳама мавҷудии беандоза аз

Дар шеърӣ ғиной дар шуури шахси шеър олами шуур инъикос меёбад, ба он асосан, ва шуури фардиро, агар он шуури шахси эҷодкор бошад, шуури як нафар интиҳон дуруст набуда, шууре бояд донаст, ки он шуури иҷтимоӣро низ фаро гирифтад. Зеро на ҳамеша, ҳамчунон ки донишманди сиришти хунари Л. С. Битовский қайд менамояд, «...иҷтимоиро на фақат ҳамчун ҷамъиятӣ, ҳамчун ҷаҳуд будани одамони бисёр бояд фаҳмид. Иҷтимоӣ дар он ҷое ҳам, ки як фародонам ва таассуроти шахсии ӯ ҳаст, ҷой дорад»[3,314].

Ин шайъ ба мо имкони комил медиҳад, ки ҳангоми таҳқиқи ҳастии муфради
шайъ ва ё шахси шоир дар шеърӣ гиноӣ дар партави шуури шахсии ӯ инъикоси
шуури ҷамъиётиро низ бубинем. Зеро шуури шоир ҳангоми эҷоди асар ё ба умқи
ҳастии худӣ ӯ ё ба олами атроф рӯҷӯ менамояд ва аз он чизҳоро пайдо намуда,
барои тасвир ва ё ифодаи мақсади худ истифода мекунад, ки муносибат ва
азари ӯро ба он воқеият равшан падидор месозад.

Шуури шахси эҷодкор дар интиҳоби мавзун асар, бо табу тоб тасвир ва ё баён
равони он, оҳанги сухани ӯ ҳам инъикос мешавад. Гуногунии ашё ва ҳодисоти
замин ботину зоҳир гуногунии мавзун шеъри ғиноиро таъмин менамояд. Таъриқи
ғиноибат ба мавзӯ, тарзи идроку маърифати он, ба воситаи андешаву
фитроти ифода намудан ва ё ба воситаи тасвир нигоштани он навъҳои
гуногун шеъри ғиноиро ба вуҷуд меорад.

Ин аз асритарин ва роиҷтарин навъи шеърн гиной шеърест, ки дар он шоир ба муфрази гиной андешаҳои отифин ҳиссиётангези худро вобаста ба ин ё он ҷузъ, воқеа ва ё ҳолати ангезаи рӯҳӣ баён менамояд. Ин навъ шеър дар ҷамъи ҳазорсолан мо фаровон аст, ки газал роиҷтарини он буда, бехтарини мунаҷҷаб он ҳам дар ҳамин қолаб гуфта шудаанд. Аммо таассуф ин қост, бо вуҷуди дар адабиёти мо ҷой доштани бештарин ва олитарин намунаҳои газал ҳанӯз он ба он тарзе ки зарур аст, анҷом наёфтааст, то махсусияти навъии он равшан шуда бошад. Шеърн муосир ва ин давра, пимаи дуҷуми садаи бист ҳам, ки ба ҷири баррасӣ дорем, аз ин дидгоҳ ба таҳқиқ парасидааст.

Дар асарҳои адабиётшиносии ғарбӣ ва русӣ масъалаи махсусияти навъии ғарбӣ гиной каму беш мавриди баррасӣ қарор гирифта, баъзе меъёрҳои таҳқиқи муайян қарда шудааст. Аммо азбаски ин қор дар асоси маводи шеърӣ ғарбию ба ҷо оварда шудааст, на ҳамеша ба таҷрибаи шеърӣ форсии тоҷикӣ, ки тақдирҳои хоси худро дорад, мувофиқ меояд. Масалан, дар таҳқиқоти амиқу ғаниманди Л. Н. Тимофеев чунин меояд, ки: «Тафовути шакли жанрҳои ғарбӣ асосан бар мабъи мавзӯ қарор гирифтааст. Ҳамин тавр аст лирикаи ғарбӣ, фалсафӣ, сиёсӣ ва ғайра вобаста аз он тамоюлҳои мавзӯӣ, ки ба давраи таъин, услуби муайян ва ғайра хос мебошанд»[10,365].

Дар ин меъёри мавзуро баъри шинохт ва баррасии шеъри тоҷикӣ, масалан, ғинаи татбиқ кардан имкон надорад, зеро намунаҳои олии он дар осори ғайришаръӣ масалан Ҳофизӣ Шерозӣ, Камолӣ, Ҳусеинӣ ва мусофирон ҳама

доранд.

чаҳорумӣ не агар байте ишқӣ бошад, дигаре фалсафӣ, сеюмӣ иҷтимоӣ ва
Мо дар ҳасби ҳолӣ, панҷумӣ ирфонӣ ва монанди инҳо.

ҷолиберо ин ҷо ҳоло ба исботи ин қазияи маълум дода нашуда, танҳо ҳикояти
розӣ таал, дар ин мавзӯ меорем, ки ба газалҳои устоди беназири он Ҳофизӣ Шероз

«Рӯзе Шероз дар «Ҳабиб-ус-сияр» - и Хондамир омадааст:

– Абёт Шероз ба забони эътироз Ҳоҷа Ҳофизро муҳотаб сохта, гуфт:
балки аз ҳеч як газали шумо аз матлаъ то мақтаъ бар як минвол воқеъ нашуда
саввуф ва дар газале се-чаҳор байт дар таърифи шароб аст ва ду-се байт дар таъ
булагост. як байт дар сифати маҳбуб. Ва талаввун дар як газал хилофи тариқи

Ҳоҷа

– Он ҷаф:

Аммо маъна бар забони мубораки шумо мегузарад, аини сидқ ва савоби маҳз аст
ни дигар изолик шеърӣ Ҳофиз дар атрофи офоқ иштиҳор ёфта ва назми ҳарифо
Шероз даъво аз дарвозаи Шероз берун намениҳад. Бино бар ин кинояи Шероз
Дар ин «мақоми изои Ҳоҷа Ҳофиз шуда» [8. 84].

дани газал ҳикоят на фақат шуҳрати газали Ҳофиз, балки аз навъи беҳтарини бу
ҳақиқат мунӣ ӯ, ки байтҳояш мустақилмаъност, низ таъкид гаштааст, ки аини
Албатта мебошад.

дах рост ба, дар ин маврид давран аввали инкишофи газал, ки ба садан даҳу
мавзӯи гуногун меояд, низ аз назар соқит нест, ки дар он газал бештар дар атрофи
боқимонда ёфта мешуд. Аммо ин навъ газал дар баробари он мероси бузург
гирифт, ки дарсадии камеро ташкил медиҳад. Дар баробари ин бояд ба эътибор
рон боз ба дар замони охир майли тоза кардани газал дар эҷодиёти баъзе шо
мавридаш баргаштан ба якмавзӯии газалро ба миён оварда истодааст, ки дар

Пас таърих дар ин бора ҳам изҳори назар карда хоҳад шуд.
яд муайян ҷанк ва меъёрҳои таҳқиқ бевосита дар асоси маводи таҳқиқшаванда ба
муносиба ба карда шаванд. Ин тариқ ва меъёрҳо чунон бояд бошанд, ки бо онҳо
моми муносиба ба байниҳамдигарии инсонӣ шеър ва шайъи тасвири ифодаро бо та
тахлили раққаби ва нозукиаш баррасӣ карда шавад, то масъала ба содагии
расад, шеър мавзӯ ва мавзӯчаҳо оид нагардад. Дар ин маврид чунон ба назар ме
шоир ва шеърӣ гиноиро аввал аз тариқи ибрази андешаву эҳсосоти отифие, ки
шеър муҳим муфрази он ба ҷо меорад, таҳқиқ кардан зарур мебошад, зеро ин гуна
баъзе муҳимтарин хусусиятҳои онро дар бар мегирад. Ин навъи шеърӣ гиноиро
вожаи лоҳа ҳақиқон, аз ҷумла, Г. Н. Поспелов лирикаи медитавӣ (медитатсия)
да, маҳсули табиӣ буда, ба маънои тафаккури ҳиссиётангез, андеша мебошад) ном
дитаваӣ умед ба инсонӣ онро чунон қайд кардааст: «Махсусияти муҳтавои лирикаи ма
он шуурӣ мумкин ҳамчун навъи асосии эҷоди лирикӣ ба он ҳулоса мешавад, ки дар
маърифат ба иҷтимоии хусусияти гоҷавӣ доштаи шоир дар як вақт ҳам муфрази

таърихӣ ва гоёбии он таъсири муайян доранд ва шоир ҳар қадар маъсалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ, ахлоқӣ ва ҳамаҷонибатар маърифат менамояд, ин нақш дурахшонро мушаххастар ба назар мерасад. Ин таассурот ҳарчанд шахсиро фардӣ мебошад, аммо маҳсули ҳаёти иҷтимоӣ, муносибатҳои мураккаб ва ғуноғуни таърихӣ мебошад, ки ифодакунандааш шоир ва ё муфради ғиноӣ онро аз сар гузаронидааст, ё маърифат кардааст. Аз ин бармеояд, ки шоир дар як вақт таассуроти шахсии худро ба мулоҳиза гирифта, онро бо олами хориҷ ҳам мепайвандад, яъне ӯ дар як вақт ҳам манбаи таассурот ва ҳам санҷишгари он таассурот мебошад. Дар натиҷа ӯ ба чӣ дараҷа ҳосиятнок будани таассуроти худро дар ҳаёти иҷтимоӣ муайян намуда, ба он оҳанг ва табу тоби зарурӣ дода, бо сабки мувофиқ ба қалам меорад, ки дар он нақши шуури иҷтимоӣ муассир ба назар мерасад.

Дар лирикаи медитативӣ, ки мо онро шеъри ғиноӣ андешаҳои отифӣ хоҳем номид, суҳан асосан аз номи шоир ва ё муфради ғиноӣ ба забон меояд ва таассуроти, ки ифода мешавад, низ ба онҳо нисбат мегирад. Болотар қайд шуда буд, ки ин навъи шеър ва намунаҳои олии он дар адабиёти классикӣ мо дар мисоли ғазал фаровон мавҷуд аст. Аммо воқеияти адабӣ дар шеъри тоҷикӣ садаи биستم аҳди шӯравӣ чунон сурат гирифт, ки дар он шеъри ғиноӣ андешаҳои отифӣ маҷмӯи пешини худро қариб тамоман аз даст дод. Ин сабабҳои бисёре дошт, бинобарин фақат ба таваҷҷуҳи шахсӣ, тамоюли эҷодӣ ва қобилиятҳои адиб, балки ба ғайроти иҷтимоӣ, гоёӣ ва фарҳангии давлати шӯроҳо вобаста буд. Ҳоло ба баъзе тафсилоти ин руҳдор машғул нашуда, танҳо ба чанд нуктаи он ишора карда мешавад, ки боиси то солҳои шасти ҳафтоди садаи бисте шеъри тоҷик қариб аз назар афтодани шеъри ғиноӣ андешаҳои отифӣ шуд.

Ғайрати адабии замон талаб дошт, ки дастовардҳои ҷомеаи нав дар шакли шӯравӣ (реалистӣ) нишон дода шавад ва воқеият он доништа мешуд, ки ин замон, ки бунёдкори ҷомеаи нав аст, дар ҳама ҳолат мудом дар роҳи мубориза ва ғолибият ба даст овардан аст. Дар инҳоди ӯ ҳамеша як андеша – ғолибияти мафкуравии ӯ бар ҳама фикру ақидаҳои дигар мавҷ мезад, мисли он ки ӯ ҳамеша дар фаъолияти иҷтимоӣ буд, фаъолият, ки барои андеша ва таъмин бар дӯзон хешу шахсияти хеш ҷо намегузошт. Шеър ҳам гӯе тамом шеъри фаъолият буд, на андешаи отифиву эҳсосот. Вале азбаски он фаъолият ҳам на бо таъмин ва нишон додани ҳамаи зиддияту мураккабияту мушкилот, балки рӯякӣ ба қолаби ифода мешуд, бештар шиороҳанг ба гӯш мерасид. Шахсияти шоир ҳам гӯе дар вучуди иҷтимоӣ маҳлӯл шуда буд ва агар ҳам гоҳ-гоҳ руҳ менамуд, танҳо ба сурати шахсе, ки бунёдкори ҷомеаи нав асту саропо тавоноӣ ва ағраҷҳои ботин дошта бошад ҳам дар он фақат шодию сурур ҳаст ва агар нафрат ҳам ҳаст, фақат ба душманони соҳти нав.

Ин гуна дастури гоёӣ шаклҳои шеърин худро тақозо дошт, ки ба он шеъри

и ҳаёт, бо мураккабии ҳолати воқеъиаш ба тасвир гирад, балки бо мавқеъгирии блин гоёӣ, ки чӣ навъ ҳал шудани мавзӯ пешакӣ маълум аст.

Шеърӣ мавзӯӣ дар адабиёти классикии тоҷикӣ собиқан дуру дарозе дорад, ки мунаҳои олии он дар қасида, маснавӣ, ғазал, рубоӣ, қитъа маҳсусан, дубайтӣ амсоли онҳо мавҷуд аст. Аммо ба ҳар ҳол дар баробари ашъори навъи дигар, исалан ҳамон ғазале, ки ҳар байташ истиқлоли маъноӣ дорад, ба он гуна қомеи бузург соҳиб набуд. Ба ғайр аз ин шеърӣ мавзӯиҳои замони нав маҳсусҳои худро дошт, ки дар интиҳоб ва сабки ифодаву баёни он зоҳир мегаشت. Малан, бештар мушаххас шудани ҳуди мавзӯи шеър, на ба маънои умуман шеър, балки ҳар як шеърӣ алоҳида ва дар гирди як воқеъа, шайъ шоҳистар ҷаридани шеър аз хусусиятҳои тозаи он буд. Ин таҷриба аз шеърӣ русӣ ва рҷумаҳои шеърӣ ғарбӣ, ки дар забони русӣ мавҷуд буданд ва шоирони тоҷик онҳо ошноӣ пайдо мекарданд, ба шеърӣ тоҷик ворид мешуд. Ин ашъор, ки бештар хусусияти воқеъгароёна доштанд, барои омӯхтани тарзу тариқи гуфтани шеърӣ мавзӯӣ мадад мекарданд, зеро дар шеърӣ мавзӯӣ заминаи воқеъгароиву айъӣ гузастаратар мебошад. Бинобар он ин навъ шеърӣ мавзӯӣ дар он даврони адабиёти мо то андозае нав маҳсуб мешуд.

Азбаски шоирони мо дар гуфтани шеърӣ мавзӯӣ таҷрибаи кофӣ надоштанд ва таҷрибаи пешии шеърӣ русӣ ҳам камтар воқиф буда, бештар бо шеърӣ русии монӣ шӯравӣ ва он ҳам на бо намунаҳои воқеъан ҳуби он, балки бо рӯзмарраву мунароии он, ошно буданд, ки бисёртар таблиғ мешуданд, шеърӣ мавзӯиро р пояи пасте мегуфтанд.

Чуни хусусият пайдо кардани шеърӣ тоҷикиро дар аввали садаи бист Х. Ҷарифов ҳам қайд карда, навиштааст: «Аз охири солҳои бистум ва сиюми садаи зашта шеърӣ тоҷикӣ равиши мавзӯӣ ва иҷтимоӣ гирифт. Албатта, шеър ҳамақт дар мавзӯе гуфта мешавад, аммо мавзӯҳои суғнатӣ, ишқ, мадҳ, ҳаҷв, рисо, ҷу муноҷот, мавъиза, ҳикмат ва назири онҳо аз рӯҳия ва хоҳишҳои оғийроста ба даъво ва ормонҳои фардӣ пайвастагӣ доштанд. Мавзӯиҳои замони нав р марҳилаи аввал рӯйдод ё мушоҳидаи воқеият аст, аз мавқеи иҷтимоӣ ва масуравӣ ва устодон Ҷурсунзода ва Миршакар ба ҳамин рави то муддате шеърфтаанд» [16, 328].

Дар адабиёт ҳамеша мавзӯ (объект) - и маърифат воқеият ва инсон, мунобати ғуноғуҷиҳат ва мураккаби ӯ бо ин воқеият ва таассуроте мебошад, ки ӯ бархӯрд бо он ҳосил мекунад. Ҷамҷунон ки ҳар инсон фарди нотакрор, бо сосоту андеша ва хусусиятҳои мухталиф мебошад, бардошташ ҳам аз ин қеият ҳамин гуна бояд бошад. Аз ин рӯ мавзӯи иҷтимоӣ ҳам дар шеър ва маҳсусан дар шеърӣ ғиноӣ, ки воқеиятро бештар аз дарун, ба воситаи нишондани ҷаҳони ботинии инсон ва таассуроти ӯ ба ҷо меорад, бо рангомезиҳои маҳсусате, ки онро маърифат мекунад, бояд ба қалам ояд. Дар ин ҷо ҳамеша дар зар доштани он нуқта муҳим аст, ки ғаъолияти иҷтимоии инсон танҳо як шои ҳаёти ӯ набуда, тамоми соҳаҳои ҳастии ӯро фаро мегирад, дар ҳамаи

шуур мавҷуд аст. Бинобар ин мо ҳам хангоми дар бораи андешаву эҳсосот ва таассуроте, ки дар шеъри ғиноӣ ба воситаи муфради он иброз мешавад, дар бораи ҳамчун андешаву эҳсосот ва таассуроте, ки таъмин шудааст, сухан меронем. Аз ин рӯ, дар ашъори иҷтимоӣ ҳам чехраи фардии муфради ғиноӣ бояд мушаккис шавад, то ин ки чи андоза иҷтимоӣ будани он ҳам муайян гардад.

Дар баробари ин дар назар бояд дошт, ки инсон ҳарчанд бо таъбири Арасту махлуқи иҷтимоист, аммо мавҷуди мураккабтарини фардӣ ҳам ҳаст ва ҷилваҳои ин тарафи ҳастии ӯро ҳам ҳамеша бояд ба эътибор гирифт, то ҷаҳони мураккаб, пурпечу хами ӯ одӣ ва ростхатту ҳамвор ангишта нашавад. Дар шеъри ғиноӣ, ки андешаҳои отифӣ аз забони муфради ғиноӣ ва ё шоир иброз мешаванд, низ ҳамин мураккабӣ, ҷандпаҳлуӣ, ба самти дарун ва ё бурун ҳаракат кардани андешаву таассурот бояд ҷой дошта бошад, зеро ин аз хусусияти зотии ҳастии бошууронаи башар аст. Дар ин маврид ҷаҳони инсон дар баробари аз назари иҷтимоӣ ва муҳимтар аз ҳама аз назари бадеъӣ дида шудан, ки маҳаки тасвиру ифодаи ҳастии инсон дар адабиёт аст, аз назари рӯҳию равонӣ низ ба тааммуқ бояд гирифта шавад. Зеро тамоми адабиёт, шеър ва махсусан шеъри ғиноӣ ҳамеша бозтобе аз рӯҳу равони инсон, муфради ғиноӣ ва ё шахси худӣ шоир дорад ва ё комилан аз ӯст. Бинобар он дар ин ҷо инсон ҳар қадар махлуқи иҷтимоӣ бошад, ҳамон қадар махлуқи фардӣ ва рӯҳу равонӣ ҳам ҳаст.

Иртиботи инсон бо ҷаҳон, ҳамчунон ки равоншиносони ҷаҳонӣ, аз ҷумла Карл Густав Юнг таъкид мекунад ва дигарон ҳам ин ақидаи ӯро таъид менамоянд, ба ду тариқ сураат мегирад – дарунгаро ва бурунгаро, ки аввали инсонро ба олами дарун, рӯҳу равон ва дуҷамъ ба олами берун, сӯи иҷтимоӣ мебарад. «Тақобули дигар дар назарияи Юнг, - менависад равоншиноси бузурги муосир Лоуренс А. Первин, - байни дарунгароӣ ва бурунгароӣ аст. Ҳар кас дар асл ба яке аз ин ду тариқ бо ҷаҳон иртибот барқарор мекунад; агарчи ҷиҳати дигар низ ҳамеша барои фард боқӣ мемонад. Дар ҳолати дарунгароӣ, ҷиҳатгирии аслии фард ба дарун ва ҷониби хештан аст. Фарди дарунгаро, дудил, мутафаккир ва муҳтот аст; фарди бурунгаро ба берун, ба ҷаҳони хориҷ ғароиш дорад. Аз назари иҷтимоӣ, даргир мешавад ва фаъолу мутаҳаввир (далер, бебок... А.Ҳ.) аст. Ҳар кас вазифа дорад, ки ваҳдати хештанро пайдо кунад»[4, 174]. Шубҳас нест, ки инсонии комил дар ваҳдати ин ду амал, дар амиқ рафтан ба олами дарун, яъне дарёфтани фардияти худ ва иртиботи густарда доштан бо олами берун, яъне мавҷеъ ёфтан дар иҷтимоӣ ба зухур меояд.

Аз инмаи дуҷамъи асри XX андешаву эҳсосот ва чехраи муфради шеъри ғиноӣ фардитар шудан гирифт, ки ин ба воқеитар, реалитар ва ғаронмоятар шудани шахси инсон дар ҷомеа вобаста буд. Дар инмаи аввали аср сураати инсонии ормонии замон, ки аз таълимоти сотсиалистӣ сиришта шуда буд, онҳаи сифатҳои ҷамъиятӣ буда, хусусиятҳои фардӣ, зиндагии шахсии ӯро хеле ба хирағӣ илғикос мекард. Чехраи шахсӣ дар баробари симони ҷамъиятии инсон кадрӣ қимат надошт ва ин таъсири маҷфун худро ба муфрадҳои шеъри ғиноӣ низ гу-

душвор буд, вале ба ҳар ҳол шоироне, ки ба олами даруни хеш сар фуру бари на фақат даъвати инсонии ормонии замонро, балки садои дили худро ҳам шуниданд, андешаву эҳсосоти шахсин худро ифода карда тавонистанд, ки дар суруду муфради ғиноии шеърашон мунъакис шуд.

Муфради ғиноии шеъри М.Турсунзода бо ғаъолияту андешаҳои иҷтимоӣ худ бештар аз ҳама ба инсонии ормонии замони сотсиалистӣ наздик буд, вале ба сабаби дар он мақоми муҳим доштани фардияти эҷодкор чехраи мушаххас дошт, ки дар аксари ҳолат чехраи худӣ Турсунзодаи шоир буд. Агар то охири солҳои панҷоҳ муфради ғиноии шеъри Турсунзода ҳам камтар хусусияти фардӣ дошт, баъдҳо иштиёқ ба ҷаҳони ботинӣ, фуру рафтани ба олами маънавият, арзиши асосӣ қоиладар шудани ба мабдан шахсият ӯро бештар фардӣ ва қобили тавачҷуҳ мегардонид. Ҳоло ба муқоисаи муфассали ду давраи эҷодӣ М. Турсунзода ва ҳама наслони ӯ, ки дар он тафовути иброи андешаву эҳсосот ва таассуроти муфради ғиноӣ нишон дода шавад, машғул нашуда, зеро таҳқиқи ин масъала дар маҷмӯи ин мақола нест, бо ба ҳам киёс кардани як-ду иброи андешаву эҳсосоти муфради ғиноӣ дар ашъори ду давраи М. Турсунзода иктифо мекунем.

Дар шеърҳои «Суруди ман» ва «Бахти ҷовидон», ки мутаносибан солҳои 1941 ва 1947 навишта шудааст, шоир гӯё андешаву эҳсосоти худро дар атрофи мавзӯҳои барояш бисёр азизу муҳим – эҷодӣ барои эҷодкор ва бахт барои одаме баён кардан мехоҳад, ки агар воқеъан дар бораи мавзӯ биандешад, мавзӯест, ки барои ифодаи фардитарин таассурот ва дар айни ҳол ба шаритари андешаҳои амиқ мувофиқу муносиб мебошад. Аммо дар ҳар ду шеър ҷои баён андеша ва таассуротро тавсифҳои рӯякии бетаъсир гирифтаанд, ки аз онҳо ба мо ҳақиқати аслии асари эҷодӣ, на чехраи шоир ва на ҷиғунагии вазъу ҳушбахтӣ инсон ба мушоҳида мерасад. Масалан, шоир ба суруд, шеъраш рӯчуи қарин мегӯяд:

Сурудам – ҳофизи рози дили ман,
Аниси булбуллови дили ман.
Уқоби тезпарвози дили ман,
Адиби нуктапардози дили ман [11, 33].

Ва як зарра гармие, ки дар мисраъи аввали ин шеър ҳаст, бо вучуди оламҳои дигар-дигар будани мисраъҳои баъдина, дар бандҳои минбаъда аз бай рафта, шеър на танҳо андешаву таассуротро, ки бояд ифода менамуд, надира, балки ҷӣ гуна инсон будани эҷодкори худро ҳам ба мо зарраи намудор намонад:

Туру медонам, эй мурғи ғазалхон,
Ки озодона дар ин давраи даврон,
Дурахшида мисоли дури ғалтон,
Равонӣ мисли оби ҷӯйборон... [11, 33].

Ба ёд ин монанд мисраъҳои дигар, ки на андеша дорад ва на эҳсосот ва на фардиоти эҷодкорро нишон медиҳанд. Шеърҳои дигар ҳам аз ҳамин қабил ва бо ин гуна шеърҳо:

Чӣ ғам дорам, диёри хубтар аз бӯстон дорам.
Надар монанди Сталину халқи қаҳрамон дорам.
Ба болон сарам мурғи саодат мекунад парвоз.
Тамини сабзу хуррам, обҳои зарфишон дорам [11, 26].

Ин шеърҳо дар ин ҷо на ҳамчун мисолҳои бад аз шеърҳои он замон махсусан варда шудаанд, ки қазия ба исбот расад, на, балки онҳо аз шеърҳои хуби он замонанд, ки шоири хуби он замон гуфтааст. Он вақт М. Турсунзода яке аз шоирони машҳури Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии собик ва барои силсилаи шеърҳои «Бисёри Ҳиндустон» барандаи ҷоизаи давлатии ИҶШС дар соҳаи адабиёт шуда буд. Инҳо, набудани андешаи амиқ, эҳсосоти фарогир ва чеҳраи фардии инсонӣ дар шеърҳои ғиноӣ нуқси умумии шеъри он замон мебошад.

Ҳамагирӣ шуури иҷтимоӣ дар андешаву эҳсосот ва таассуроти муфради ғиноӣ дар аввали нимаи дуоми сада ҳам хеле ҳамаҷониба ва фарогир аст, ки барои ғиноӣ чеҳраи инсон дар шеър заминаи умумӣ фароҳам овардааст. Азбаски шуури иҷтимоӣ асоси шакл гирифтани гоии инсонӣ замон мебошад, муфради шеъри ғиноӣ ба воситаи ифодаи он ба сурати инсонӣ ормонии замон робита пайдо мекунад, вҷҳтараш, яке ва ё якчанд ҷиҳати онро дар худ таҷассум месозад.

Сурати инсонӣ ормонии замон дар натиҷаи дарёфти илмӣ, фалсафӣ, сиёсӣ, маънавияш ахлоқи инсон ҳосил мешавад, ки шеъри ғиноӣ ҳамчун яке аз шояхон ҳунар хусусиятҳои асосии ниро, на бо мафҳумҳои мучаррад, балки ба воситаи таассуроти муфради ҳеш, ба воситаи зуҳури фардии он ишқикос менамояд. Дар ин ҷо қонуниятҳои мутақобил амал мекунад, ҳар қадар шахсияти эҷодии шоир фарғатар аст, муфради ашъори ғиноияш ҳамон қадар бештар ба сурати инсонӣ ормонии замон наздиктар аст, яъне инсон ҳар қадар фарғитар аст, симон инсонӣ иҷтимоиро ҳамон қадар возеҳтар падидор месозад.

Дар ин давра дар бархе аз шеърҳо ва манзумаҳои М. Турсунзода, масалан, достони ғиноӣ «Ҷони ширин» (с. 1959), шеърҳои «Ватан» (с. 1965), «Замин» (с. 1965), «Афеӯс, ки нақрди имтиҳонам» (с. 1966) андешаву таассуроти шахсии ӯ, ки бо ормонҳои иҷтимоияш ҳамроҳанд, низ ба ғӯш мерасанд.

Манзуми асосии шоири ғиноӣ шахси худӣ ӯ, ҷаҳони ботин ва шуури иҷтимоии ӯ, ки дар натиҷаи муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ маънавияш бо олами ҳоҷи ва дигарон шакл мегирад. Чашми ӯ на фақат ба чашмаи дили худ, балки бо чашмаи дили дигарон низ нигариста, акси худро меҷӯяд ва агар меёбад, шеъраш ба ҷаҳон сурати ошноӣ мегирад ва агар намеёбад, эҳсоси ғурбат ва бегонагӣ мекунад.

Ин назари ботинбин, ки андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгароро ба

фради ғиноӣ ё шахси шоир тааллуқ гиранд, дар эҷодиёти М.Турсунзода андак, зеро дар шахси шоир ва муфради шеъраш ҳам ҷанбаи иҷтимоии ҷаҳоншироӣ нуфузи бузург дорад. Дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлилиаш ҳам, монанди шеърҳои “Офарин, дил!” (с. 1967), “Шеъри ман” (с. 1972), «Сайри ӯҳо» (с.1975), “Гуфтугӯ бо худ” (с. 1977), ҳамон табиноти иҷтимоӣ, ки тин фард барои ҷомеа аст, таъкид мешавад ва андешаву эҳсосот на бар умқи ҷарун, балки ба бурун равона мешавад. Дар ин ҳолат таиҳо ғинояте, ки ба таъти шоирии М.Турсунзода хос аст, ин табинотро аз даъвати хушқу берӯх шуҳалос карда, ба он самимият ва рӯҳафзоӣ мебахшад.

Ашъори М. Турсунзода бо таҷрибаи зиндагиаш пайванди ноғусастаи дорад, ки дар мақомҳои баланди давлати Шӯравӣ хидмат мекард, масалан, намоиш мардум дар Шӯрои Олии ИЧШС, Раиси Кумитан яқдили кишварҳои яёву Африқо ва монанди инҳо буд ва мартабаи як шахси олии мамлакатро дар дил ва дар хориҷи кишвар дошт, маънии зиндагии хешро дар ташвиқу тарғиби ҳои музаффарӣ замони худ, талқини бунёдкорӣ, бахту саодат ва ҳамдигарӣ одум меид. Вақте ки мо аз зовияи маънии зиндагии шоир ба эҷодиёташ мебарем, дар он ҳолат дуруст дармеёбем, ки чаро ӯ маҳз ба ҳамин мавзӯҳо рӯи оварад ва чаро маҳз ҳамин гуна менависад. Шоири асил ва маҳсусан шоири ӯӣ наметавонад, ки дар зиндагӣ як навъ ақида дошта бошад ва дар эҷодиёташ тариқи дигар зухур кунад. Бинобар ин поми ҳар як шоири бузург дар зехн анда мавзӯ ва мафкураеро падидор менамояд, ки на таиҳо ашъораш, балки хсияташ ҳам бо он даромехтааст. Шахсият ва эҷодиёти М. Турсунзода ҳамин гуна мебошад. Бинобар ин дар ашъори ғиноии андешаҳои отифиаш ҳам меша рӯҳияи шод ва фаъол доштани муфради ғиноии ӯ набояд мавриди ӯқмӣ қарор гирад. Ва аз ин рӯ чунин ибрози замири худ аз ҷониби муфради ӯӣ дар шеъри «Замин» дар матни эҷодиёти М. Турсунзода комилаи табиӣ ба мисрасад.

Зинда кардам дар замин ман шӯълаи хомӯшро.
Бо суҳан дар ҷӯш оварадам дили бечӯшро,
Ман ба ҳар як тифли аз модар ба дунё омада,
Боз кардам аз сари ишқу вафо оғӯшро [12, 122].

Ҳамин тариқ, дар шеъри “Офарин, дил!” ҳам, ки муҳотабаш дили шоир, яъне ӯӣ шоир аст, ягонагии фардро, дар айнаи ҳол, фарди эҷодкорро бо олам, бо одум, ки дар аксари ашъори ғиноии гузаштагон ноҷӯру фоҷиаомез буд, мутаъиб ва ҳампайванд нишон медиҳад.

Офарин, дил, занги аввалро надодастӣ ханӯз,
Дар мақомат бетанаффус истодастӣ ханӯз.

ва инчунин баиффияти шодмонии фармуда доштани муфради гиноӣ, ки аз синаи инсонии ормонии замони сотсиалистӣ бармеомад, қариб дар ҳамаи он насли шуаро аз М.Турсунзода то Лоик ба чашм меҳӯрад. Он дар ин поёни "Офарин, дил!"-и М. Турсунзода, ки дар охири солҳои шаст навишта аст, ин ҳаст: "Меҳӯрӣ гамҳои оламрову шод астӣ ханӯз" ва ин оҳанг дар ин ақидаи дар силсилаи "Қиссаи Ҳиндустон" дар шеъри "Бозгашт" ба гӯш рафта буд: "Шодам, аммо меҳӯрам гамҳои халқи дигаре"[13, 225].

Инчунин муаллифи ин мақола дар эҷодиёти шуарои наслҳои мазкур ва баъзеи ин шоирони инман дуҷони аср ба як андоза оҳанги фармуда доштани шодиву шустӣ ва сарфарозии муфради гиноӣ дар ашъори андешаҳои отифиашон мекунад, аммо ин бо ғияти хурдагирӣ нест, зеро ин оҳанг аз марому ҳақиқати инсонии онон бармеомад, ки ба тасвири ҳақиқати зиндагӣ камтар майл ба ширӯз ва фардори аз рӯи ормон (идеал)-и худ, ки чӣ тавр бояд бошад, дар ғайри мекарданд. Ба зами ин махсусан аз ҷониби шуарои насли Турсунзодаву М.Миршакар, ки дар пешрафти ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон зинда шуд, дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ ба дастовардҳои чашмрасии инсонии инсонӣ ноил шудани кишварро дидаанд, бо шефтагии голибиятҳои тоҷибӣ музаффарият кардани камтар аҷобат дорад. Аммо, ба ҳар ҳама қайд кард, ки танҳо бо тавсифи шефтагиву музаффариятҳои ҷаҳони инсонӣ шеър бинистар, серпахлӯтар, воқеитар намешавад ва тазодҳои замони инсонӣ муносибатҳои фарду ҷомеа ва муборизаи шадида неку бад, ки дар бо инсонӣ қамеши ҷараён дорад, аз назари тааммуқ дур мемонад.

Дар эҷодиёти М. Турсунзода, М. Миршакар, Б. Раҳимзода, А. Деҳотӣ ва дигар ашъори гиноии дорони андешаҳои отифӣ, ки дар онҳо муфради гиноӣ ба ҳақиқати худтаҳлили дарунгаро машғул бошад, қариб дар кам ба назар меояд. Он ҳама мероси бузурги шеъри ҳазорсола, ки дар он андешаҳои худтаҳлили ба дараҷаси амиқ ва серпахлӯ буданд, яке аз сабабҳои асосии оламгирии ашъори онон гаштанд. Андешаҳои отифии худтаҳлили асосан реша дар инсонӣ ирфон ва шеър доштанд ва азбаски гоӣ бунёди инсонӣ нав бо мероси инсонӣ гузашта ва махсусан мазмуни рӯҳонидошта созгор набуд, шоироне, ки инсониро ба хидмати сохтани ин гуна инсон гузошта буданд, аз истифодаи худтаҳлили ақтироз мекарданд. Ва сиёсати адабӣ ҳам ба ин қор ҳаргиз рӯи хуш набуд. Бо вуҷуди ин муфради гиноии ашъори М. Турсунзода дар андешаҳои худтаҳлилиаш инсбат ба дигарон қолибтар ба назар мерасад, зеро баъзеи ғайримузори гоӣ будани банди дил ва ҳиссиёт ҳам ҳаст ва гоӣ иҷтиҳоди ҳам дар кӯраи дил ғудохта, бо гармии дилаш як ҷо берун меорад, ки ба ин гармӣ медиҳад.

Дар мавридҳои, ки муфради гиноӣ дучори ночорӣ ва дар рӯҳияаш ғаму ғарбӣ гирифтани мешавад, ӯ мақсад, гоӣ асосии зиндагашро ёд оварда наметавонад. Ин дар ашъоре руҳ медиҳад, ки дар онҳо авзори рӯҳии муфради

тан”(с.1965) муфради гиной бо сабки сода ва ба дил наздик сухан оғоз мекунад, ки ба лаҳни сӯҳбат қаробат дошта бошад ҳам, шоирона аст:

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт.
Ба мисли гӯшту похун ҳамеша бо Ватан будам.
Агарчи нисфи умри бехтаринам дар сафар бигзашт[12, 121].

Вакте ки ӯ дар бораи дар сафар гузаштани нисфи бехтарини умр дур аз ватан диёр гуссаманд буданаш сухан мегӯяд, баробари ин боз чизҳои гуногунро меонад, ки вазнинии ин гуссаро сабук месозад: ӯ доимо дар ёд дорад, ки мисли гӯшту похун бо ватан пайвастааст ва ҳатто аз он сӯи укёнус ба гӯши ӯ садои ватан мерасад, ин ҳиссиёт бар гуссан ӯ голиб омада, шеърро ҷамъбаст мекунад, ҷамаи ин дарди ҷудой ба хотири мақсади асосии зиндагист.

Агарчи борҳо афтодам аз ёру диёрам дур,
Ба сайёҳӣ маро карданд гарчи дӯстон машхур,
Вале ман дар ҳама ҷо, дар ҳама кунҷу канори даҳр,
Ҳамеша бо ватан будам, ҳамеша бо ватан масрур[12, 121].

Бешубҳа, ин дарде нест, ки ҷонкоҳ бошад ва мақсади шоир ҳам сухани ӯ довар гуфтан нест, балки изҳори муҳаббати Ватан аст, ки ҳамеша дар дил ҷаҳт, ҳам дар гурбат, ҳам дар диёр. Дар ин андешаҳои худтаҳлили отифӣ ба дида мешавад, ки назари шоир бештар бурунгарост, то дарунгаро, вале дар бурунгарой ҳам самимияти дарунӣ эҳсос мегардад.

Ҳамин тариқ, ин ангезаи рӯҳӣ, ки аз омадани баҳору дур аз ватан дар сафар гузаштани боз як соли умри азиз сӯҳбат мекард, ба шеъре мубаддал гашт, ки ба ёнгари андешаи отифӣ ва розу ниёзҳои шоир шуд. Вале асоси он ангезаи рӯҳӣ, ки дар воқеияти зиндагии шоир ҷой дошт, аз мафҳуми як санади ҳаётию маънавӣ худ фаротар рафта, барои ифодаи ҳолати рӯҳии таъминшудае, ки муҳаббати ватанро барои ҳама муассир ифода кунад, қобил гашт.

Дар ашъори М.Миршакар, ки рӯҳи ҳамосӣ мақоми муҳим дорад, ба андешаҳои отифии худтаҳлили дурунгаро машғул шудани муфради гиной қарб ба назар намерасад, вале дар баъзе шеърҳои муфради гиной ба андешаҳои худтаҳлили бурунгаро меравад, ки камтар ҳисгароёна ва бештар ақлгароёна мешавад. Дар онҳо андешаҳои отифии муфради гиной бештар ба андешаҳои инҷомӣ ҷомеъ нисбат мегиранд. Ӯ ҳангоме, ки дар бораи масъалаҳои башарӣ ва абадӣ ҷумлаи инсон ва моҳияти ҳастии ӯ, инсон ва зиндагӣ, инсон ва марӣ ва шеърҳои “Офарин, эй зиндагӣ”, “Ҷаҳони ноором...”, “Одам”, “Зиндагӣ ҷустуҷуст” андеша ва эҳсосоти худро баён менамояд, маҳз ҳамин гуна ба назар мерасад.

Тимсоли инсонии ормоние, ки дар замони шӯравӣ, махсусан баъди ҷанми

Барномаф, тавоно, ҳаётдӯст буда, ҳаммаромии шахсу ҷомеаро дар худ таҷассум мекунад. Карн шаҳрвандии ӯ доимо дар мақоми аввал буд, ки аз вазифадории ӯро ба ӯ бармеомад. Ин сифатҳои инсон, ки дар назарияи нави инсон ва адабиёти реализми сотсиалистӣ тарғиб мешуд, таъсири сахте ба олами муфради инсон дарда, онро ба табиқо ҳаётӣ, балки ҳамчун оламе, ки маҳсули табииготи ӯро ба ӯ буданд, ба назар ҷилвагар месохтанд.

Дар ҳама назари дучиҳата ба инсон, ки яке онро бузургу тавоно ва зиндагнаш-ро ӯро шодмониро хушгузаронӣ ва дигаре нотаवону ҳақир ва умрашро дар ғаму тавоно мебинанд, бисёр қадимист, ки мисолҳояшро дар адабиёти классикнамон ин фаровон пайдо мекунем. Дар адабиёти классик ин ҳар ду ақида маҳсули та-биқо бар моҳити ҳастии инсон буда, барои амиқбурди дарки фалсафии он ҳамаҷан мекард. Шоир яке аз ин ду наъби тасвиrho вобаста ба рӯҳияву ҳолат ва ё ҳамаҷан мароми асараш интихоб ва истифода менамуд. Масалан, Хайёме, ки дар ӯ рӯҳияи инсонро мақсуди офариниш, ҷавҳари биниш, нақши ниғини ан-ҷоҳари ҷаҳон мегуфт:

Мақсуд зи ҷумла офариниш моем,
Дар ҷашми хирад ҷавҳари биниш моем.
Ин доираи ҷаҳон ҷу ангуштарӣ аст.
Бе ҳеҷ шаке нақши ниғинаш моем [13, 7].

Дар рӯҳияи дигараш ӯро лӯъбатаке медонист, ки бозича ба дасти фалаки ҷаҳонбоз аст, яъне баъзан дар эҷодиёти як шоир вобаста ба ҳолатҳои гуногуни ӯ ва ё дигаргун шудани назари ӯ ба мавқеи инсон ҳар дун ин тарзи тасвир ба истифода мерафт.

Мо лӯъбатаконе му фалак лӯъбатбоз,
Аз рӯи ҳақиқат, на ки аз рӯи маҷоз.
Бозича ҳамекунем бар патъи вучуд,
Афтем ба сандуқи адам як-як боз [13, 38].

Муфради ғиноӣ дар яке аз газалҳои Ҳофиз бо як бовар ва тавоноии ҳайратан-гез мегуфт:

Чарх барҳам занам, ар гайри муродам гардад,
Ман на онам, ки забунӣ кашам аз чархи фалак! [15, 180]

Ба ҳар газали дигараш лоилоҷона чунин мегуфт:

Корам зи даври чарх ба сомон намерасад,
Хун шуд дилам зи дарду ба дармон намерасад.
...Серам зи ҷони худ ба дили ростон, вале
Бечораро ҷӣ чора ҷу фармон намерасад [15, 124].

ётдӯстона ва ҳам ба ангезаҳои ҳузнровари рӯҳӣ (масалан, бебақои умри инсон дар рӯи замин худ мавзӯи бузурги фоҷиавист) мавод медиҳад, бисёр ҳам якҷи рафа — таҷҳо аз тарафи ҳаётдӯстии намоишкорона, ки бештар ҷиҳатгирии сиёс дошта, аз ҷанбаи амиқи фалсафӣ камтар баҳравар буд, ба тасвир гирифта мешуд. Агар ҳаётдӯстии инсон фақат ҳамчун маҳсули ҷиҳатгирии сиёсӣ, ки аксаран сатҳӣ буд, ба қалам наомада, биниши моҳияти фалсафии ӯ нигошта мешуд, аммо ва марғуб мебуд. Аммо назари сиёсатгароёна ба инсон ба иллати вобаста ба ин зои замон ва зудтағйирёбанда буданаш, на ҳамеша ба дарки асли ҳастии ӯ мерасад. Яке аз шеърҳои М. Миршакар, ки дар ҷавоби рубоии шоири Афғонистон Халилуллоҳи Халилӣ гуфта шудааст, партаве аз ҳамин гуна назари моҳиятҷӯён дорад. Рубоии Халилуллоҳи Халилӣ ҳам, ки ба инсонии қудратманд барои гурури побачояш ҳушдор медиҳад, масъаларо аз дидгоҳи фалсафӣ мебинад:

Ай гарра ба ин, ки даҳр фармонбари туст
В-ин моҳу ситорау фалак чокари туст,
Тарсам, ки туро чокари худ пиндоранд
Он мӯрчагон, ки ризқашон пайкари туст [14, 249].

Дар асл ин ҷо суҳан аз инсонии нотаъону мутеъ нест, суҳан аз инсонест, ки моҳу ситорау фалак чокар ва даҳр фармонбардори ӯст, суҳан аз он аст, ки ӯ ба ин фармонравии худ гарра нашавад, ки фардо оқибати қор ҷунин хоҳад буд, ки шоир мегӯяд ва аз он ҷон гурез нест. Вале ба ҳар ҳол шеъри М. Миршакар оҳанги мубоҳиса бо ин рубоӣ дорад ва дар он гурури инсоне сутуда мешавад, ки бо вучуди аз ҷиҳати ҳисм ночиз — як ҷаъбаи устухону косаи хун будан рӯҳе қавӣ ва диле пурумед дошта, аз қудрати худ мағрур нест. Ӯ инсонии бунёдкорест, ки агар шароит ба ӯ созгор нест, на худро ба он, балки шароитро ба худ мувофиқ месозад ва офаридгори ҳастии инсонии худ мешавад, ки ин эҷодқори таърих будан аст.

Ман одамаму гурур дорам, лекин
Мағрур наям, ки даҳр фармонбари ман.
Як ҷаъбаи устухонаму косаи хун,
Дар сина ниҳон дили умедовари ман.
Муштоқи ҳаётаму сарояндаи ишқ,
Пур аз ман орзу бувад соғари ман.
То зинда манам, талош дорам, ки шаванд
Ин Моҳу Ситораю Фалак чокари ман.
Бигзор, ки чокарам бихонад паси марғ
Мӯре, ки шавад рӯзии ӯ пайкари ман! [7, 101]

Ин шеър дар байни шеърҳои дигари М. Миршакар, ки дар онҳо симон зоҳирию ботинии муфради гилоӣ бад-ин гуна истиораю маҷоз ва дигар воситаҳои тасвири бадеӣ офарида шуда, тааммуқи фалсафӣ дошта бошад, истисноӣ ба назар мерасад.

а гиний бештар ба назми “бесурат” майл дорад. Дар тасвири мачозӣ ва ташбеҳу истиораӣ нозуктарин ҷунбишҳои рӯҳии инсон, муносибати ӯ бо олами ашӣ ва ҷаҳонӣ, омезиши амики онон аҳамияти муҳим дошта, дар натиҷа олами дигаре менамояд, ки бо моҳияти асили бадениаш ба шуури хонанда таъсир мегузорад. Ба назми “бесурат” баёни рӯиести гоӣ асосӣ хос буда, дараҷаи таъсири он ба ҷаҳонӣ ва то ҷӣ андоза пуркуват ифода шудани он вобаста аст.

Дар баробари он ки дар аксари ашӯри М. Миршакар ҷеҳраи фардин муфадди гинӣ равшан нест ва бештар ҳангом аз худ ҷеҳраи инсонӣ ҷомеъро нишон менамояд, дар баъзе шеърҳои ӯ боз ҳам сурати инсоне ба назар мерасад, ки ба ҷаҳонӣ шоир қаробат дошта, лаҳзаҳои тарҷумаҳои ӯро дар худ инъикос менамояд. Масалан, дар шеърҳои “Суханвар ишқи ман”, “Тай намудем роҳи бисёре”, “Ба ҷаҳон ҳозирам” ҷузъиёти ҳаёти шоир ва ё мақсади зиндагиаш ба шеър ворид шуда, асоси ҳаёти онро ташкил дода бошанд ҳам, камтар самимияту гиройӣ ба ҷаҳонӣ бадеӣ касб кардаанд.

Дар шеъри гинӣ андешаҳои отифӣ шуури иҷтимоӣ таъминшуда, ки ба воқеаҳои муфради гинӣ ифода мешавад, вобаста ба тамоюли эҷодии шоир ду навъ хусусият пайдо менамояд, ки баъзан ақлгароёна ва баъзан ҳисгароёна менамояд. Агар он бештар хусусияти ақлгароёна дошта бошад, дар он ҷузъиёти ҳаёти моддӣ маишӣ шоир камтар ба назар мерасад, вале он агар бештар ҳисгароёна бошад, ҳамчунон ки шеъри А. Шукӯҳӣ ҳамаи гуна хусусият дорад, дар он тасвири ҷузъиёти ҳаёти моддӣ маишӣ ва рӯҳонӣ шоир мақомӣ бештар пайдо менамояд. Ин ҳолат ҷеҳраи муфради гинӣро, ҳарчанд ки ӯ шуури таъминшудаи иҷтимоӣро ифода менамояд, мушаххас ва гарм ба назар ҷилвагар месозад.

Дар аксари шеърҳои А. Шукӯҳӣ, ки шуури иҷтимоӣ таъминшуда ифода мешавад, муфради гинӣ ҳамаи гуна хусусият дорад. ӯ андешаҳои отифӣ худтаҷрибаҳои худро ба воқеаҳои ҷузъиёти ҳаёти моддӣ маишӣ худ ва бо ибрази муҳаббат ва самимияте, ки дигарон ҳам дар ин маврид доштанишон мумкин аст, баён менамояд. А. Шукӯҳӣ, ки асосан шоирӣ ишқи муҳаббат аст, муфради гинӣ андешаҳои отифӣро дар мавзӯҳои иҷтимоӣ ҳам, чунонки дар шеъри “Ёди Ватан” ҳаст, бо лаҳи ошқона ба забон меорад:

Кунам ҳар ҷо агар ёди ватанро,
Давам чун бод саҳрои суҳанро.
Агар дар сӯхтан бошад муҳаббат,
Зи ман омӯз доим сӯхтанро.

Ватанро беҳтар аз ҷон ёд кардам,
Ба мисли ҷону ҷонон ёд кардам.
Агар борон биед дон, ки ман ҳам
Варо бо чашми гирён ёд кардам [17, 33].

Дар ин пора суҳан аз мавзӯи иҷтимоӣ, аз меҳн муҳаббати Ватан аст, аммо

ҷӯр мекунад. Ин хусусият дар аксари ашъори А. Шукӯҳӣ, аз ҷумла дар шеърҳои «Ба руҳи поки Ватан дилбандам», «Қувваи парвоз», «Ӯй суруди ман», «Сафири ишқбозон» пақши равшане дошта, симои шоирӣ ва сабки эҷодии ӯро фардиёт мебахшад.

Ҳамин тарик, хостарин хислати муфради ғиноии ашъори А. Шукӯҳӣ дар соҳир мешавад, ки ӯ дар мавзӯҳои бузурги иҷтимоӣ ва шахрвандӣ ҳам самимонаю ошиқона сухан мегӯяд. Ин шеърҳои иҷтимоӣ ва шахрвандии ӯро аз мунтаҳинии қолабии шеърҳои солҳои ҷиҳили панҷоҳи қарни биست ҳалос карда, тарикдигари ифодаи воқеитар ва таъсирбахшари мазмунҳои иҷтимоию шахрвандӣро нишон медиҳад. Агар сухан ва сабк ҳамеша якмаром корбастан шавад, тарзи ифодаро ба қолаб медарорад. Дар адабиёт ҳар чизе, ки ба қолаб даромад, бояд инкишоли шавад. А. Шукӯҳӣ қолаби баъии ҳарфию хитобиро дар мавзӯҳои иҷтимоӣ мешиканад ва бори иҷтимоиро бар дӯши ишқи худ мегузорад ва онро, ҳамчунин ки дар шеъри “Ишқи ман” ҳафт, самимона мекашад.

Нест ишқи ман ба мисли нотиқи минбарпараст,
То сухан гӯяд фақат аз баҳри изҳори вучуд.
Вай ҳамӯшона заминро дошта бар рӯи даст,
Мезанад чашмак ба сӯи осмони каб-кабуд [17, 94].

Дар ин ҷо чунин мешавад ҳулоса кард, ки муфради ғиноии А. Шукӯҳӣ дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлилиаш ҳам чун ошиқ намудор гашта, ба ҷомеа ва ҳаёти иҷтимоӣ аз роҳи ишқ муносибати созор дорад.

Дар эҷодиёти ғиноии Ғ. Мирзо ҳам шеърҳои, ки дар онҳо муфради ғиноӣ ба андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгаро машғул бошад, мавқеъ надорад. Аммо дар баъзе шеърҳо, аз ҷумла “Андеша” (с. 1965), “Ман накунам, кӣ мекунад?” (с. 1965) муфради ғиноӣ ҳангоми андешаҳои худтаҳлилӣ ба назар мерасад, вале нигоҳи ӯ на ба дарун, балки ба берун равона шудааст. Дар ин шеърҳо ӯ ба ҷомеаи ихтилоф дорад, ҳарчанд ғояи асосии эҷодиёти Ғ. Мирзо асосан ғиноии замони ва ҷомеаи сотсиалистӣ. Дар шеъри “Ман накунам, кӣ мекунад?”, ки мақсади асосии он парвариши эҳсоси ифтихор аз Ватани советист, муфради ғиноӣ ҷо-ҷо ба бадӣ ва носозгориҳо, ки дар он вучуд дорад, рӯякию нугизабонӣ бошад ҳам, ишораҳои мекунад.

Дил ба ғами Ватан фиғор
Ман накунам, кӣ мекунад?
Ҷон ба раҳи Ватан нисор
Ман накунам, кӣ мекунад?
Дар бадӣ неки ӯ шарик
Ман нашавам, кӣ мешавад
Ҳифзу вафон ӯ шиор
Ман накунам, кӣ мекунад? [5, 57]

Ин шеои шеър мисраъҳое чуи “Ҷони ба зулм мондари ман нахарам, кӣ меҳа-
м?” “Мартӣ ситамгарони дад ман надиҳам, кӣ медиҳад?”, “Ҳифзи ситамкашони
мекӯнам, кӣ мекунад?” ҳастанд, аммо намешавад гуфт, ки онҳоро шоир
даран воқеияти кишвари худ гуфта бошад, зеро кулли эҷодиёти ӯ далолат
бар он аст, ки ӯ фақат дар боран кишварҳои хориҷӣ метавонад ин тавр бигӯяд.

Дар шеъри “Андоша” муфрад, «ман» шахси худӣ шоир буда, аз ҳолати ногу-
зои сӯзӣ мегӯяд, ки аз носозгориҳои замон ба сараш омада буд. Ин шеър аз он
ҷиҳат қизиқ аст, ки қариб аввалин бор дар шеъри солҳои шаст дар эҷодиёти Ғ.
Ҷаъфарӣ шоир дар ҳолате ба қалам омад, ки бо авзои чомеа, ҷузъӣ ва ҷудо-
наш омада дам, почӯри пайдо кардааст. Ҳарчанд дар шеър ба ин ҳолат умумият
на дода шудааст, вале бо ҷудогонагии худ ҳам қобили тавачҷӯх аст, зеро дар
шеър ин ҳамчун тирӯзию хушбахтию шодбошиҳо як лаҳзаи зиндагии мушкили
дар ин ҷиҳат шоире ифода шуд, ки ин чиз дар мароми эҷодияш истисноӣ
наст.

Мешавам дилгир гоҳ
Аз таънаҳои дӯстон,
Гӯҳ зи дилсӯзии бемавқеашон
Сил мешавам.
Зӯри бисёрам, ки омад,
Чун сабукборони давр
Як нафас
Дар фикри дигар ҷою манзил мешавам[5, 114].

Шоир шоир ҳарчанд дар ин шеър аз “таънаҳои дӯстон”, “дилсӯзиҳои бе-
мавқеашон” дилгир ва “як нафас дар фикри дигар ҷою манзил мешавад”, аммо
таънаҳои ӯ бидуло намешавад, зеро аввалан мақсади тоифаи гаразнок “кирон он
ҷиҳат ширинӣ” ҳам нест, ки меҳодад ӯро порохат кунад, сониян, ӯ соҳиби ватани
Ҷаъфарӣ (Ҷаъфарӣ ИҶШС) аст, ки рӯзи ӯ “дар ҳар кучои ин ватан ҳода гузашт”, вале
дар Тоҷикистон имконаш намедиҳад, ки ҳиҷрат кунад. Яъне ин рӯҳияи по-
литикӣ ақлаҷағӣ, бархӯрди шоир бо атрофиёнаш дар сари масъалаи ҷузъӣ ва ӯ
дар баробари рақибони худ пуштибони муқтадир дорад, ки Ватани бузургаш аст.
Ҷаъфарӣ ба ҳар ҳол азоби рӯҳии «ман»-и шоир касро ба худ ҳамдари карда, сурати
ҷаъфарӣ шеър дар хотир, ҳасраташ дар дил менишинад. Шоирини Ҷаъфарӣ, Ғаффор
Ҷаъфарӣ, дар қадар ки хидмати сиёсат ва тавсифу таҳсини ҳизби коммунист ва
дӯстони онро карда, зиндагиро бештар бо рангҳои фармудаи мучалло ба
қадар гирифта, ҳамеша рӯҳияи голибона мепарварид, ҳамин ки почӯрие, шика-
ста дар зиндагаш ворид шуд, ночор ба ҳоли воқеии дилаш гӯш дод:

Дӯстон дар ҳукми токам,
Токи дар авҷи камол,
Дар гумон дар ҷои нав

Аз ҳар хадраам,
 Лек шуд, бигзашт
 Фасли чойгардон карданам[5, 116].

Дар ин ҷо вобаста ба «ман»-и шоир ва муносибати он бо «муфради гиной» чизро бояд қайд кард, ки дар баробари на ҳамеша «муфради гиной» шууд «ман»-и шоир, ҳамчунон ки дар ин шеърӣ Ғ. Мирзо «Андеша» «ман»-и «муфради гиной» набуда, худӣ шоир аст, на ҳамеша ҳар воқеаи тарҷумаҳолӣ низ ба воқеаи бадеӣ асар табдил мешавад. Дар айни ҳол сабаби ба вуҷуд омадани шеърӣ «Андеша» ва чанд шеърӣ дигари Ғ. Мирзо, ки дар онҳо шоир шикоят аз вазъи ноҷӯри муваққатӣ зиндагӣаш суҳан меғӯяд, он аст, ки ӯ аз солҳои шастум бар асари кашмакашҳои адабие, ки дар байни адибон ва Иттифоқи нависандагон ҷой дошт, як муддат аз узвияти Ҷизби Коммунистӣ ҳарф карда шуда, боз навазиш шуд, ба он маъно, ки қарори Кумитан Маркази Ҷизби Коммунистӣ Тоҷикистон дар бораи аз узвияти ИҶК ҳориҷ кардани Ғ. Мирзоро КМ ИҶК ИҶШС тасдиқ накарда, ӯро дар сафи ҳизб бозгузошт. Аммо ҳар ҳол ин барои махсусан Ғ. Мирзо, ки тамоми ҳаёти худро ба Ҷизби Коммунистӣ пайванд медид, зарбаи сахтӣ маънавӣ буд. Ин санади тарҷумаҳолӣ дар чанд шеъраш акс андохт, ки дар баъзе он моҳияти эстетикӣ, бадеӣ нафақардааст. Ин чунин маъно дорад, ки доништан ва ё надоништанӣ он ҳодиса барои дарки мукаммали шеър ҳамчун асари бадеӣ аҳамият надорад. Масалан, ҳамон шеърӣ «Андеша» бе доништанӣ ин санади тарҷумаҳолӣ шоир ҳам қонунлаш дарк мешавад ва дар фаҳмиш аз он шеър чизе коста намегардад, зеро ба сабаби ҳодиса, ки аз ҷумла «таънаҳои дӯстон», «дилсӯзии бемаварӣ», «ғунҷи букборони давр» «лӯлӣ» будани атрофиён мебошад, умумият дода шудааст. Ҷуғуна ҳодисаҳо дар ҳама ҷо дар ҳама ҳолат ва бо ҳама кас рух доданиш мумкин аст, бинобар ин доништанӣ маҳз бо шоир рух додани онҳо барои дарки мукаммали ҳунарии шеър чизе намеафзояд.

Дар ҳамин солҳо муфради гиной дар ашъори Ғ. Мирзо на фақат ба оҳангҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, балки бо навоҳои худӣ дили шоир, ки бештар аз ҳисси ҳамаҷун ҳадои табиат вобаста аст, низ гӯш медиҳад, ки он дар шеърҳои «Ман кин, ки шодимарг шавам» (с. 1974), «Фикр мекардам» (с. 1974), «Суҳбат марг» (с. 1974), «Аз танҳои-ҳазар» (с. 1975) танин меандозад. Андешаҳои муфради гиной дар ашъори худтаҳлили Ғ. Мирзо, ҳамчунон ки қайд шуд, бештар ҷунгарост. Яке аз шеърҳои, ки Ғ. Мирзо дар ин солҳо навиштааст «Чашм сӯи ботинам бино будам» (с. 1975) ном дорад ва номаш ҳатто ишора ба он мекунд, ки дар он андешаву ҷаҳони ботинӣ шоир бояд ифода шавад. Ҳарчанд дар баъзе аввал муфради гиной чунин меғӯяд:

Ман намедидам муҳити хешро,
 Чашм сӯи ботинам бино будам,

Обу ғаш написандам буд, ки худ
Обшору сӯхторосо будам[6, 92].

Ин ҷои тарик дар бандҳои дигар ҳам, ки маҳсули ангезаҳои ҳисси мебо-
раи сӯхтан бурунгарост ва баъзан оҳанги зарофату писханд ҳам мегирад,
нашудааст ин:

Не шиносоии осоне ба як
Кучаи ғусолагарди Ховалинг
Э-ин ҳазор(?) *хона гузаштан хостам
Чингулингу сабзу тар чун бодиринг[6, 93].

Ин ҷо шеър ҷанми сӯи ботини худ бино будан, яъне назар бар ботини худ
нашуда ба маънои андаррасидан ба моҳияти инсонии ҳеш, балки ба маънои
фарибу поросткорихон дигарон истифода шудааст:

Бинам,
он рӯшодио он ростӣ
Бо усули ман намеояд ба кор.
Дар намак,
бинам, шакар андохтан
Касб гардидаст дар гуфтугузор[6, 93].

Шеър сӯи ботини доштан, яъне ба ботини худ нигариштану надидани воқеаи-
ро баъд ба яке имкони зиндагии бегамона, ноогоҳонаро меदिҳад, ки дар охи-
ри назар ҷуғрафии ғиёӣ ин хулосаро эълон медорад:

Бо надидан баҳр то зону будаст,
Осмон аз бом як гаврон будаст[6, 93].

Ҳамин ки аз ин шеър ба ифодаи ҷаҳони ботинӣ ишора дошта дидем, он ҳам
баъди берун тааллуқ гирифт ва аз масъалаҳои иҷтимоӣ бештар сӯҳбат кард,
яъне шакемо мавҷавӣ. Ғояи ин шеър, ки хушбахтӣ дар ноогоҳона зистан
нашуда мавҷавӣ, албатта, он чунон хушбахтиҳо, ки ҳеҷ каси хирадманд қабулаш
нашуда ва шире шоир бо киноя ифода кардааст, дар шеърҳои классикии мо дорон
нашуда дурӯ дараҳ буда, бо суратҳои бадеъ ва гуногуну ҷолиб баён шудааст.

Масалан ғиёӣи Ғаффор Мирзо ҳарчанд андешаҳову оҳосоти худро бо во-
қеаи ғиёӣи истиқорат, яъне ҷузъиёте, ки аз олами ашёст, иброн меборад, су-
ҳабат кариб ҳамеша нисбат ба бори андешамандӣ, бисёртар табу тоби публи-
кашӣ мекӯнад. Ин хусусият ба тору пуди равияи эҷодии шоир печида, дар
шеърҳои ӯ, аз ҷумла дар шеърҳои «Мумкин, ки шодимарг шавам», «Аз
ҷаҳон то инор» (с. 1975) бармало ба назар мерасад. Масалан, дар шеърҳои дуҷум,
дар шеър аз андешаҳои дар бораи зиндагӣ суҳан меғӯяд, онҳоро, ки бо дурӯӣ

Ман намедонистаам:

Дар хандаки ифлоси беномуси(?)ҳо

Солҳо жулида ҳамчун оси(?)ҳои рӯсиёҳ

Баъд бо номаш ба номус омадан мумкин будаст.

Баъд ҳатто шайхи покони ҳам шудан мумкин будаст[6, 99].

Дар муҳокимарониҳои муфради ғиной, ки бештар аз ҳама бо шахси шоир
зидк аст, ҷиғунагии шуури иҷтимоии ӯ инъикос мешавад. Шуури иҷтимоӣ
моёнғари ҳастии иҷтимоист, ки дар натиҷаи муносибатҳои муҳталиф ва
қаблаи табақаҳои гуногуни ҷамъият, шароити муайяни таърихӣ, тафаккур
ватанҳои миллий шакл гирифта, дар шуури шахси алоҳида акс меандозад. Аз
ин маъно мафкураи иҷтимоӣ барои шуарои мо дар асоси нуқтаи назари ягона ба
қеъияти иҷтимоӣ шакл гирифтааст, он ҳангоми дар гуфтор ва ё андеша
қеъияти муфради ғиной инъикос шуданаш, аз дигарон фақат дар ҷиҳати рағб
ӯ ва табу тоб фарқ карда, дар ҳамирмаоя як аст. Аз ин рӯ бо вучуди шахсиятҳои
ҷиҳатдорона ба ҳамаи онҳо раққунанда будани шуаро шуури иҷтимоӣ, ки муфради ғиной онро ифода ме
кунанд, асосан ба ҳамдигар монанд ба назар мерасад.

Муфрази гиной дар шеър, ҳамчунон ки қайд карда шуд, тимсоли инсонест, ки таври ҷодино бадеӣ офарида шуда, ҳар қадаре ки бо баъзе хусусиятҳои худ ба ҳақиқати ҳаёт ҳамаҷониба ба ҳақиқат наздиктар мешавад. Баъзе офариданҳои тимсол ҳар қадар аз санадҳои тарҷумаиҳолӣ шоир истифода мекунад, ҳамон қадар аз таҳайюлот ҳам ба қор гирифта шуданаш мумкин аст. Бинобар ин муфрази гиной ҳам як навъ тимсоли инсон аст, ки бо усулҳои гуногуни бадеӣ офарида шуда, ба ин ё он табақаи ҷамъият тааллуқ гирифта, ҳулуқ атворро ба гуфтор ва шуур иҷтимоии ӯро дар худ таҷассум менамояд. Дар ин ҳақиқат барои тавсифи ӯ на фақат муҳтавои амал, балки сабки баён ва ҷиғунагиҳои ҷамъияти вожагоне, ки шоир истифода мекунад, низ ба аҳамияти махсусе дорад. Ҳамчунон ки аз мисолҳои дар ҷадвал баррасишудаи муфрази гиной дар ғазали Ғаффор Мирзо бармеояд, ӯ худро як ҷузъи халқи заҳматкаш медонад, ки ба ахлоқаш покизагиву ҳақидагӣ, ростиву адолат мавқеи муҳим дорад. Ин муфрази гиной, ки худро забони адолати мардум медонад, табиист, ки бештар забони мардум суҳбат мекунад ва аз лугати ӯ истифода менамояд. Дар баъзе ҳақиқат барои тавсифи ӯ ба ширинӣ ва шевоии забони мардум мерасад, ки аксаран ба он тароват ва инсиҷоме, ки дар сабки забони мардум ҳаст, дасти ӯ ба назар намешавад. Ин ҳолат махсусан дар ашъоре, ки муфрази гиной ба таҷаллаҳои иҷтимоӣ суҳбат мекунад, бештар ба назар мерасад.

Забон ва сабки баёнӣ муфради ғиёӣ, махсусан, дар ашъори андешаҳои ӯифӣ худтаҳлили бештар забони ҳудӣ шоир, яъне муаллиф аст ва аз ин ру- ки сухани ӯро муайян менамояд. Ба Ғаффор Мирзо зарур буд, ки сабки суха- худро бо сабки сухани шестри классик, ки дар давраи нав шеваи тозаӣ исти- да дошта, бештар асолат ва илосиҷомӣ онро ба қор мегирифт, пайванд диҳад.

шарҳи. Балки бо сабку забонаш ҳам намоёнгари хуби фарҳанги забони замони 1373.

Ҳаҷиҷовоҳид: Шеърӣ гиной, муфради гиной, шахси шоир, шуури фардӣ, ҷири ҷиғимой, анвои адабӣ, таъминӣ, муҳтаво, мавзӯ, андешаҳои худтаҳлилӣ, ҷаҳиҷовот, таассурот, воқеъгарой, ҳаёлпардозӣ, шеърӣ мавзӯӣ, инсонӣ за-ҷаҳиҷи ботин, ҷаҳиҷи хориҷ.

- Дар ҳар ҷойи мисраъе, ки ин аломат (?) омада бошад, нуксе дар вазни шеър ҳаст.

Пайнавишт

1. Дирамовиҷ Г. Л. Введение в литературоведение. М., Учпедгиз, 1953, стр. 259. Голо-вацкий Ф. М. Введение в литературоведение. М., «Высшая школа», 1964, стр. 260.
2. Н. Теория литературы. М., «Высшая школа», 1978, стр. 105.
3. Введенский В. Г. Поэтич. собр. соч. т. УІІІ, изд. АН СССР, М., 1955.
4. Выготский Л. С. Психология искусства. Издание третье. М., «Искусство», 1986.
5. Лоренс Н. Первин. Равношынсини шахсият. (Назария ва таҳқиқ). Тарҷуман дуктур Ҳаммад Ҷаъфар Ҷавоидӣ, дуктур Парвин Кадевар. Муассисаи хадамоти фарҳангии Расо, Душанбе, 1373.
6. Мирзо Ғаффор. Бо изтиробӣ фарзандӣ. Душанбе, «Адиб», 1999.
7. Мирзо Ғаффор. Ҳангомаи дидор. Нашр. «Ирфон», Душанбе, 1984.
8. Миршаккар Мирсаид. Варақҳои муҳаббат. Нашр. «Ирфон», Душанбе.
9. Павлоӣ Абдулҳусайн (Гирдоварда). Ричоли китоби Ҳабиб-ус-сияр аз Ҳаммаи мугул то Ҳабиб-и Исмонин аввал. Техрон, 1324 ҳ.ш.
10. Песняков Г. П. Лирика (среди литературных родов). М., Изд-во, МГУ, 1976.
11. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. -М.: Просвещение, 1966.
12. Турсунзода Мирзо. Асарҳои мунтахаб. Нашрдавтоҷ., Сталинобод, 1955.
13. Турсунзода Мирзо. Ҳамеша бо Ватан. Душанбе, Нашр. «Адиб», 2004.
14. Умарӣ Хайём. Сад рубоӣ. Мураттиб Абдурахмон Абдуманнонов. Нашр. «Ирфон», Душанбе, 1984. Мутаассифона, дар ин нашр мисраи сеюм ба шакли «Ин доираи ҷаҳон чу ҷаҳиҷарест» омадааст, ки дуруст нест, зеро вазн хароб шудааст (А. Ҳ.).
15. Ҳофизӣ Шерозӣ Шамсиддин Мухаммад. Куллиёт. Техрон, 1379 (2001), нашри Замон.
16. Шарифов Х., Сухан аз адабиёти миллӣ. (маҷмӯаи мақолаҳо). Душанбе, 2009.
17. Шукӯҳӣ А. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд, ҷ. I.- Душанбе Ирфон, , 1977.

АСКАР ХАКИМ

СУБЪЕКТ ЛИРИЧЕСКОГО ВИДА И ОБЪЕКТИВНЫЙ МИР

(Исследование таджикской лирической поэзии второй половины XX века)

Статья I

Одним из исконных и распространенных видов лирической поэзии является медитативная лирика, в которой субъект лирики представляется в процессе поэтического раздумья, самоанализа. Лирические раздумья могут быть направлены во внутренний, а также во внешний мир соответственно содержанию, выражаемому тем или иным произведением и спецификой поэтического мирозерования автора. Здесь значительную роль играет индивидуальное и социальное сознание, которое формирует образ человека, являющегося стержнем лирической поэзии.

Ключевые слова: Лирическая поэзия, субъект лирики, личность поэта, индивидуальное сознание, социальное сознание, литературные жанры, типическое содержание, тема, самоанализ, объект, чувство, переживание, реализм, романтизм, тематическая поэзия, человек времени, внутренний мир, внешний мир.

ASKAR HAKIM

STUDY OF THE TAJIK LYRIC POETRY OF THE SECOND HALF OF TWENTIETH CENTURY

One of the primordial and spread types of lyric poetry is meditative lyric, in which the subject of lyric appears in the poetic meditation, introspection. Lyrical meditation can be directed to the inner and also to the outer world, respectively expressed by the content of this or that creation and specifics poetic outlook of the author. The significant role plays individual and social consciousness, which forms the image of a man. It is a center of the lyric poetry.

Key words: Lyric poetry, the subject of the lyric, the personality of the poet, the individual consciousness, social consciousness, literary genres, the typical content, theme, introspection, object, feeling, experience, realism, romanticism, thematic poetry, people time, inner world, outer world.

АКБАР ТУРСОН

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ КАК СОЦИОГУМАНИТАРНАЯ НАУКА

Методологические этюды

*Все, в чем злобному видятся глупость и вздор,
Мудрость и красоту видит дружеский взор.*

Абуали-Сино

В этой статье понятия...

Методологическая загадка познания *другого* как *Другого* состоит в следующем: познаваемо ли *другое* *Другим*? Или, как говаривали в античности, *подобное познается Подобным*? Если да, то, как насчет народной мудрости о том, что *подобное виднее*?

Конечно, древние вовсе не утверждали, что подобное познается *только* подобным! Иначе трудно понять другое фундаментальное допущение становящейся греческой космологии: *познай самого себя, и ты познаешь других*, вплоть до человека в целом, и даже богов?

Востоковедение — одно первых наук западного происхождения о *других* — об их жизни и образе мысли обитателей восточной окраины ойкумены.

В последние тридцать лет традиционные представления об экзотике и архаике Востока изменились не только потому, что изменились «они», обитатели восточной окраины ойкумены, но и усовершенствовалось западное интеллектуальное зеркало, отражающее «их». Поэтому надо начать с размышления о природе этого зеркала, тем более что в нем отражаются не только *Другие*, но и те, кто наблюдает их. Сказанное лишь перфразировка одного афористическо-поэтизированного известного поэта Оскара Уайльда, имеющего, на мой взгляд, методологическое значение: «*В искусстве, как и в зеркале, отражается не то, что есть, кто наблюдает ее*».

Пробираясь через саванну довольно абстрактных (читай: «темных») трудов немецкого философа Гегеля, я как-то натолкнулся на одно, на редкость прозаичное, философское эссе под названием «*Кто мыслит абстрактно?*». Оно повествует о описании интригующей сцены, аналогии которой нам хорошо известны из обыденной жизни — от торжественной встречи Гагарина до похорон Дианы.

Вот мы на катке убийцу. Для толпы он убийца — и только. Дамы, может быть, заметят, что он сильный, красивый, интересный мужчина. Такое за-

свидетельствует о моральном разложении знати, добавит, быть может, священник, привыкший глядеть в глубину вещей и сердец. Знаток же человеческой души рассмотрит ход событий, сформировавших преступника, обнаружит в его жизни, в его воспитании влияние дурных отношений между его отцом и матерью, увидит, что некогда этот человек был наказан за какой-то незначительный проступок с чрезмерной суровостью, ожесточившей его против гражданского порядка, вынудившей к сопротивлению, которое и привело к тому, что преступление сделалось для него единственным способом самосохранения. Почти наверняка в толпе найдутся люди, которые — доведись им услышать такие рассуждения — скажут: да он хочет оправдать убийцу! Помните я, как некий бургомистр жаловался в дни моей юности на писателей, попирающих основы христианства и правопорядка; один из них даже осмелился оправдывать самоубийство — подумать страшно!.. Это и называется «мыслить абстрактно» — видеть в убийце только одно абстрактное — что убийца и называнием такого качества уничтожат в нем все остальное, что составляет человеческое существо. Иное дело — утопично-сентиментальная левая публика Лейпцига. Эта, наоборот, усыпала цветами колесованного преступника и влетала венки в колесо. Однако это опять-таки абстракция и противоположная» [1].

Субъекты абстрактного мышления обозначены Гегелем как «священники бургомистр», «знаток человеческой души» (очевидно, философ имел в виду писателя) и «светская публика». В описанной им гипотетической реакции эти «абстракционистов» меня интересуют не индивидуальные точки зрения, которые могут быть обусловлены рядом факторов: степенью информированности, глубиной понимания ситуации, профессионально ориентированным подходом, человеческим равнодушием или, наоборот, нравственной сопричастностью к чужой судьбе: в фокусе моего философского внимания — более глубокие уровни терминирования психокультурного порядка, образующие для мышления данной личности своего рода прокрустово ложе, сиречь *предрасположенность* к принятию того или иного решения.

В свое время советскими психологами было обращено внимание на существование специфического ментального регулятора, контролирующего реакцию субъекта восприятия на внешнее раздражение. Следуя терминологической традиции, восходящей к работам Д. П. Узнадзе и его научной школы (60-70-е годы прошлого века), я буду называть его установкой, но склонен придать ей более широкий смысл и функциональное значение. В рассматриваемом мною широком контексте установка — не цель и не намерение. Она также — не парадигма мышления. Установка есть психокультурная доминанта, задающая общие контуры образа Другого (отдельной личности, народа, страны, культуры и целой цивилизации) и тем самым настраивающая субъект познания на определенный

Активную направляющую роль установки можно проследить во всех типах отношений – начиная с межличностных и межгрупповых и кончая межгосударственными и междивизиационными. Ее роль может быть конструктивной или деструктивной, но никогда нейтральной.

Симпатия и антипатия суть самые элементарные психокультурные, доминирующие, приспосабливающие всю нашу деятельность (в том числе и творческую). Негативные или позитивные установки могут вызываться разными причинами и даже не осознаваться самим субъектом восприятия; они могут оказывать не только результаты внешнего раздражения, то есть вызываться особенностями или поведением объекта восприятия, но и чисто внутренними мотивами самого субъекта, сиречь анализирующего данную ситуацию человека и стоящего за ним общества. Так, те же симпатии или антипатии могут обуславливаться предвзятостью (белой, а чаще черной), которая бывает не только индивидуальной, но и коллективной или групповой. Установки могут быть также навязаны со стороны или сверху, в особенности пропагандой и агитацией группового, партийного или государственного характера. Установки же такого рода могут превращаться в предубеждения, а если они укоренены, то и в предрассудки.

Переходя от психологического уровня анализа к эпистемологическому, можно заметить, что установка выполняет двудельную функцию: служит предварительным знанием, и тропой движения к новому, обусловленному знанию и опыту. В качестве конкретнонаучной иллюстрации можно указать на исследование известного историка Альберта Хураани. Он считал, что историк того или иного народа нельзя понимать, если не проявлять к нему сочувствие. "История арабского народа" Хураани была написана именно с этой позиции: его установка была окрашена также в яркие личные тона (автор был не просто арабом, а арабом-христианином). Критики с иными установками тут же заметили чрезмерную односторонность исторического взгляда Хураани; его труд окрестили "либерально-патристической" версией истории Ближнего Востока, из которой арабам-христианам приписана слишком большая роль [2].

Особую категорию установки составляет партийная или государственная установка. В отличие от индивидуальной, групповой или общественной установки, которая может и не осознаваться ее субъектом, эта «высшая установка» в ее политическом или идеологическом выражении должна носить координатный, в принципе рационализированный характер и как таковая может принимать форму доктрины.

Государственная установка, как правило, вырастает на почве национального интереса (в широком смысле последний сам может рассматриваться как общая политическая установка), вплоть до геэкономических потребностей и геостратегических амбиций. Борьба же за национальный интерес, особенно если речь идет об интересе великой державы, квалифицируемом ею как «жизненно важный».

компенсировать упущенные ша-
тристрастиями националистиче-
мессианского, а то и расистско-ми-

Востоковедение, по определен-
итарного знания, объединенных
занных в соответствующих акаде-
то каждая из этих специализирован-
тия, китаеведение и т. д.) в сво-
начающих по *предмету исследова-*
натуроведение и т. д.). К тому же
друг с другом даже в концептуаль-
нутренние дифференцирующего
нском уровне анализа можно об-

В семидесятые годы минувше-
ественных наук прочно вошла как
Супом как исходная концептуаль-
проблем, равно как и теоретиче-
анных. Позднее «парадигма» по-
уমানитарных науках.

На уровне оснований науки ло-
т расширить за счет включения
ставляющих в моем представле-
структуры этих оснований. Они я-
даже не осознаваться отдельным
игматические послышки (*пред*)зад-
1 (*пред*)определяют характер со-
тов.

Мировоззренческо-ценностные
науки не привлекали особого вни-
толетия, хотя в литературе част-
европоцентризм», а то и такое
вопрос актуализировался, я бы с-
нантизм», принадлежащей остро-
о происхождения Эдварда Саид-
напряженную полемику, которая
ридцати лет.

Ориентализм, рассмотренный
ой в основном не идеологию и те-
б этом же говорил и Эдвард Саид
ит излишне идеологизированной

илохо скрываемыми идеологичес-
шовинистического, религиозно-
ического характера.

целый комплекс областей социог-
объектом познания и институализи-
х учреждениях и учебных заведениях
фер (иранистика, индология, тюрко-
состоит из ряда узких дисциплин:
гория, этнография, языкознание, ли-
циплины зачастую не взаимодейству-
рамках внешне интегрированного
ведения. Однако на общеметодолог-
и нечто общее.

ия в методологию и социологию се-
«парадигма», истолкованная Тома-
одическая база постановки и реше-
ерпретации наличных эмпирических
распространение также в социальных

объем категории «парадигма» сле-
овоззренческо-ценностных начал, с-
ю нижнюю ступень иерархическ-
формулируются, их присутствие мож-
рвателями. Однако именно эти пар-
ий вектор научного поиска, равно к-
щего подхода к оценке его резуль-

востоковедения как гуманитарно-
конца семидесятых годов минувше-
такой идеологический вердикт, к-
е грозное обвинение, как «расизм»
е чересчур остро в свете книги «Ори-
американского культуроведа арабско-
103 гг.). Ибо сие сочинение вызвал-
вами продолжается вот уже свыше

огическом разрезе, представляет со-
е культуру, а установку. Фактически
представлении ориентализм выгля-
адитизированной парадигмой

...зема вовсе не был наблюдателем, «взирающим на Восток издалека», пусть и с *высоки*; он преследовал «определенные интересы». Интересы же эти, «несмотря на попытки провести тонкое различие между ориентализмом как невинным исследовательским усилием и ориентализмом как спонсором империи, никогда не могут быть выведены в одностояние с порядком из общего контекста империи, вошедшей в свою современную историю факту, начиная с завоевания Египта в 1798 году» [3].

Эдвард Саид не провел различие между ориенталистикой (наукой о Востоке) и ориентализмом (идеологической установкой или, по его собственной спецификации, «империальным инструментом, созданным для ведения дел с Востоком»). С другой же стороны, он сознательно отказался от дифференцированного отношения к тем, кого объединил под нивелирующее и идеологически окрашенное название «ориенталист». В такой перспективе Эрнест Ренан и Василий Фрай оказываются в одной ориенталистической кампании, нанятой для работы в рамках властного дискурса [4].

Интересно было бы узнать, в собственно каком властном дискурсе работали Фрагмиский, изучая древнеаравские памятники, В. А. Лифшиц- согдийские тексты, или И. Бечка – таджикскую литературу 16-19 веков?

Главный методологический изъян ориентализма Эдвард Саид усматривал в следующем: «Европейская культура не только сумела утвердиться на Востоке, но даже сказать, она-то и создала сам Восток». Однако с чисто эпистемологической точки зрения в этом акте концептуального конструктивизма нет ничего незаконного; любое научное понятие, тем более идеологизированное, есть безусловный конструкт.

Во время годовичного (1998) конгресса Североамериканской ассоциации исследователей Среднего Востока, одно из пленарных заседаний которого было посвящено 20-летию выхода в свет культурологического бестселлера Эдварда Саида «Ориентализм», я переговорил на эту тему с его знаменитым автором. Профессор Колумбийского университета Саид уточнил, что, говоря о «Востоке» ориенталистов, он имел в виду не чисто научное понятие, а более широкий идеологический образ, включающий в себя ценностную оценку истории и культуры восточных народов, в особенности арабов.

Действительно, уже тот факт, что в основании западного востоковедения в качестве концептуального начала фигурирует не географический *East*, а культурологический *Orient*, говорит сам за себя. Правда, можно исходить из общего методологического положения о том, что любое научное понятие создается на основе не только углубления и обобщения доступного эмпирического знания, но и других посылок. Последние же могут состоять не из одних только научно-теоретических положений; в качестве исходных начал могут выступать также идеологические, идеологические и даже чисто политические установки, ценностно-культурные, идеологические и даже чисто политические.

стояние науки, либо же на ее установки, что может предопределять конечные выводы оппонента.

Профессор Саид происхождение ориентализма как целокупности западных представлений о Востоке генетически связал с историей и практикой колониального господства. В результате его "*Ориентализм*", разведя ориентализм как идеологическую установку, сам превратился в ярлык для дискредитации *всей* западной социогуманитарной науки о Востоке (= специфическом Другом). Между тем психокультурное и идеологическое деление географического пространства ойкумены на «Восток» и «Запад» не является изобретением собственно европейского ориентализма. Поэтому не следовало бы этой идеологической установке приписать все грехи своего и чужого времени, рассмотрев ориентализм вне исторического контекста.

Между тем, справедливо критикуя западную концепцию «*Восток вообще*», Эдвард Саид в свою очередь не уточнил культурно-исторические границы своего «Востока». Судя же по содержанию «Ориентализма» и последующих публикаций Саида его «Восток» довольно ограничен по логическому объему: географически он не покрывает даже весь Ближний и Средний Восток, не говоря уже о Большом Среднем Востоке в его теперешней американской демаркации (Ближний и Средний Восток + Центральная и Южная Азия) [5]. Фактически же Саид говорил только об арабо-мусульманской части региона: его «Восток» не включал даже Иран и Турцию. (Предмет его анализа охватывает только арабистику и исламоведение.)

История Ближнего и Среднего Востока – история не только арабов и мусульман; необходимо также напомнить о существовании и «*христианского Востока*» (так назывался журнал, который выходил в России в 1912-1920 годах), к духовной традиции которого принадлежит сам Саид. А отношение Запада к христианскому Востоку иное. Тем более что, как показал Хураани в своей «*История арабского народа*», арабы-христиане выступали в роли проводников идеи реформаторства и либерализма (правда, автора этой концепции критиковали и допущенные им научно-исторические преувеличения).

К тому же Эдвард Саид уже в силу своей специализации (сравнительное литературоведение) не мог докопаться до *эпистемологических корней* ориентализма как явления западной социогуманитарной науки, шире – евро-американской элитной культуры. (Отсюда несколько излишнее увлечение Саида выявлением идеологических истоков и политической направленности всей старой ориенталистики в целом.)

В итоге общезначимый идеологический феномен, каковым является изначальная социокультурная нагруженность *всякого* исследовательского процесса, особенно обществоведческого, был не просто локализован на теле одной кон-

После опустошительной критики Эдвардом Саидом *ориентализма* как идеологического инструмента господства Запада над Востоком, в востоковедческих департаментах университетов и исследовательских учреждений Запада, в первую очередь США, произошли серьезные номенклатурные и научно-организационные изменения. Когда идеи и критическая методика Саида были приняты на Дальнем Востоке, в Южной и Юго-Восточной Азии, в Европе и особенно Америке стали убирать все наименования, имеющие корневые связи с *ориенталистикой* или предикатом «*ориентальный*»: изменили наименования исследовательских центров и научных журналов, кафедр и учебных курсов. Это название изменила даже Международная организация ориенталистов; теперь его конгрессы тематизируются как «*Гуманитарные науки в Азии и Северной Африке*», «*Ориенталистику*» же повсюду (кроме, пожалуй, Великобритании) заменили «*ареальным исследованием*». (В американской научной номенклатуре оно фигурирует во множественной форме: *area studies*. Эту старую новую область востоковедения далее буду целокупно обозначать как регионоведение, а в более узком значении как страноведение.)

Еще классическая ориенталистика страдала от профессиональной болезни, известной как «глухота специализации». Число ориенталистов стало катастрофически уменьшаться обратно пропорционально степени общности решаемых ими научных проблем. Собственно востоковедов в классическом смысле слова больше не осталось; нет даже иранистов или индологов – имеются лишь специалисты по истории, экономике, политике, литературе или языку той или иной восточной страны, а узкие специалисты мало понимают друг друга даже в пределах общего цеха (индология или иранистика). Более того, отсутствие должной интеграции между отдельными востоковедными дисциплинами – только одна сторона познавательной ситуации в науке последней четверти двадцатого столетия. Другую ее сторону, не менее важную, составляет отсутствие междотраслевого *взаимодействия*: в данном случае между востоковедением в целом и соответствующими отраслями социогуманитарного знания, в особенности всеобщей историей, религиоведением и культурологией.

Методологический и концептуальный разрыв данного типа особенно заметен в американской академии. Классическая ориенталистика изучала Восток в основном в *диахронном* плане, то есть в историческом разрезе. Ареальное изучение в основном интересуется *синхронным* аспектом, а именно *современностью*. Соответственно изменились предмет и метод востоковедного изучения: на первый план выдвинулось *политическое* строно- и регионоведение, а место *исследования* заняла *аналитика*. Аналитика в основном сосредоточена в так называемых мозговых центрах (*think tank*). Последние же суть бифункциональные учреждения: в них аналитическая работа сочетается с лоббизмом. Поэтому академические учреждения не могут состязаться с ними по части политического

стояние науки, либо же на ее установки, что может предопределять конечные выводы оппонента.

Профессор Саид происхождение ориентализма как целокупности западных представлений о Востоке генетически связал с историей и практикой колониального господства. В результате его "*Ориентализм*", развенчив ориентализм как идеологическую установку, сам превратился в ярлык для дискредитации *всей* западной социогуманитарной науки о Востоке (= специфическом *Другом*). Между тем психокультурное и идеологическое деление географического пространства ойкумены на «Восток» и «Запад» не является изобретением собственно европейского ориентализма. Поэтому не следовало бы этой идеологической установке приписать все грехи своего и чужого времени, рассмотрев ориентализм вне исторического контекста.

Между тем, справедливо критикуя западную концепцию «*Восток вообще*» Эдвард Саид в свою очередь не уточнил культурно-исторические границы своего «Востока». Судя же по содержанию «Ориентализма» и последующих публикаций Саида его «Восток» довольно ограничен по логическому объему: географически он не покрывает даже весь Ближний и Средний Восток, не говоря уже о Большом Среднем Востоке в его теперешней американской демаркации (Ближний и Средний Восток + Центральная и Южная Азия) [5]. Фактически же Саид говорил только об арабо-мусульманской части региона: его «Восток» не включал даже Иран и Турцию. (Предмет его анализа охватывает только арабистику и исламоведение.)

История Ближнего и Среднего Востока – история не только арабов и мусульман; необходимо также напомнить о существовании и «*христианского Востока*» (так назывался журнал, который выходил в России в 1912-1920 годах), к духовной традиции которого принадлежит сам Саид. А отношение Запада к христианскому Востоку иное. Тем более что, как показал Хурани в своей «*Истории арабского народа*», арабы-христиане выступали в роли проводников идеи реформаторства и либерализма (правда, автора этой концепции критиковали за допущенные им научно-исторические преувеличения).

К тому же Эдвард Саид уже в силу своей специализации (сравнительное литературоведение) не мог докопаться до *эпистемологических корней* ориентализма как явления западной социогуманитарной науки, шире – евро-американской элитной культуры. (Отсюда несколько излишнее увлечение Саида выявлением *идеологических* истоков и *политической* направленности *всей* старой ориенталистики в целом.)

В итоге общезначимый идеологический феномен, каковым является изначальная социокультурная нагруженность *всякого* исследовательского процесса, особенно обществоведческого, был не просто локализован на теле одной конкретной науки – а выпал за принципиальный *методологический* изъян западной

После опустошительной критики Эдвардом Саидом *ориентализма* как идеологического инструмента господства Запада над Востоком, в востоковедческих департаментах университетов и исследовательских учреждений Запада, в первую очередь США, произошли серьезные номенклатурные и научно-организационные изменения. Когда идеи и критическая методика Саида были подхвачены на Дальнем Востоке, в Южной и Юго-Восточной Азии, в Европе и особенно Америке стали убирать все наименования, имеющие корневые связи с «*ориенталистикой*» или предикатом «*ориентальный*»: изменили наименования исследовательских центров и научных журналов, кафедр и учебных курсов. Свое название изменила даже Международная организация ориенталистов: теперь его конгрессы тематизируются как «*гуманитарные науки в Азии и Северной Африке*». «*Ориенталистику*» же повсюду (кроме, пожалуй, Великобритании) заменили «*ареальным исследованием*». (В американской научной номенклатуре это фигурирует во множественной форме: *area studies*. Эту старую новую область востоковедения далее буду целокупно обозначать как регионоведение, а в более узком значении как страноведение.)

Еще классическая ориенталистика страдала от профессиональной болезни, известной как «глухота специализации». Число ориенталистов стало катастрофически уменьшаться обратно пропорционально степени общности решаемых ими научных проблем. Собственно востоковедов в классическом смысле слова больше не осталось: нет даже иранистов или индологов – имеются лишь специалисты по истории, экономике, политике, литературе или языку той или иной восточной страны, а узкие специалисты мало понимают друг друга даже в пределах общего цеха (индология или иранистика). Более того, отсутствие должной интеграции между отдельными востоковедными дисциплинами – только одна сторона познавательной ситуации в науке последней четверти двадцатого столетия. Другую ее сторону, не менее важную, составляет отсутствие междотраслевого *взаимодействия*: в данном случае между востоковедением в целом и соответствующими отраслями социогуманитарного знания, в особенности всеобщей историей, религиоведением и культурологией.

Методологический и концептуальный разрыв данного типа особенно заметен в американской академии. Классическая ориенталистика изучала Восток в основном в *диахронном* плане, то есть в историческом разрезе. Ареальное изучение в основном интересуется *синхронным* аспектом, а именно *современностью*. Соответственно изменились предмет и метод востоковедного изучения: на передний план выдвинулось *политическое* строно- и регионоведение, а место *исследования* заняла *аналитика*. Аналитика в основном сосредоточена в так называемых мозговых центрах (*think tank*). Последние же суть бифункциональные учреждения: в них аналитическая работа сочетается с лоббизмом. Поэтому академические учреждения не могут состязаться с ними по части политического

Но сам неоориентализм отчасти является интеллектуальным продуктом идеологизированной академии.

Одна отличительная методологическая особенность политической ориенталистики, явно сказывающаяся на ее конечных познавательных результатах, состоит в ограниченности ее исследовательского горизонта. Она обусловлена вовсе не нехваткой эмпирических данных или теоретических знаний, а самым *подходом* к предмету исследования. Конкретные проблемы, как правило, рассматриваются вне контекста *культуры* в ее синхронных и диахронных измерениях — даже тогда, когда рассматривается, скажем, явление политизации религии, не говоря уже о феномене суицидального террора. (Основной мотив последнего неоориенталисты объясняют желанием его субъекта прямо и быстро попасть в объятия 72 девиственниц, обещанных Кораном *шахиду*!). Конечно же, в ряде работ страноведов и регионоведов встречаются ссылки не только на текущие политические реалии, но и на факты истории (включая и культурную историю) страны или региона в целом. Но, как убедительно продемонстрировал известный советский (позднее и американский) востоковед-историк Центральной Азии Юрий Брегель на основе критического рассмотрения трудов «звезд» американского политического регионоведения, в их опусах содержится целый ряд грубейших фактологических ошибок, а также научных искажений и неточностей интерпретационного характера [6].

Можно было бы также добавить, что работы политических регионоведов отличаются поверхностными историческими аналогиями и параллелями. (Чего стоит, например, сравнение послевоенных условий Германии и Японии с ситуацией, сложившейся в Афганистане и Ираке после их оккупации Америкой?!). Помимо этого, следует обратить внимание на следующие два немаловажных общих момента. Первый момент: Причины такого рода ошибок бывают разные *объективные* и *субъективные*. Объективные могут быть вызваны дефицитом нужной информации, вынуждающим исследователя при концептуальной реконструкции явления прибегать к рискованным процедурам интерполяции и экстраполяции. Такие ошибки не считаются предосудительными; они преодолеваются в ходе критического обмена мнениями и дальнейшего исследования.

Другое дело — *субъективные* ошибки. Они бывают двух родов: бессознательными и сознательными. Первые суть результат не только некомпетентности, но и небрежности, лени (отсутствие желания проверить почерпнутые где-нибудь «факты» или «интерпретации») или даже излишняя доверчивость к источникам «знания» [7]. Вторые же предусмотрены в самих *посылках* исследования — в форме идеологической *установки* или *предубеждения*, скажем, политического, националистического или этнокультурного характера.

Второй момент: ошибки, обнаруженные Брегелем в работах ведущих политологов Америки, вовсе не случайны. Американская регионоведческая политоло-

ные политические события зачастую рассматриваются и оцениваются *вне* их исторической динамики, а также культурного и психологического контекста, что не позволяет обозреть всю цепь детерминации данного явления.

Конечно, благодаря развитию новейшей информационной технологии, с одной стороны, и расширению сети неправительственных организаций, работающих в тесном контакте с зарубежными учебными центрами и мозговыми трестами, а также международными фондами – с другой, *эмпирическая база* политического регионоведения значительно укрепилась. Вместе с тем, однако, достоверность сведений, полученных через эти каналы, а главное способы удостоверения правильности этих сведений или, говоря философским языком Карла Поппера, методы их верификации или фальсификации, остаются желать много лучшего.

Более того, к прежним методологическим «трехам» политической ориенталистики ныне прибавились новые. Так, у него появился новый источник информации – *частные разговоры* с анонимными лицами. (Ср.: «*В Ходженте мне рассказывали, что...*») А иные не в меру находчивые заезжие регионоведы даже своего *неосведомленность* превратили в источник нового знания [8].

Эти факты – лишнее свидетельство того, что границы между *журналистикой* и *политической наукой* (в данном случае ее следовало бы обозначить другим термином: *политографией*) стираются в еще одном важном отношении. В США использование анонимных источников является защищенным законом методом добывания информации; его эффективность очевидна, например, при расследовании общественно значимых политических и иных скандалов. Но в науке ценность этого метода очень сомнительна, ибо научное исследование уже по определению должно пользоваться источниками, которые в принципе могут быть проверены другими; объектом же проверки может быть как аутентичность источника первичного знания данного исследователя, так и точность приводимых им цитат и ссылок.

Еще более удручающей выглядит *теоретическая база* регионоведения и страноведения: поверхностное знание истории стран и регионов, особенно психокультурных особенностей обитающих там народов – остается его Ахиллесовой пятной. Теоретическое же оскуднение американского регионоведения и страноведения в первую очередь следует объяснить их глубокой *идеологизацией*.

Как уже указывалось, классический ориентализм основывался на методологии *европоцентризма*. Важно, однако, понять, что эта установка носила не только идеологический, но и сугубо научно-практический характер. Речь идет о своего рода методологической вере в пространственно-временную экстраполируемость или, говоря проще, непосредственную применимость соционаучного инструментария, выработанного на материале истории Запада, для изучения экономических и социокультурных феноменов Востока. Эта методологическая вера

понимании вещей европоцентристская установка, строго говоря, не содержит ничего неправомерного.

Другое дело – теперешняя трансформация классического европоцентризма в культурный западоцентризм вообще и американоцентризм в особенности. Его можно сформулировать следующим образом. Американская модель социально-политического устройства и культурного обустройства носят *всеобщий* характер. Это стало быть, развивающимся и другим «отсталым» странам и народам необходимо лишь следовать «Генеральному курсу» Нового Света. Отсюда идея «Демократической Глобализации» по-американски, уж очень напоминающей идею «Советизации Мира». Идентичен также метод осуществления пресловутой «глобализации»: *социально-хирургическое вмешательство извне!*

Ориентализм – идеологическое детище и политический спутник империи. Именно империя предзадала его культурный ген. Поэтому не случайно, что становление неоориентализма началось с разговоров о руководящей роли Америки как принципиально новом типе Империи. Неоориентализм подводит Запад (место Европы теперь заняла Америка) в еще большей мере, чем старый ориентализм, ибо времена уже не те и все пахнет запоздалым анахронизмом. Характерно, что неоориенталистское движение возглавляет почетный и заслуженный профессор знаменитого 프린стонского университета Бернард Льюис.

Эдвард Саид считал *«полностью оправданным воспринимать работы крупных специалистов-востоковедов, типа почти комического в своем постоянстве Бернарда Льюиса, как доказательства их политической ангажированности»*. Ранние же сочинения Льюиса, опубликованные до второй половины 90-х годов, критик ориентализма относил *«скорее к современному политическому окружению, нежели к чисто интеллектуальной среде»*. Но, подчеркивал Саид, свою *«враждебную установку»* Льюис, как правило, *«пытается замаскировать учтивым тоном и неуверенной попыткой осуществить научное исследование»*. В постсентябрьскую же эру, отличающуюся ужесточением идеологического дискурса, мотр американского ориентализма уже не проявляет особую учтивость. Судя по мировоззренческому этосу и политическому тону последней книги этого довольно последовательного по своим убеждениям классического ориенталиста [9], острая эдвардсаидовская постановка вопроса остается актуальной и поныне.

Старый ориентализм, служа интересам западной гегемонии на Востоке, мог бы и не догадываться об этом (колониальные власти могли воспользоваться ориенталистским знанием по своему усмотрению, тем более что тогда еще не было нынешней системы правового контроля над интеллектуальной собственностью). Другое дело – неоориентализм. Этот последний отличается крайней *циничностью*: не только открыто служит «Новой империи», но и откровенно атакует ученых, пытающихся сохранять верность классическим идеалам науки.

ля задевать безопасность каждого гражданина, включая и его самого. (Он поделился собственным опытом «общения» с сотрудниками новосозданного министерства внутренней безопасности, подвергшими респектабельного старика уничижительной проверке у входа в одно из государственных учреждений.) Я бы добавил в первую очередь независимо мыслящего интеллигента. Достаточно сказать, что интеллектуальные лоббисты неоконсервативного толка открыто объявили того же Саида ...*«профессором террора»* [11]

В основе современной политической пропаганды ориенталистского толка лежит одна явно не формулируемая, но отчетливо просвечивающаяся идеологическая посылка: мусульмане, в первую очередь арабы, суть отстающие (если не застоявшиеся!) в историческом развитии люди. Отсюда их обостренный *комплекс неполноценности*, который в свою очередь вызывает у них чувство *зависти* к высокоразвитому Западу (включая, конечно, и Израиль); и именно *зависть*, перерастающая зачастую в лютую *ненависть*, порождает *антиамериканизм*, *антисемитизм* и другие «*измы*», отравляющие духовную атмосферу постсовременности.

Философски говоря, лежащее в основе этого мировидения дуалистическое (явно)сознание, как подчеркивал еще Аристотель, — общее явление, встречающееся как в доисторическое, так и историческое времена. Однако в эпоху колонизации Востока, в том числе и Центральной Азии, произошла сознательная *идеологизация*, а далее и *политизация* изначального культурно-исторического феномена; *политико-географические* границы превратились в *культурно-цивилизационные*. В результате же колониальный захват и эксплуатация чужих земель, оправданные задним числом как некая гуманитарная акция по «приобщению отсталых народов к ценностям передовой цивилизации Запада», в конечном счете, дискредитировали сами понятия «цивилизация» и «цивизованность».

За последние три десятка лет в Америке произошел настоящий идеологический бум. На авансцену политической мысли и политического действия выдвинулись старые и новые идеологические системы — «*светские*» (ориентализм и неоконсерватизм) и «*духовные*» (христианский фундаментализм и христианский сионизм). На стыке же новоявленного «неоконсерватизма» и старомодного ориентализма родился идеологический кентавр — *неоориентализм*. А такого рода *кентавра*, как это убедительно продемонстрировал покойный Лев Гумилев на базе анализа большого исторического материала, будучи существами, «не помнящими родства», очень агрессивны и как таковые содержат огромный разрушительный потенциал. Впрочем, это уже не нуждается в особом доказательстве: афганская и иракская войны были развязаны Бушем и Чейни, которых можно рассматривать учениками (далеко не отличниками!) начальной школы неоконсерватизма, руководящей установкой которой служит как раз неоориентализм.

ков и предубеждений, уходящих своими корнями эпохе колониализма, когда древнее психокультурное противостояние «мы» и «они» приобрело яркую религиозно-политическую окраску.

Характерно, что повоимперские амбиции Америки начала третьего тысячелетия оживили старые идеологические клише ориентализма, в особенности касательно природы «восточного человека». Если политический дискурс о «глобальной войне с террором» как борьбе цивилизованной части мира с его нецивилизованной частью, вложенный в уста бывшего президента США Буша-младшего идеологами его двора, перевести на нормальный язык, то речь идет о *синхронизации* известной *диахронной* классификации Моргана (дикость-цивилизация). Отсюда один шаг до печально известной расистской концепции «недоочеловека».

Впрочем, это небольшое расстояние было «героически» преодолено неоконсервативными «*пандитами*» от журналистики, чему помогла раздутая ими же идеологическая истерия вокруг трагедии 9/11. Тот же Эдвард Саид три десятка лет назад обращал внимание на то, что все знания западных людей об Азии искажены необоснованной исходной посылкой, согласно которой западный человек «*рационален, добросовестен, развит, нормален*», тогда как восточный «*иррационален, непредсказуем, не развит, неполноценен*». В «постсентябрьскую эру» именно это заведомо искаженное знание и стало составной частью консервативного общественного сознания.

В постсоветское время, когда *подражание* превратилось в почти универсальный метод приобщения «ранее отсталых советских людей» к «передовым достижениям» западной цивилизации, некритически импортируются также евроамериканские дискурсы и дискуссии вокруг ориенталистских штудий. Поскольку это происходит в общем русле участвовавшей критики российской ориенталистики – дореволюционной и советской, постольку сначала необходимо обратиться к предыстории нынешней идеологической ситуации, сложившейся вокруг науки о Востоке.

Европейская *ориенталистика*, представленная вначале путевыми записками любознательных путешественников и заметками не менее пытливых профессиональных разведчиков, со временем превратилась в довольно уважаемую область академических исследований с богатой научной традицией. Не требуют особого разъяснения и причины расцвета ориенталистики именно в девятнадцатом столетии. При всех кренах, допущенных старой западной ориенталистикой в ходе ее исторически неизбежной *политизации* и *идеологизации*, английская, французская и русская школы востоковедения (арабистика, исламология, иранистика, индология, китаистика и т. д.) внесли огромный вклад в развитие социального и гуманитарного знания об Азии (позднее и Африки) и тем способствовали, если не углублению взаимопонимания народов, то, по крайней мере, рас-

Давление идеологии и политики особенно явные следы оставило на научном облике ориенталистики двадцатого века: изгибы ее идейной и концептуальной информации видны невооруженным глазом. В этом плане особый интерес представляют исторические судьбы востоковедения в советский период. Осмысление особенностей его развития в СССР может пролить свет и на идеологические нюансы положения науки о Востоке в Америке «постсентябрьской эры».

В первое десятилетие постреволюционного времени, когда государство создавало *новое* научное здание, так называемую *пролетарскую науку*, коммунистическая власть вообще не нуждалась в услугах старой системы обществоведческого знания, в том числе и востоковедения. Так, приступа к далеко идущему на своим историческим последствиям «национально-территориальному размежеванию» народов Средней Азии и Кавказа, сталинские этнотопографы не включили в свои комиссии ни одного из известных ученых-востоковедов – ни из местных (скажем, Садриддина Айни), но и представителей знаменитых ленинбургских и московских школ (даже академика В. В. Бартольда – общепризнанного классика мировой ориенталистики!) Правда, судя по архиву Бартольда, он представил свои соображения высшему большевистскому начальству в письменной форме, но они остались политически не востребованными [12].

В. В. Бартольд в своей докладной «*Заметке*» выразил принципиальное несогласие с исходной идеей размежевания по-большевистски. Сам ученый умер естественной смертью (1930), но многие его коллеги, осмелившиеся также не согласиться с большевистской «восточной политикой», выразившие сомнения или даже искренне стремившиеся сотрудничать с властями, но политически опаленные, попали под печально знаменитое «*Красное Колесо*».

Поэтому характеристика советской науки о Востоке как «расстрелянное востоковедение» (последнее вошло в терминологический обиход историографии на закате коммунистической власти) не является издержкой критического сознания «эпохи Катастрофы», хотя временами оно и принимало явно экстремистскую форму, напоминающую воинствующий пролеткультовский нигилизм 20-х годов прошлого столетия.

Академик В. В. Бартольд выразил также глухое недовольство начавшимся процессом *политизации* (позднее и *идеологизации*) социальной науки, особенно истории. Ученый ее усматривал в попытке находить в прошлом оправдание произвольным переменам советского образца, а попытка ся сопровождалась «*искажением*» и «*искусственным толкованием*» научно установленных «фактов местной истории». Последовавшее затем (30-е годы) полное подчинение *всех* разделов советского обществоведения, в том числе и востоковедения, требованиям господствующей идеологии и политической конъюнктуры надолго лишило социальные и гуманитарные науки о Востоке их былого научного блеска и социального значения.

прошлом была обратно пропорциональна хронологии рассматриваемых исторических событий: чем они были ближе советского времени, тем жестче был партийный контроль над их освещением. Поэтому от идеологического произвола меньше всех пострадала классическая ориенталистика, изучавшая Древность и Средневековье. Другое дело - те разделы востоковедения и африканистики (последняя в официальный реестр общественнознания была добавлена позже), которые занимались так называемыми «*актуальными темами*» (читай: *политически значимыми*): они состояли на особом учете идеологического агитпропа.

В целом же очернение всего советского востоковедения является не более, чем явным идеологическим ингилизмом пролеткульта типа. Во всяком случае, не следовало бы обвинять его в несовершенных им идеологических грехах. Если классическое востоковедение и совершало какие-нибудь идеологические проступки, то их не следует вырывать из контекста реального исторического времени и заниматься морализаторством, находясь в безопасном расстоянии от сурового идеологического окружения той эпохи. Тем более что академическая наука очень дорого заплатила за свою попытку сохранения собственной политической независимости.

В тяжелые тридцатые годы немало ученых-востоковедов — не только те, кто осмелился не согласиться с «восточной политикой» большевистского режима или выражали научное сомнение в ее обоснованности, но и даже те, кто искреннее стремился сотрудничать властями, но был политически оклеветан недоброжелателями, попали под печально знаменитое «*Красное колесо*».

Наиболее красноречива судьба Садриддина Айни. В разгар "Большого Террора" 1937 года его жизнь, как и жизнь многих других интеллектуалов, оказалась под смертельной угрозой сталинской тайной полиции. В архиве сохранился примечательный исторический документ: письмо Садриддина Айни Абулкасыму Лахути, который сам чудом уцелел во время террора 20-х годов. В письменном крике о помощи наиболее известный уже тогда таджикский литератор и ученый-востоковед (будущий президент АН Таджикистана, позднее удостоенный всех высших правительственных наград) отчаянно вопрошал: *что еще я должен сделать, чтобы советская власть поверила в мою преданность?!*

Хрущевская оттепель дала возможность частично восстановить классические научные традиции, но, начиная с конца 70-х годов, в советском востоковедении произошел новый политически мотивированный поворот течения. После кончины многолетнего директора московского Института востоковедения академика Бободжана Гафурова новое научное руководство этого старого академического учреждения во главе с бывшим зарубежным собкором «Правды» Евгением Примаковым взяло «Новый курс». Подражая прикладной науке западного образца («мозговым трестам»), оно активно занялось так называемым *осовремениванием* востоковедной науки. Речь шла не просто об очередном научно-

редакционный план «исследовательской» работы выдвинули *ситуативный анализ* поверхностных наблюдений, не освещенных светом теории.

В результате всего этого *научное* востоковедение в ряде своих важных аспектах стало превращаться в раздел *международной журналистики*. В методологическом же плане такой поворот течения означал новое, уже как бы добровольное (по инициативе «снизу»), а потому угодливое подчинение пауки о Востоке императивным потребностям текущей идеологической и политической практики.

В приматовской перестройке легко усмотреть импликации приоритетов холодной войны. В обоих противостоящих военно-политических полюсах, именовавшихся соответственно Востоком и Западом, социогуманитарное знание служило *политическим инструментом*.

На Западе исследование советской Центральной Азии, Южного и Северного Кавказа, а также мусульманских регионов РСФСР велось в концептуальных рамках «танкистской» *советологии*. Советология же, будучи детищем «холодной войны» печально известных «лагерей» (соответственно «социалистического» и «капиталистического»), по своим идеологизированным и политизированным началам ничем не уступала соответствующим («*осовремененным*») разделам «приматовизированного» востоковедения.

Одним словом, в годы холодной войны научное востоковедение оказалось меж двух огней. В обоих противостоящих военно-политических полюсах, именовавшихся соответственно «Востоком» и «Западом», социогуманитарное знание служило *политическим инструментом*. Так, в конце 70-х годов минувшего века в число жертв холодной войны попали *афганистика* и *иракнистика*.

Руководящие идеологические принципы *афганистики* и *иракнистики*, а позже и *исламоведения*, были продуктами внешней политики советского государства, сформировавшимися к началу 30-х годов прошлого столетия. К этому времени Сталин уже отказался от марксистско-ленинской идеологеммы «мировой пролетарской революции» и решил строить социализм в «отдельно взятой стране».

Принципиальное изменение идеологического курса большевистского руководства было вынужденным. Еще при жизни Ленина большевики, как говорится, получили по зубам — как на Западе (в Польше, где у ворот Варшавы наступавшая Красная Армия во главе с Тухачевским потерпела поражение), так и на Востоке (в Иране, куда коммунистическая Россия ввела свои войска и в Гиляне усилками и устами местных революционеров провозгласила Персидскую Советскую Республику, но вскоре была вынуждена уйти оттуда).

Эти явные неудачи стратегии *глобальной большевизации*, очевидно, были обусловлены не только неосведомленностью ее творцов о реальной военной или политической ситуации за пределами собственных границ, но и также явным незнанием *психокультурных* особенностей тех народов, которых Советы пытались дубинкой загонять в свой булвинный коммунистический рай.

американской мечты в ее внешнеполитическом измерении, именуемой «*всемирной демократической революцией*», что тоже бросило сплошной тень на государственно финансируемую афганистику и иранистику; эти разделы востоковедения вновь были превращены в *политический инструмент*.

Не влезая в дебри современных исторических, социологических и политологических дискуссий, не утихающих до сих пор в бывших республиках, в данном случае центрально-азиатских, вокруг советского наследия, ограничусь только одним кратким замечанием по поводу происходящей там событий — не столько политических, сколько идеологических.

Зарубежные регионо- и страноведы, следящие за развитием событий в постсоветском пространстве, ожидали формирования там воинствующих *этнокра- тических* режимов. Эти научные опасения в общем и целом оправдались, но были и исключения. Так, политически недоношенный и нравственно незрелый таджикский национализм уже в самом начале независимого развития страны стал явно деградировать в идеологию самоедствующего *субэтнизма*, приобретшего локально-патологическую форму. При всем этом, однако, Таджикистан разделяет общую детскую болезнь идеологической «правизны», в одночасье поразившую все участки постсоветского пространства: везде и всюду национальная апология превратилась в государственную установку. Провинциальные умы национал-апологетов, а то и закомплексованных регионал-хвастунов, больше всего занимает *прошлое*, чем *настоящее* и *будущее* региона.

В Центральной Азии новое размежевание началось уже на исходе горбачевской перестройки: с тех пор место прежней борьбы за *светлое будущее* заняла перманентная и довольно беспощадная борьба за *светлое прошлое!* Помнится, в советское время политически диссидентствующие юмористы пессимистически шутили: если сложить *темное* прошлое со *светлым* будущим, то получится *серое* настоящее. Именно *серостью* постсоветских реалий и объясняется обилие светлых красок в политической живописи, посвященной героическому прошлому!

Отсюда же усиленный поиск козла отпущения — не только в политике, но и в науке.

Особая претензия предъявляется питерским и московским востоковедам: не столько за методологический ориентализм, сколько за «несправедливое распределение» исторической собственности: одним что-то недодали, а у других что-то отобрали! Местные же правдоискатели занялись обустройством своей «искаженной» другими истории (а то и строительством нового исторического дома!). Одни стараются максимально удлинить исторические корни своего племени (зачастую за счет этномифологии), отодвигая дату своего появления на земле как можно дальше, (до незапамятных времен). Другие возвращают своих «незакон-

на подвиги национального почета «своих» великих предков (типа Тимура и Чингизхана), «очерненных» их жертвами. Органическую часть этих культурно-исторических приписок составляют перетолкование и перелицевание неправедно присвоенного культурного наследия с целью, с одной стороны, придания ему национальной формы», а с другой – увеличению доли вклада своих предков в общечеловеческую копилку ценностей, а значит и подчеркивания «значительности» роли их творчества в межкультурных взаимодействиях.

Вместе с тем бросается в глаза *явная недооценка*, а то и сознательное очернение, созидательной деятельности советского времени. Возьму, казалось бы, самое однозвучное – пресловутую *культурную революцию*. «Новые историки» из лагеря перманентных перестройщиков ставят эту историческую акцию в один ряд с «культурными революциями» маоистского и полпотовского толка. В итоге в постсоветском дискурсе понятие «*культурная революция*» превращено чуть ли не в ругательское слово. Однако масштабное строительство системы учебных заведений и научно-исследовательских учреждений в национальных окраинах, которое было органической частью этой самой революции, следует считать выдающимся достижением воистину исторического значения. Академия наук СССР и ее подразделения сыграли большую созидательную роль в формировании основ современной науки на Кавказе и Центральной Азии, включая и интенсивную подготовку научных кадров.

Обедаемый вопрос имеет также немаловажный *моральный* аспект. Не в меру охотившимся критикам прошлого, особенно из окранных «царской и советской империи», обвиняющих российских востоковедов в злонамеренных «искажениях» ориенталистского толка, не следовало бы забывать об их выдающейся роли и в национальном пробуждении бывших колонизированных народов. Ведь именно они, советские востоковеды, открыли жителям гор и дол Кавказа и Центральной Азии их почти забытое культурное наследие. Правда, возглавляемая ими борьба за историческую справедливость, как и любое другое идеологически мотивированное дело, имела свои минусы – как раз те, которые были находкой для зарубежных критиков, особенно из числа советологов, занимавших не менее *твердую* (в смысле *односторонности*) позицию по другую сторону идеологической баррикады.

Разумеется, *интерпретация* новооткрытого наследия была идеологизирована в наибольшей степени. Классовый подход, предписанный господствующей идеологией, давал о себе знать по всем параметрам: и в способе реконструкции наследия, и в методике его выборочного расчленения и в толковании выделенных сечений и частей утраченного целого.

В советское время духовной культуре пришлось первой и наиболее долго испытывать всем своим незащищенным телом и кричаще обнаженной душой губительное воздействие идеологии и практики «казарменного социализма»! Подли-

не единственная причина упадка советской культуры. Глубокая внутренняя двойственность (дихотомия) официального и неофициального, светского и духовного, политизация приоритетов и парадигм развития, жесточайший партийно-административно-кадровый контроль за всеми проявлениями свободного человеческого духа (в том числе в «нерабочее время») — таков далеко не полный перечень факторов, которые самым пагубным образом сказались на состоянии самосознания национальных культур.

Здесь есть еще один неучтенный фактор, носящий субъективный характер: говорю о региональной самостоятельности — встречных шагах местной номенклатуры, готовой опережающими темпами осуществлять Решения, а то и просчеты Указания Центра. Тут сказались последствия сталинского геноцида кадров. Место уничтоженных «носителей феодально-байской культуры», «буржуазных националистов», «бездородных космополитов» и т.п., эмигрировавших, репрессированных и насильственно изолированных, нередко занимали полуграмотные, а то и вовсе безграмотные выдвиженцы из «деревенской бедноты», городские маргиналии (в Средней Азии, например, выпускники русских туземных школ). И очень часто они могли только своекорыстно подражать и механически копировать все, что делали другие, в особенности в Центре (аутентичность «копий» гарантировала психология перестраховывающегося выдвиженца)! Новоявленные угрюмбурчусеы советского образца старались установить единообразие буквально во всем — от эстетических форм и жанров праздничных и похоронных обрядов и ритуалов.

В этом отношении поистине историческая роль была отведена культурной революции — одному из трех условий завершения строительства социализма сталинского образца. В Таджикистане и Узбекистане, например, она в конце 20-х и начале 30-х годов началась с разжигания грандиозного костра из старинных книг и почти поголовного репрессирования всех «арабистов» (так называли в сталинском ГУЛАГе людей обученных мусульманской грамоте). На заключительном этапе сталинской «культурной революции», когда в результате «самоочищения» от наследия «проклятого прошлого» все народы Средней Азии были статистически уравнены по «сплошной безграмотности», таджикам — взрослым и детям (разумеется, по их «собственной просьбе») — был торжественно вручен новый букварь на новой графике!

В общем ряду причин, которые в советское время привели к духовному опустошению духовной культуры, не последнее место принадлежит *секуляризации* принявшей форму насильственной экзекуции: от варварского разрушения уцелевших в куда более суровые времена культовых сооружений в Средней Азии до изгнания выдающейся когорты религиозных философов из России — таков диапазон деструктивных действий атеизма властвующего, а потому и не в меру воинствующего.

ны — не только из-за ее хронологической краткости, но и политической неустойчивости: ведь температура окружающей социальной среды постоянно колебалась, временами до крайних, что создавало обстановку первозодности и неустойчивости. И когда в так называемую «эпоху застоя» стрелки общественного термометра неподвижно застыли на нулевой отметке — на этот раз уже надолго! — и когда все стало незаметно возвращаться на круги своя, эти открытые дуговые раны в разлагающей атмосфере политического безмолвия и нарастающей социальной апатии отравили весь национальный организм — к началу 80-х годов он уже стал страдать от синдрома новоприобретенного веродефицита.

Все эти негативные явления советского времени нуждаются в новом научно-критическом анализе. Подчеркну: именно *научно-критическому* анализу. Ранее они рассматривались советологами, но в их исследованиях (точнее, расследованиях) *предвзятые* политические и идеологические *установки* довели над *историческими фактами*. Теперь святое дело советологов пролжают теоретики *нового* называемого *постколониального сознания*. Но в принципиальном отношении установки постколониальных исследований мало чем отличаются от установок советологических штудий: они основаны на ряде *неправомерных отождествлений*.

Уже в самом начале идеологического вырождения горбачевской «перестройки» участились случаи *приравнивания* коммунизма к фашизму (соответственно Сталина Гитлеру), а социализма колониализму и в этом аспекте — царскую Империю с СССР. Отсюда *толкование* политической дезинтеграции СССР как разрушение колониальной Империи с «нечеловеческим» лицом. И вполне естественно, что за этим последовало представление постсоветской и постсоциалистической ситуации в качестве постколониального состояния.

Однако механическая экстраполяция теоретического образа одной ситуации на другую, явно отличающуюся по своим политическим и культурологическим параметрам, методологически некорректна, а в морально-этическом плане ущербна. Впрочем, далеко не все специалисты по СССР, в том числе и некоторые советологи, согласны с применением методологии постколониальных исследований к явлениям постсоветского пространства [13]. В частности, некоторые, наиболее осведомленные западные специалисты по политическо истории отмечают, что *отождествление* российского колониализма с колониализмом западного образца, равно как и редукция советской экономической и политической системы к колониальному управлению, суть *пристрастные* утверждения, которые грешат явной *натяжкой* [14].

С общенеторической же точки зрения важно отметить следующее. И в случае общей оценки советского прошлого остается верным *правственный императив* известной народной мудрости: нельзя выбросить вместе с грязной водой ребенка. Даже если он неизлечимо болен. Неизлечимость же по-советски клониро-

убийством его матери, явно и злонамеренно преувеличивалась ныне здравствующими и процветающими «катастрофщиками» горбачевского призыва...

Литературные ссылки и примечания

- [1] Гегель **Работы разных лет**, т. I, М.: «Мысль», 1972, с. 388
- [2] См.: Роберт Ирвин. Альберт Хуран и современное востоковедение, **Русский журнал**, 2003, вып. 13.
- [3] Здесь и далее цитирую по второму изданию книги: Edward W. Said. **Orientalism**. L: Penguin book, 1995. См. также послесловие Саида к первому изданию книги (1978): E. Said. Orientalism, an afterword, **Raritan**, Vol. XIV, № 3, p. 46
- [4] Такой недифференцированный подход не мог не обидеть известных ориенталистов (особенно, надо полагать, ученых-ориенталистов восточного происхождения, живущих и работающих на Западе). Сам Эдвард Саид вспоминал о письме, отправленном ему известным историком арабского народа Альбертом Хуран с жалобой на то, что после публикации его (Саида) научно-публицистического труда «*ориентализм*» стал «*ругательским словом*». Другой известный историк Никки Кедди с сожалением заметила, что «ориентализм» в толковании Саида превратился в своего рода «*политический лозунг*», классифицирующий специалистов по Востоку по тому, на чьей стороне они находятся – израильской и палестинской). См.: Nikki Keddie (ed.). *Approaches to the History of the Middle East: Interviews with Leading Middle East Historians*, L: **Ithaca Press**, 1994, pp. 144-145)
- [5] В Америке демаркация понятия Востока происходит и в другом направлении. «Восток» фактически редуцируется к мусульманскому миру, а его «жирный кусок», сиречь экономически развитая часть, вступившая в равное соревнование с Западом, отделена от него и обозначена как «*Азия*». (В американских анкетах есть расовая графа, где «*азиат*» в первую очередь относится к китайцу, японцу и корейцу, а потом уже вьетнамцу, тайландцу и другим «меньшинствам».) Новая же Азия сводится к тем территориям, которые в русской терминологической традиции относились к Дальнему Востоку и Юго-Восточной Азии.
- [6] См.: Yuri Bregel. Notes on the study of Central Asia, **Papers on Inner Asia**, No. 28, Bloomington, Indiana, 1996
- [7] В Америке в целях оперативного обнаружения и исправления подобного рода ошибок уже созданы специальные вебсайты, которые занимаются «ловлей мух». Существуют также сайты, которые носят, так сказать, просветительский характер. Таков, например, персональный вебсайт Хуана Коула (профессора истории из мичиганского университета, владеющего арабским языком). Учитывая односторонний характер распространяемой в стране информации о положении дел на Ближнем Востоке, он предоставляет критически мыслящим людям широкий круг фактов и мнений о подлинной ситуации в регионе.
- [8] Ср.: «Я много лет работал среди самаркандских таджиков, но почти никогда не слышал подобных разговоров» (J. Schoeberlein-Engel. The prospects for Uzbek national identity, **Central Asia Monitor**, N 2, 1996, p. 19) Не буду уточнять, о чем именно шла речь и что означает в устах американского автора слово «*почти*». Выходит, все-таки кое-что слышал, но не придал тому значения. Не придал же значения просто потому, что у него была *другая* установка, наставляющая, каким именно образом интерпретировать увиденное и услышанное или неуслышанное, но предполагаемое! А ведь, если уж речь идет о науке – тем более носящей престижное название «*антропология*»! – то, казалось бы, исследователь не должен ограничиваться увиденным и (не)услышанным

- [8] See: Bernard Lewis. **What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Reaction**. New York: *Oxford University Press*, 2002.
- [9] Zbigniew Brzezinski. Terrorized by 'War on Terror,' **The Washington Post**, March 25, 2002.
- [10] Julian Vigo. Edward Said and the Politics of Peace: From Orientalisms to Terrorology, **A Journal of Contemporary Thought**, 2004: pp. 43–65.
- [11] В. И. Бартольд. Записка по вопросу об исторических взаимоотношениях турецких и других народностей Средней Азии, **Восток**. 1991, № 5.
- [12] Ср.: «Мысль о том, что Россия проводила колониальную политику и имела собственные колонии, является общим местом в историографии, определение краха СССР как краха империи также распространено весьма широко. Однако уже понимание этого события как распада колониальной империи встречается гораздо реже, а попытка интерпретировать современное состояние России, стран СНГ и Восточной Европы как постколониальное наталкивается в отечественной науке на упорное сопротивление». (См.: Постколониальное знание и postcolonial studies. От редактора, **Новое литературное обозрение**, № 15, 2008).
- [13] См.: D.Ch. Moore. Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique, **Publications of the Modern Language Association of America**, Vol. 116, № 1, 2001. См. также: Г. Мартин. Империя «положительного действия». Нации и национализм в СССР (1923–1939 гг.), М.: *Росстат*, 2011.

ШАМСИДДИН МУҲАММАДИЁН

ПЕРОМУНИ ЯК БАЙТИ МАНСУБ БА
УСТОД РҶДАКӢ

Ихтилоти ашъори шоирон ба якдигар чанд ваҷҳ дорад ва ин қазия дар маврид осори боқимондаи шоирони то ҳамлаи мугул, ҳоса шоироне, ки девонашонро асари ҳодисоти маълуми таърихӣ аз байн рафтаанд, маҳз тавассути рӯхангномаҳо, тазкираҳои осори адабӣ, намунаҳои осори адабиётшиносии киди адабӣ, баёзу ҷунг ва маҷмӯаҳои ашъор маҳфуз мондани онҳо мебошад, ки ғулиф ё китобати бештарини онҳо мутааллиқ ба асрҳои баъд аз рӯзгори «шоирони бедевор», ҳатто қисмате аз онҳо пас аз қарни XVI мелодӣ мебошанд, ки баъзе аз онҳо баъзе аз камтари илмӣ бархурдоранд, вале чорас дигар ҷуз қабули онҳо ба сифати манбаи ашъори шоирони мутақаддим, дар сурати адаби маъхазҳои дигар ҳисобдорем.

Иштибоҳоти муаллифони ин даста аз осор ва котибони онҳо ин омехтагиро баъзе миён овардаанд. Дар мавриди интисоби шеърҳои шоирони дигар ба Рӯдакӣ ҳаққиқонин зиёде чун Саъид Нафисӣ [20,484- 500], А. Мирзоев, [1,141- 153], Абдусалом Ғафуров [29,127- 134], Абдуманишони Насриддин [19,17-303], Мирзоуллоҳмадов [17,229-31], Асрори Раҳмонфар [23, 5-39; 24,122-171], Қодири Рӯдакӣ [12,124-136], Маҷиди Мансурӣ [14,159-172] ва дигарон изҳори андеша овардаанд.

Манзурӣ мо дар ин гузориш муаррифии муаллифи аслии як байти мансуб ба Рӯдакӣ аст, ки дар ҳамаи маҷмӯаҳои ашъори шоир дар шакли китъа мавҷуд аст, ғулиф ба ду байти дигари устод (дар баъзе аз ҷопҳои девони устод алоҳида) баъд гардидааст.

Бори нахуст ин се байтро устод Саъид Нафисӣ дар асари арзишманди ҳеш[20] зикри манобаъ як ҷо овардааст, ки тартиби онҳо ҷунин аст:

Он саҳни ҷаман, к-аз дами дай,
Гуфти думи гург ё паланг аст.
Ақнуи зи баҳори монавитабъ
Пурнакшу нигор ҳамчу Жанг аст.
Бар киштии умр таъа кам кун.
К-ин Нил нишмани наҳанг аст [20, 517].

Маъхазҳои ин байтҳо манобаъҳои шумораҳои 1, 26, 73, 85 нишон додааст[20,517], ки ин асарҳо мебошанд:

1. «Бурҳони ҷомеъ», таълифи Муҳаммадқарим ибни Маҳдиқули Табронӣ

26. «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», таълифи Мир Ҷамолуддин Ҳусайн Анҷавии Шерозӣ дар байни солҳои 1005-1017 ҳиҷрии қамарӣ/1597-1608м;

73. «Тоҷ-ул-маосир», таълифи Тоҷуддин ё Садруддин Ҳасан ибни Муҳаммади Низомии Нишобури дар таърихи подшоҳони Деҳлӣ, навишта ба солҳои 602 то 614ҳ.қ/ 1206- 1218 масеҳӣ;

113. Осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Сталинобод, 1958.

Ақнуи дар бораи ин маъбаҳо ва ҷигунагии забти байтҳои боло дар онҳо маълумотро лозим мешуморем. «Бурҳони ҷомеъ» ё «Фарҳанги Муҳаммадшоҳӣ» аз фарҳангҳои тафсирии форсӣ ба форсии навишта дар қарни IX мелодӣ мебошад, ки ба таъъ аз яке аз маъхазҳои худ- «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Мирҷамолуддин Ҳусайн Анҷавии Шерозӣ дорои шавоҳиди шеърин фаровон аз ашъори шуарои гузашта аст. Муаллифи он Муҳаммадқарим ибн Маҳдиқули Табрзӣ маъруф ба «Муллобошӣ» мебошад, ки дар дарбори Ҷаҳонгир мӯваззаф ба таълиму тарбияти Муҳаммад Мирзон валиаҳд, писари Фатҳалишоҳ буд. Фарҳанги мазбурро бо дархости Баҳман Мирзо – писари Ҷаҳонгир Фатҳалишоҳ барои охдо ба валиаҳд омода кардааст, ки ба ҳамин қарина ин таълифи онро байни 1250ҳ.к., яъне замони валиаҳдин ӯ ва 1260ҳ.қ. ҳангоми ӯ қудрат расидани ӯ доништаанд, зеро дар матни китоб дар мавриди соли таълифи ин шорате нашудааст [27, 1-2]. Муаллиф сабаби таълифи онро «охтиёҷи ҷаҳонгирӣ (зоҳиран мардуми Озарбойҷон) ба фарҳанги вожаҳои форсӣ» ва мафқуд будани фарҳангҳои форсии қоромад дар он замон барои онҳо ва ниҳоят аз ҷиҳати ҳолӣ набудани фарҳангҳои мавҷуд доништааст. «Бурҳони ҷомеъ» бар асоси «Бурҳони қотъ»-и Муҳаммадхусайн ибн Халафи Табрзӣ ва «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Мирҷамолуддин Ҳусайн Анҷавии Шерозӣ мураттаб шуда бошад ҳам, муаллифи он тафсили беш аз ҳад, забти вожаҳои номаънӯсу тоҷикӣ, надоштани шавоҳиди шеърин фарҳанги аввалӣ ва исқоти бисёре аз вожаҳо, баёни ҳатон маъноии баъзе вожаҳои фарҳанги дувумро ба таври худ муаллиф намуздааст. Муаллифи «Бурҳони ҷомеъ» бисёре вожаҳои маҳҷурро, ҳоссаҳои Ҷанду Позандро, ҳазф ва ба навъе «Бурҳони қотъ»-ро талхис, ва шавоҳиди шеърин «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-ро истихроҷ карда, ба ҳошия бурда, баъзе истифодаи истифодаи марбути ҳар вожаро дар мадхали он додааст [27, 1-2]. Бо ин роҳ ӯ хостааст бо истифода аз дастовардҳои илмӣ замонаш ва имконоти дар ҳақиқат доштааш, ки дар дарбор фароҳам буд, фарҳанге ҷомеъ бо «муҳассаноти «Бурҳон қотъ» ва «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва ҳолӣ аз айбҳои он ду таҳия намояд. Фарҳанги мазкур ҳовии панҷ –шаш ҳазор вожа бо тартиби ҳуруфи алифбо бар асоси ҳарфи дувуми мадхал (мисли «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ») дар бисту нӯх боб, дар боб барон ҳар ҳарф, мебошад. Ва ба яқин байтҳои яқуму дувуми қитъаи мавриди гуфтугӯи Рӯдакӣ зайли вожаи «Жанг» ба таъъ аз «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» омадааст. Дар бораи маъхазҳои охирии ин қитъа, ки «Осори Рӯдакӣ» Сталинобод, 1958 ишорат шудааст, бояд бигӯем, ки ин китоб барои ҷопҳои

нишномаи Қадархон» ва «Тарҷумон-ул-балоға» (пас аз чопи китоби Саъид Нафисӣ, дар соли 1949 пайдо ва ба чоп расид) маъхаз ба ҳисоб мерафт, вале дар риди ин китъа баръакс маъхазӣ мураттибони «Осори Рӯдакӣ» ҳамон китоби Саъид Нафисӣ будааст, ки китъаи мазкур дар ҳамон шакли себайтӣ дар қисми 1-уми китоб «Ашъори ошикона, китъаҳо ва абёти парокандаи ба ҳам каманд» [22,46], ба ҳамон тартиби китоби Саъид Нафисӣ [20,517] омадааст. Боран «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» бояд бигӯем, ки ба сабаби овардани шавоҳиди ҷуризи ҷиёд аз шоирони қадим барои баёни маъонии вожагонии маҳҷур, он аз обёи арзишманди шеърӣ шоироне, ки девонҳояшон боқӣ намондаанд, ба ҷои меравад. Бинобар ин фарҳанги мазкур аз манобеъи асосии Саъид Нафисӣ тадвини ашъори бозмондаи Рӯдакӣ будааст, ки ду байти китъаи мавриди тугӯ аз ҷумлаи онҳост. Ин манбаъ барои ду байти аввали ин китъаи устод акӣ ҳам нахустин ва ҳам ягона мебошад [33,1839, зайли мадҳали «Жангӣ»]. Ҷуризи ин фарҳангҳо дар омехтани ашъори устод бо Қатрони Табретӣ низ саҳим ошанд, вале дар мавриди китъаи мазкур бояд зикр намуд, ки он дар девони ҷуризи охири вучуд надошта ба моли устод будаги он ҳеҷ шакке боқӣ намонда, илло байти охири он, ки аз манбаъе дигар аст, ки сабаби таълифи ин китъа гаштааст. Маъхазӣ ин байти мансуб ба устод Рӯдакӣ таърихномаи «Тоҷи-маосир» навиштаи яке муҳочирони хурсонӣ ба Ҳинд бо номи Тоҷиддин Ҷуриддин Ҳасани Низомини Нишобурӣ мебошад. Ин таърихнома, ки нусхаҳои дар китобхонаҳои кишвари мо ва умуман дар кишварҳои собиқ Шӯравӣ ҳамаҷуд нест ва устод Саъид Нафисӣ бо истифода аз нусхаҳои Эрон ва Ҳинд ин мазкурро пайдо ва онро ба хоҳири мутабоқати вазну қофия ба ду байти фарҳангҳои боло ба номи Рӯдакӣ омада, пайваستاаст, ки ин тарзи кор аз таърихҳои услуби Саъид Нафисӣ дар тадвини ашъори устоди панҷрудӣ мебошад. «Тоҷ-ул-маосир» аз таърихномаҳост, ки аз ҷанг ҷиҳат ҳоли аҳамият. Аввалан он дар замоне то ҳамаи мугул таълиф (соли шурӯъи он 614 ҳиҷриӣ арӣ мусодиф ба 1217 мелодӣ) шудааст ва намунаву намоёнгари бехтарини он он давра, забони он замон, таърихшигории форсии тоҷикӣ дар шибҳи ин Ҳинд мебошад. Сониян маъхазӣ ашъори шоирони пеш аз замони худ ва шоирони муаллиф мебошад, ки аз ин лиҳоз сабти ашъори адибони мутақаддим он аз ганиматҳои адабии маҳфузмонда мебошад. Мутаассифона, дар ин адабиёт теъдоди хеле кам асарҳоро бо намунаҳои осори шуарои тоҷик мугул, дар даст дорем, ки «Лубоб-ул-албоб» (соли таълифаш 618х.к./1) ва «Тоҷ-ул-маосир» (614х.к./1217) ҳар ду аз ин навъ осор ва нигошта дар ҷиҳат аз арзишмандтарини маъхазҳои ашъори шуарои қадим мебошанд, ки имрӯз ба ҳамаи аҳли таҳқиқ маълуманд. Дар мавриди асари аввали таҳқиқоти ҷиёде сурат мефтааст [7;8; 15,77-86; 18,59-85], огоҳӣ ва маълумоту баррасӣ дар боран асари ҷуризи ба масобан маъхазӣ адабӣ хеле кам буда, дар ин авохир қорҳое дар ин китъа сурат гирифтаанд, ки ба қарори зер мебошанд. Қаблан бояд гуфт, ки ин

чунин ишорат намудааст: «ҳеч китоб ба қадри «Тоҷ-ул-маосир» шохиди шеърӣ, поёса аз ашъори мутақаддимон надорад» [6,106]. Инчунин муаллифи «Фарҳанги Рӯшидӣ», ки яке аз маъхазҳои он «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» мебошад, дар зайли воқеаи «бодруза» бар иловаи ду шохид аз Ҳаким Сӯзани ва Қозӣ Ҳамидаддин [32, 187] аз «Тоҷ-ул- маосир» ба маънои ҷома ва либоси ҳаррӯза ҷумлаи зайлро инсол овардааст: «Лашкари ислом ҷомаҳои бодрузаро ба либоси ҳарб бадал карданд» [31,195] ва ин таърихнома ҷузъи манобеи ин фарҳангнома будааст [5,29].

Мақолоти вобаста ба «Тоҷ-ул-маосир»-ро ба се даста метавон қисмат намуд: Аввалин мақолаҳои донишномай, дар онҳо ин китоб, мухтаво, муаллиф, бахшҳо, нусхаҳо, маъхазҳо, арзиши илмӣ ва адабӣ, сабки ниғориши муаллиф ва забони он ба таври мухтасар баррасӣ шудаанд; сонияи мақолаҳое, ки дар муаррифии ҷанҳои ин китоб навишта шудаанд, ки дар онҳо низ мухтавои мухтасар, арзиши таърихӣ ва адабӣ ва ниҳоят аз сатҳу дараҷаи ҷопи он суҳан рафтааст; солисан мақолаҳои таҳқиқие мебошанд, ки ба баррасии арзишҳои адабии ин асар бахшида шудаанд. Аз мутолиаи ин мақолаҳо бармеояд, ки «Тоҷ-ул-маосир» ба қалами Тоҷиддин ӯ Садриддин Ҳасани Низомии Нишобурӣ дар фосилаи солҳои 602-614 ҳ.қ. дар даъғҳои ҳукумати Ғуриён дар Ҳинд навишта шудааст. Нахустин ишора дар бораи муаллифи он дар китоби «Таърихи Ғирӯзшоҳӣ»-и Зиёуддини баронӣ (аз қарни ҳашти ҳиҷрӣ) вомерхурд, ки ўро бо номи «Ҳоҷа Садри Низомӣ» ёд кардааст [9,77]. Муаллифи мақолаи «Тоҷ-ул-маосир» дар бораи ў чунин менависад: «Садриддин (Тоҷиддин) Муҳаммад ибни Ҳасани Низомӣ фарзанди Низомии Арӯзи Самарқандӣ (ваф.526/1132) дар Нишобур ба дунё омад. Дар замони ҷангҳои Хоразмшоҳиён (407-617/1017-1220) ва Ғуриён (493-811/1100-1214) озими Ғазии шуд ва аз он ҷо пайи насосҳои Шайх Муҳаммади Шерозӣ ва Садр Маҷдулмулк роҳии Ҳинд гашт» [35,1054]. Ўро инчунин бо номҳои Ҳасани Низомӣ, Садриддин Муҳаммад ибни Ҳасани Низомӣ, Тоҷиддин Муҳаммад ибни Ҳасани Низомӣ ёд кардаанд, ва Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар зайли номи Низомии Арӯзӣ бе зикри ному насаб ўро «соҳиби «Тоҷ-ул-маосир» инсари ин Низомӣ аст» навиштааст [21,158]. Дар мақолаи мазкур соли вафоти Ҳасани Низомӣ 614 ҳ.қ./1217 м оварда шудааст [21, 158]. Китоб агарчи ба воқеоти таърихӣ онд аст, вале Ҳасани Низомӣ на бо супориши ҳокиме ё соҳибмансабе, балки ба ибораи худӣ ў бо дархости «баъзе аз хавоси дӯстон» ба таълифи «китобе порсӣ, ки тибоеи аҳли рӯзгор ба сабаби қусури ҳиммат ё қиллати таърифат бад-он моил тавонад буд» мепардозад [21,158]. Ин таърихнома воқеаҳои солҳои 587 то 614 ҳ.қ.-ро дар бар гирифта, аз куҳантарин осори навъи худ ба забони форсӣ дар Ҳиндустон буда, бо шарҳи футуҳоти Султон Шаҳобиддини Ғурӣ аз гушодани Алмир дар соли 587/1191 м оғоз мешавад ва то соли қафтури подшоҳии Шамсиддини Илтутмиш (ҳукмр.607-633/1208-1233), яъне соли 614/1218 м идома меёбад. «Тоҷ-ул-маосир» аз ҷиҳати алабӣ лопон

ифи абёте фаромӯшшуда аз чанд девон» он ҳовии 4000 байт ашъори форсӣ ва 10 байт ашъори арабӣ мебошад[9,76]. ва ин дар ҳолест, ки муаллифи мақолаи ар тӯдоди абёти форсии онро дақиқан 3270 байт баршумурдааст[11,240] ва ҳам ҳаддест, ки муҳаккиқон зиёдин ашъори онро аз заъфҳои таърихӣ он ҷистаанд. Аз «Тоҷ-ул-маосир» нусхаҳои бисёре дар китобхонаҳои дунё ҷуд бошад ҳам, нусхаҳои муътабари он иборатанд аз нусхаи мутааллиқ ба китобхонаи Файзуллоҳ Афандии Туркия бо таърихи китобат дар соли 694/1295м. 600 саҳифа, ки микрофилми он таҳти рақами 169 дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон нигоҳдорӣ мешавад; нусхаи дигар низ мутааллиқ ба китобхонаи Файзуллоҳ Афандии Туркия бо таърихи китобати 795/1393м дар 500 саҳифа, ки он ҳам бо шумораи 114 дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон ҷӯх дошта мешавад; нусхаи дигар бо шумора 8879 ба китобхонаи Донишгоҳи Техрон мутааллиқ аст, дорои 450 саҳифа ва дар соли 726/1326м китобат ҷааст; нусхаи чорум таҳти шумораи 721 дар китобхонаи Маҷлиси Шӯрон тоӣ дар 610 саҳифа нигоҳдорӣ мешавад[9,77]; ҳамчунин нусхае ба шумораи 17623 дар Музеи Британия ва нусхаи дигаре таҳти шумораи 169 дар Музеи торҷанги Ҳиндустон маҳфуз мебошанд[34, 621]. Таърихномаҳои дар Ҳинд лифёфтаи форсӣ «Таърихи Фаришта», «Таърихи алфӣ», «Ғабақоти Акбарӣ», «Уштахаб-ут-таворих», «Ойини Акбарӣ» ва ғ. аз маводди он истифода ҷаанд. Китоби «Тоҷ-ул-маосир»-ро Аббосқулиҳон Сипехри Кошонӣ бо номи улосаи «Тоҷ-ул-маосир»-и Музаффарӣ» барои Музаффариддиншоҳ талхис ҷудааст ва тарҷуман англисии он аз тарафи Бҳагват Саруп дар соли 1998 дар ҷлӣ ба ҷоп расидааст[34, 621]. Ин китоб дар соли 1387/2008 дар Деҳли Нав ғарафи профессор Саййид Амир Ҳасани Обидӣ тавассути маркази таҳқиқоти ҷсии Роӣзани фарҳангии Ҷумҳурии Ислонии Эрон бо ҳазфи ашъори арабиву ҷсии он ва забти нодурусти баъзе калимот ба ҷоп расидааст[28]. Ниҳоят дар ин 1391/2013 бо мукаддимаву тасҳеҳ ва таълиқи дуктур Маҳди Фомурӣ ва дуктур Алиризо Шодором аз тарафи Донишгоҳи озои ислонии воҳиди Ёсучӣ асоси чаҳор нусха ба таълиқи интиқодӣ расид, ки ҳовии ду намои шеърҳои форсӣ ва арабӣ дар қанори дигар намоиҳои зарурӣ мебошад, ки арзиши илмӣ ва тарҷуманӣ онро бар ҷопи аввал нишон медиҳад[28]. Дар матни китоб аз ашъори араби маъруфи араб ҷун Мутаннабӣ, Абулалон Муарӣ, Абевардӣ, Абӯтамом, Ҷустурӣ ва аз ашъори арабии Абулфатҳи Бустӣ, аз шоирони форсигӯ аз Ҳоконӣ, Ҷиридини Байлақонӣ, Алварӣ, Масъуди Саъд, Саной, АмирМуиззӣ, Ҷирони Табрзӣ, Амъақи Бухорӣ, Абулғараҷи Рунӣ, Манучехрии Домгонӣ, Саййид Ҳасани Ғазнавӣ, Асҷадӣ, Унсурӣ, Фарруҳӣ, Фаҳридини Гургонӣ ва ғайрагон абёти зиёд ва дар бархе мавридҳо байтҳои тоза оварда шудааст[9, 80-81]. Вале ашъоре ҳам дар ҳаҷми қобили таваҷҷуҳе бе зикри номи муаллифон низ оварда шудааст, ки муайян намудани соҳибони аслии онҳо ба далели мавҷуд будани девони онҳо ва нусхаҳои ба замонӣ таълифи ин китоб наздик, душвор

таърихнома аз осори ҳамнавъи худ ҳам дар нақли ашъори шуарои устоди Арабу Аҷам будааст.

Муаллифони ин навиштаҳо аз вучуди ашъор 3 байтҳои алоҳидан Рӯдакӣ дар ин асар ном набурдаанд.

Дар ин авохир, дақиқан дар фарвардинмоҳи 1393/март- апрели 2014 дар маҷаллан Китоби моҳи адабиёт тақризе аз Сухайл Ёрии Гулдаррай ба наشري нави Девони ашъори Рӯдакӣ, тасҳеҳу вириши ва тавзеҳи дуктур Насруллоҳи Нисомӣ чопи дувум, Техрон, 1387, Муассисан таҳқиқот ва тавсияи улуми инсонӣ (160 ҷаҳифа), ба чоп расид, ки муаллифи он дар қатори чанд эрон ва тавзеҳ бар ашъори ин девон дар мавриди байти

Бар киштии умр така кам кун,
К-ин Нил нишемани наҳанг аст (3 байт),

менависад: « Байти мазкур охирин байт аз сурудаест, ки зоҳиран се байт аз он вучуд дорад. Ҳамин байтро дар қасидае аз Анварӣ мебинем[4,73]. Оё Анварӣ аз Рӯдакӣ тазмин кардааст? Ё асосан аз ўст? Бар нигоранда мушаххас нашуд. «Ва ғавқ кулли зӣ ғилмин ғалиму(ва болон ҳар худованди дониш доное ҳаст. Су-ран Юсуф, ояти 76- М.Ш.)» [30,10]. Мутаассифона, муаллифи тақриз маъҳази байти мазкурро, ки Саъид Нафисӣ онро аз он ҷо ба Девони Рӯдакӣ сабт кардааст ва дигар мураттибон девони шоир чи дар Эрон ва чи дар Тоҷикистон бидуни таҳқиқ онро дар шумори ашъори Устод овардаанд, пайгирӣ ва тафҳҳус накардааст. Ва ин ҳам дар ҳоласт, ки муаллифи тақриз каме поёнтар дар бораи китоби

Чокаронат ба ғаҳи разм чу хайётонанд,
Гарчи хайёт наянӣ, эй малики кишваргир... (2байт)

менависад: «Ин байт ва байти баъди он бо андак ихтилофе дар «Тоҷ-ул-маосир»-и Низомӣ(барги 66) бидуни зикри номи ғӯянда омадааст» [30,11]. Пас аз он муаллифи тақриз маллифи аслии ин китъаро маррифӣ менамояд, ки агарчи фикри тоҷас нест, боз ҳам барои таъйиди аз устод Рӯдакӣ набудани он, ки чанде аз муҳаққиқон[12, 135-6; 16, 41-43] ба он ишорат намудаанд, тақвият мебахшанд. Ҳамчунин эшон дар varaқҳои 87 ва 294 «Тоҷ-ул-маосир» байти

Ҳар он ки холами мадҳи ту кард дар ангушт,
Сар аз даричан заррин бурун кунад чу нигин

ро бо ихтилофи почизи ба ҷон «бурун кунад» «кунад бурун» бидуни номи ғӯянда дидааст[30,11]. Муаллифи тақриз аз нусхаи шумораи 1402 китобхонаи Файзуллоҳ Афандии Туркия, муваррахи 694/1295м, ки микрофилми он таҳти

моро, ки эшон пиз дар девони Анварӣ мушоҳида кардаанд, дар саҳифаҳои ин таърихнома надидаанд, ки ба номи кӣ омадааст.

Байти сеюми қитъаи Рӯдакӣ, ки маъхазаш дар асари Саъид Нафисӣ ҳамин «Тоҷ-ул-маосир» нишон дода шудааст, дар Девони Анварии Абевардӣ ба назар омад, ки тавсифаш чуниин аст. Дар қисмати қасоиди ин девон дар қасидаи шумораи 33, ки «Дар шикояти фалак ва мадҳи садр Саъдаддин» унвон дорад, байти сеюм аз қасидан 20-байтӣ мебошад:

Тири ситами фалак хаданг аст,
 Шаҳди шираи ҷаҳон шаранг аст.
 Гардун нахурад гамат, ки шӯх аст,
 Гетӣ нахурад дамат, ки шанг аст.
Бар кишти умр такя кам куп,
К-ин Нил пишмани паҳанг аст [2, 33].

Байти мазкур дар аксари ҷопҳои муосири девони Рӯдакӣ якҷо бо ҳарду байти аввали устод омадааст, ки аз ҷопи аввали китоби Саъид Нафисӣ сарчашма мегиранд, тапҷо муаллифони «Девони ашъори Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ» [26] ду байти нахустро дар қисмати «Қасоид, қитъаот, газалиёт [26, 22] ва байти мавриди баҳсро дар қисмати «Абёти бозмонда аз ашъори мутафариқ» [26, 176] оварда дар тавзеҳот навиштаанд, ки байти мазкур дар наشري якум маъхазӣ шумораи 85 ва дувуми 94 баъд аз ин ду байт омада:

Он саҳни чаман, ки аз дами дай,
 Гуфти думи гург ё паланг аст.
 Акнун зи баҳори монавитабъ
 Пурнақшу нигор ҳамчу Жанг аст,

ки бо ҳам аз нигоҳи маънӣ иртибот надоранд [26, 342], мутаассифона, мусаҳҳаҳои ин наشري Девони Рӯдакӣ дар бораи интисоби ин байт ба Рӯдакӣ чизе нагуфтаанд, дар ҳоле яке аз мураттибони ин Девон, «Ашъори мунтахаб»-и Анвариро бо хатти кириллӣ ба ҷоп расонидаанд [3]. Дар маҷмӯаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ашъор, ки дар силсилаи «Ахтарони адаб» ҷопи он бо эҳтимоми таҳиягарони боло сурат гирифтааст, ҳамин тартиби ҷудо навиштани байти охири ин қитъа рӯоят шудааст [25, 68; 242].

Устод Саъид Нафисӣ бо он табаҳхур ва ихотае, ки аз адабиёти форсӣ доштанд, ҳеҷ мумкин нест, ки аз Девони Анварӣ ва забти ин байт дар он беҳабар, ё ҳадди ақал аз навиштаҳои аллома Деҳхудо, ки дар зимни вожаи «Нил» нахуст байти зерӣ Рӯдакиро

ба баъди овардани чанд байт аз Мантиқиву Фирдавсиву Асчадӣ ҳамин байти

Бар киштии умр таъа кам куи,
К-и Нил нишемани наҳанг аст.

Аз тахти номи Анварӣ овардааст [10, зайли Нил], огоҳӣ надошта бошанд. Инти-
соби байти мазкур ба устод Рӯдакӣ аз тарафи Саъид Нафисӣ, ба назари ин
қисм, аз он муҳаббати шадиде, ки эшон ба Рӯдакӣ ва шеърӣ ӯ доштанд, сурат
ирифтааст, ки ин ҳолатро дар мавриди чандин абёти дигар низ метавон му-
шоҳида кард.

Аз нигоҳи сабкшиносӣ низ ин байт наздик ба сабки шоирони асрҳои 6-7
аҷрӣ аст. Ҳатто интисоби ин байт ба Рӯдакӣ баъзе аз тазкиранигориҳои Ҳиндро
дар он доштааст, ки дар асоси он нишонаҳои сабки қадид ё тарзи тозаро дар
шеъри Рӯдакӣ ва Кисоӣ қустуҷӯ намоянд: «Бонии бунёди ҳаёлбандӣ аст [манзур
Мирзо Ҷалоли Асир- М.Ш.] ва ҳаёлбандии замони ҳолро ба пайравии ӯ сари
ифтихор баланд аст: Агарчи тарзи ҳаёл ба нудрат аз қадим аст, чунончи дар
баъзе ашъори Рӯдакӣ ва Кисоӣ низ ёфт мешавад» [13,61]. Ҳамчунин аз мутолиаи
байтҳои қасида пайдост, ки байти мазкур дар ин қасида тазмин набуда, моли ху-
даи Анварӣ аст, ки ҳам аз иртиботи маъноии байтҳо маълум мешавад.

Хулоса бо пайдо шудани муаллифи ҳақиқии ин байт аввалан осори
боқимондаи устод Рӯдакӣ поку мубарро аз унсурҳои сабкшиносии асрҳои баъдӣ
тардад, сониян таҷреҳу тасхеҳи матни осори ӯ тақмил мешавад, ки ин корест, ки
то пайдо шудани санади муваассахи ашъори боқимондаи ӯ идома хоҳад дошт. Би-
нобарин дарёфт ва ба доираи таҳқиқ гузоридаи манобеъи дасти аввали осори
устод аз муҳимтарин вазифаҳои рӯдакишиносӣ ба шумор меравад, то барои
нашри илмӣ интиқодин осори боқимондаи ӯ дар оянда заминаи хубе пайдо ша-
вад.

Китобнома

1. Абдулғанӣ, Мирзоев. Боз як нусахаи калбакии ашъори Рӯдакӣ//Создаҳ мақола.- Ду-
шанбе: Ирфон, 1977. -Саҳ. 141- 153.
2. Анварӣ, Авҳададин. Девон. Қасоид, қасидаи шумораи 33. Пойгоҳи интернетии
Ганҷур.
3. Анварӣ, Авҳададин. Девони Анварӣ. Бо тасхеҳ ва тавзеҳоти Расул Ҳодизода. -
Душанбе: Ирфон, 1971. -С.262.
4. Анварӣ, Муҳаммад ибни Муҳаммад. Девони Анварӣ. Ҷилди 2. Тасхеҳи Муҳаммад-
тақӣ Мударрисӣ Разаӣ. Чопи панҷум. -Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1376.
5. Аҳадов, Ҳомид. «Фарҳанги Рашидӣ» ҳамчун асари лексикографӣ.-Душанбе: Дониш,
1981. - С.122.
6. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форӣ. Ҷилди савум.
Чопи дувум. -Техрон: Амири Кабир, 1318.(саҳ.106-109,109-111).-С.440.

7. Вохидов С. «Лубоб-ул-албоб» Муҳаммад Аувфи и развития жанра тазкире в персидско-таджикской литературе. АДЦ. Душанбе, 1989.-45с.
8. Вохидов С. Жизнь и творческое наследие Муҳаммада Аувфи.-Душанбе: Дониш, 1989. -166с.
9. Дастрани, Тоҳира Хушхол, Валдонӣ Ғуломхусайни Шарифӣ, Фомурӣ Маҳдӣ, Шодором Алиризо. «Тоҷ-ул-маосир» ва кашфи абёте фаромӯшшуда аз чанд девон//Фаслномаи ҷамъии наҷӯҳишони «Наҷӯҳиши забон ва адабиёти форсӣ», шумораи понздаҳум. Зимистони 1377. –Саҳ.75-93.
10. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатнома. Зайли «Нил».
11. Имомӣ, Алиризо. Абёти «Вис ва Ромин» дар «Тоҷ-ул - маосир». Вижаноман Номан Фарҳангистон. –Саҳ.239-254.
12. Қодирӣ Рустам. Абёти ҷигарон, ки ба номи Рӯдакӣ забт кардаанд//Рӯдакӣ. Девони Алмато, 2007. -Саҳ. 124-136.
13. Лудӣ, Шералихон. Миръот-ул-хаёл. Бо эҳтимоми Ҳамиди Ҳасанӣ бо ҳамкории Бехрӯзи Сафарзода. –Техрон: Интишороти Равзана, 1377.-С.370.
14. Мансурӣ, Маҷид. Дар бораи бархе абёти мунтасиб ба Рӯдакӣ// Шеърнаҷӯҳӣ, пойиши 1390, шумораи 9. -Саҳ.159-172.
15. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ. Ҷилди 2.-Техрон: Интишороти Китобхонаи Саноӣ, ҷони дувум, 1363.-С.1006.
16. Мардонӣ, Тоҷиддин. Кашфи тарҷуман арабии боз як шеърӣ Рӯдакӣ// Рӯдакӣ ва адабиёти араб.-Душанбе: Ирфон,2010.-Саҳ.40-47.
17. Мирзо, Муллоаҳмадов. Бихандад лола бар саҳро//Донишноман Рӯдакӣ. Ҷилди 1. -Душанбе, 2008.-Саҳ. 229-31.
18. Нақавӣ, Саид Алиризо.Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон.-Техрон, 1344/1967. -819саҳ.
19. Насриддин, Абдуманнон. Куллиёти осор.Ҷилди якум. Рӯдакӣ (нусхашиносии ва нақду баррасии ашъори бозмонда). Хучанд: Хуросон,2013. –Саҳ. 17-303.
20. Нафисӣ, Саъид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. –Техрон: Ахуро, 1382 -С.688.
21. Олимзода, Ҳодӣ. Тоҷ-ул-маосир//Донишноман забон ва адаби форсӣ. Ба сарнарастии Исмоили Саодат. Ҷилди дувум. Техрон, 1386.Саҳ. 158-160.
22. Осори Рӯдакӣ.Зери назари Абдулғанӣ Мирзоев. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958.-С.542.
23. Раҳмонфар, Асрор. Дебача //Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Насими Мӯлиён. –Душанбе: Адиб, 1999.-Саҳ. 5-39.
24. Раҳмонфар, Асрор. Даври наведони нави.ихдоси нави...// Рӯдакиро суҳанаш тиливи нубост. –Душанбе: Адиб, 2009.-Саҳ.122-170.
25. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алини Муҳаммадии Хуросонӣ.-Душанбе: Адиб, 2007.-416саҳ.
26. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ҷаъфар ибни Муҳаммад. Девони ашъор. Ба эҳтимоми Расул Ҳодизода, Али Муҳаммадии Хуросонӣ. –Душанбе: Пайванд, 1387/2008.Чилу панҷ+614саҳ.
27. Садедан Муршидимомӣ. Бурҳони ҷомеъ//Донишноман забон ва адаби форсӣ, ҷ.2, ба сарнарастии Исмоили Саодат. -Техрон,1362. -Саҳ. 1-2.
28. Сафарӣ, Алии Оқалта. Муаррифии китоби «Тоҷ-ул-маосир». Маркази наҷӯҳишони Мероси маънавӣ

9. Саъдоншоҳ Ибронов. Кашфи манбаъ ва муаллифи ҳақиқии як байти мансуб ба Рӯдакӣ // Ёдномаи устод Рӯдакӣ, Душанбе, Сино, 2001. -Саҳ. 127- 134.
10. Сухайл, Ёрин Гулдаррай. Нақду баррасии Девони ашъори Рӯдакӣ.//Китоби моҳи адабиёт, шумораи 84(паснайн 198), фарвардинмоҳи 1393. -Саҳ.8-13.
11. Фарҳанги Рашидӣ. Ли-Абдулрашид ибни Абдулғафур ал-Ҳусайнӣ ал-Маданӣ ат-Таттавий. Би-таҳқиқ ва би-тасҳеҳи Муҳаммади Аббосӣ. Нимаи нахуст. -Техрон. Интишороти китобфурӯшии Боронӣ, 1337 хуршедӣ.-Саҳ. Понздаҳ+812.
12. Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ. Таълифи Мирҷамолиддин Ҳусайн ибни Фаҳриддин Ҳасан Алҷавии Шерозӣ, ҷилди аввал, веростаи дуктур Раҳими Афифӣ. Машҳад: Чопхонаи Донишгоҳи Машҳад, 1351.-Саҳ.Сиву нух+1335.
13. Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ. Таълифи Мирҷамолиддин Ҳусайн ибни Фаҳриддин Ҳасан Алҷавии Шерозӣ, ҷилди дувум, веростаи дуктур Раҳими Афифӣ. Машҳад,чопхонаи Донишгоҳи Машҳад, 1351. -Саҳ.1337-2609.
14. Хуҷватӣ. Тоҷ-ул-маосир //Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Шибҳи Қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш). Ҷилди чаҳорум, бахши якум. Ба сарнарастии Ҳасани Лиғна.-Техрон, 1380.-Саҳ.621.
15. Шикҳар, Чандр. Тоҷ-ул-маосир//Донишномаи забон ва адаби форсӣ дар Шибҳи Қора. Ҷилди дувум. Ба сарнарастии Алӣ Муҳаммади Муаззинӣ. - Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1384. - Саҳ.1054-1055.

ШАМСИДДИН МУХАММАДИЕВ

ОБ ОДНОМ БЕЙТЕ, ПРИПИСЫВАЕМОМ РУДАКИ

В статье речь идёт об одном бейте из дивана Абуабдулло Рудаки, который и в Таджикистане, и в Иране приписывают ему, хотя на самом деле это не его произведение. Эта оплошность произошла по ошибке Саида Нафиси, который впервые обнаружив его в историческом трактате «Тадж-ул-маосир» и толковых словарях «Фарханги Джахонгири» и «Бурхани джамеъ», поместил в составленном сборнике Дивана Рудаки. Автор статьи обнаружил последний бейт этой в одной из од Анвари. В действительности по стилю и по бейтам касиды из сомнения можно отнести к поэзии именно этого поэта, а не присвоившему Рудаки. Такая ошибочная трактовка и стала причиной того что многие авторы тазкире (антологии) пытались найти следы индийского стиля в творчестве Рудаки и его современников. Уточнив настоящего автора данного бейта, поэзия Рудаки ещё больше приблизится к литературному стилю своей эпохи, который признан хорасанским стилем или стилем Рудаки, что послужит основой для дальнейшего научного-критического издания поэтического наследия поэта.

ключевые слова: Абуабдулло Рудаки, поэзия, Анвари, диван, касида, «Тадж-ул-маосир», «Фарханги Джахонгири», «Бурхани джамеъ», Саид Нафиси.

SHAMSIDDIN MUKHAMMADIEV

ONE BEIT ASCRIBES RUDAKI

The article focuses on one of the divans beat Abuabdullo Rudaki, which in Tajikistan and Iran ascribe to him, when in fact it is not his work. This oversight occurred by the Saeed Nafisi, who first discovered it in a historical treatise "Taj-ul-maasir" and dictionaries "Farhangi Jahangiri" and "Burhani dzhame", placed in the field column of Divan Rudaki. The author discovered this last beat kiti in one of the odes of Anvari. In fact, in style and Beit kasidy it without a doubt can be attributed to the poetry of this particular poet, not prisvoevyvat Ustod Rudaki. Such erroneous interpretation was the reason that Indian authors tazkira (anthology) have tried to find traces of Indian style in poetry, Rudaki and his contemporaries. Clarification of the author of the bayt, Rudaki poetry inherent in even closer to the literary style of his era, is recognized as Khorasan style or style Rudaki, which will serve as a basis for the scientific-critical edition of the poet's poetic heritage preserved.

keywords: Abuabdullo Rudaki, poetry, Anvari, divan, kasida, "Taj-ul-maasir", "Farhangi Jahangiri", "Burhani dzhame", Saeed Nafisi.

ХОКИМ КАЛАНДАРОВ

ИСМАИЛИТСКАЯ ПОЭЗИЯ

В истории персидской таджикской литературы единственным распознанным и признанным, как обладающее особым содержанием и формой, течением является суфийская литература. И в самом деле, это общественно-религиозное течение, найдя свой путь в литературу, внесло в образ и суть поэта свежесть, добавило в своё учение средства литературного изображения и художественного изображения, порой новое внутреннее скрытое содержание. Проблема влияния, роли и места других религиозных сект и вероучений, достигших уровня сформировавшейся школы, религиозного течения и литературного направления, на литературу ещё не исследована. Ясно только то, что эта литература появилась в классический период своего развития в рамках интеллектуально-философских учений, и большинство великих поэтов персидско-таджикской литературы размещали в пределах четырёх научно-философских течений: философии *валлама*¹, *машшо*², мистицизма и исмаилизма. Создало ли учение исмаилизма, основывающееся на философии *калама* и *машшо*³, особое литературное направление или нет – это тема нашего обсуждения.

В литературоведении персоязычных народов, особенно таджиков, до сих пор не было проведено полноценного научного исследования о месте и роли религиозной поэзии в литературе. Был проделан конкретный анализ суфийского, мистического материала, при этом также были исследованы аяты Корана и хадисы⁴ о Пророке. До сих пор не изучены религиозное содержание такой поэзии, присутствующие в ней образы Пророка, пресвятого Али, членов семьи (Пророка), святых шиитских имамов, других вождей и предводителей истинной религии ислам – ханафитов, шафеитов, маликитов, ханбалитов. И наконец, из-за того, что содержание этих произведений состояло из постоянных молитв с рыданиями и вымаливанием прощения у Всевышнего за грехи, сам анализ познания сути Создателя в творчестве этих поэтов оказался отодвинутым на второй план. Следует признать, что персидско-таджикские поэты создали лучшие творения полёта своей мысли именно на этой почве, поскольку их вдохновляла любовь к Богу и Его Пророку. Рассматривать исмаилитскую поэзию надо именно с этих позиций, поскольку её суть составляют религиозное, научное и вербальное восприятие Бога, Пророка, Завещанного Богом и Любимого Богом. Но следует сказать, что в свете Учения, Любви и Убеждений такие представители исмаилитской поэзии выражали, с одной стороны,

¹Рационалистическая теология, одно из основных направлений арабо-мусульманской философии.

²То есть перипатетиков, последователей Аристотеля.

убедительные суждения иσμαилитского течения о вселенной и человечестве, времени и пространстве, Всевышнем и Пророке, Завещанном Богом и Любимом Богом и, с другой, — свои мысли об этих проблемах и других вопросах созидания и божьего мира.

Выражение “шиитская поэзия” часто встречается в лексике и исследованиях иранских учёных, однако термин “иσμαилитская поэзия” является для таджикского литературоведения новым. В какой же степени “шиитская поэзия” связана с “иσμαилитской поэзией”? Как распознать связи и отличия этих двух религиозных течений, где они начинаются и где кончаются, поскольку их начальное развития и процесс расцвета настолько тесно связаны между собой, что очень сложно вообще отличить “иσμαилитскую поэзию” от “шиитской поэзии”. Следует учитывать и то, что “иσμαилитская поэзия” уже на самом начальном этапе своего существования, представленная такими, поэтами как Кисаи, Носир Хусрав и др., была основана на Учении.

Из доступных материалов исследований указанный термин “иσμαилитская поэзия” можно встретить в трудах российского учёного-востоковеда Е.Э. Бертельса. Например, оценивая поэзию Носира Хусрава, он писал: “Этим способом (способом религиозного Учения — Х.К.) “истишная” поэзия в его представлении бывает в форме иσμαилитской поэзии; он положил основы такой поэзии на родном языке” [1, 328]. Таджикские исследователи А. Маниёзов и Х. Шарифов, говоря о религиозной и нравственной поэзии Носира Хусрава, подчёркивают, что “Носир Хусрав превратил касыду в основное средство выражения религиозной мысли и таким образом высвободил персидскую поэзию от пут панегирии и воспеваания наслаждений, разгульной жизни, алчности и жадности, дав ей новое, свежее дыхание нравственности и религиозности” [4, 63]. Само подчёркивание о придании персидской поэзии “нового, свежего дыхания нравственности и религиозности” и есть указание на персидскую иσμαилитскую поэзию. В начале этой цитаты говорится, что “до Носира Хусрава в сочинении касыд первые шаги сделал Кисаи Марвази, который и положил начало этому новому образу сочинения касыд” [4, 63]; и это тоже свидетельствует о том, что и Кисаи сочинял на фарси религиозные стихи, то есть стихи религиозного характера и содержания.

Известный иранский учёный Мухаммадреза Шафни Кадкани, оценивая историю возникновения и развития иσμαилитской поэзии в целом, пишет: “...иσμαилитская поэзия в арабской литературе имеет более древнюю историю. Хотя определение этого смысла в отношении иσμαилитской поэзии в арабском языке и трудно, тем не менее можно утверждать, что иσμαилитский стих на арабском языке связан с первыми попытками и борьбой проповедников иσμαилизма” [2, 16].

Эта мысль исследователя подтверждается первыми поэтическими

Мухаммада ибн Ал аль-Сури (XI в.), а также другими касидами и монаджатами⁵, большинство которых были сочинены во славу фатимидских халифов и имамов.

В этом плане будет небесполезно привести здесь высказывание современного специалиста по исмаилизму, американского профессора Исмаила Пунавалы об исмаилитской литературе, в основном касающееся её поэзии. Он пишет: «Исмаилитская литература богата в религиозно-духовном плане. Поэтические сборники Муайяда Ширази⁷ и Султана Хаттаба⁸ являются двумя самыми выдающимися образцами среди многих тысяч образцов такого жанра. «Самт-оль-хакаик» («Сторона истины») Али бинн Ханзалы⁹ является образцом исмаилитской доктрины, сформулированной в стихах. «Аль-Урджуза аль-мохтара» («Самостоятельные короткие стихотворения») Кази Ну'мана¹⁰, содержащий 2375 бейтов, посвящена проблемам имамата. А его «Мунтахабат» («Избранное») является поэтической формой составляющих частей Ислама и мусульманских законов» [7, 203].

Следует обратить внимание на два аспекта, содержащиеся в приведенной выше цитате и являющиеся важными для нашего исследования. Во-первых, Пунавала считает «вероучение» и «духовенство» основной темой и содержанием поэзии исмаилитской литературы. Действительно, причина чрезвычайно сильного влияния на творчество поэтов-исмаилитов, пишущих на персидском языке, есть не что иное как воспевание *духовности*, или, как говорили исмаилиты, «*сокрытого*, внутреннего» всего и основ религиозного вероучения. Второй аспект связан с упоминанием названий нескольких образцов исмаилитской поэзии, воспевающих и пропагандирующих вопросы шариата и особенно доктрину имамата исмаилитов.

Шафии Кадкани¹¹ родоначальником персидской шиитской поэзии считает Абуабдулло Рудаки: «Вероятно, начало шиитской поэзии связано с Рудаки, хотя на сегодняшний день образцы его шиитской поэзии и не сохранились» [2, 10]. Жаль, что исследователь такого уровня не подверг анализу оставшуюся после него религиозную поэзию Рудаки, довольствовавшись тем выводом, что «на сегодняшний день образцы его шиитской поэзии и не сохранились». Как бы то ни было, Шафии Кадкани для подтверждения того факта, что Рудаки писал стихи с шиитским содержанием, ссылается на соответствующий бейт Мааруфи

⁵ Молитвенное обращение к Богу.

⁶ Государство Фатимидов (909-1171) – исмаилитское арабское государство с центром в Каире.

⁷ Муайяд Ширази – известный проповедник периода фатимидов в Персии (997-1078), особо прославился как писатель, поэт и политик.

⁸ Султан Хаттаб (ум. 1138) – поэт и проповедник исмаилитских идей.

⁹ Али ибн Ханзала – исмаилитский писатель, проповедник и мыслитель XI века.

¹⁰ Кази Ну'ман ибн Ахмед (умер в 974 г.).

подчёркивает заслугу именно этого поэта в том, что до нас дошли ания Рудаки¹³. Он больше знаком с образцами шиитской поэзии Кисаи, менее, апеллируя к ностальгическим чувствам персоязычных народов, с утратой стихов Рудаки, вновь напоминает о произведениях Кисаи. Отметим, что когда Шафии Кадкани говорит о “шиитской поэзии”, то ввиду её исмаилитское содержание. Но поскольку исмаилизм сам одним из ответвлений шиизма и источником всех философских и ных произведений семейства Пророка, исследователь в этом плане зал термин с более широким значением.

хаммад Муаззени, один из современных иранских исследователей удаки, изучая проблему влияния Корана и хадисов о Пророке на его шет: “Стихотворения, относящиеся к последним двум десятилетиям и и посвящённые исследованиям тем аскетизма, правоучения, ных мыслей и убеждений, сознательно или нечаянно уничтожены” [6, действительности “аскетизм и правоучение” и “религиозные мысли и ия” есть не что иное как указание на исмаилитские идеи, дирующие рационализм и передачу имамата по наследству, поскольку, анию этого исследователя “...распространение шиитского вероучения в ахре и Хорасане¹⁴, особенно в саманидском дворе познакомило его с нем шиитских исмаилитов...” [6, 413]. Иными словами, содержание удаки было исключительно аскетичным и религиозным.

ни, подчёркивая шиитские аспекты мысли и поэзии Фирдоуси Туси, т на один из важных для шиитской поэзии сборников – “Алинаме” (б Али”), составленном во второй половине пятого века хиджры (XI в). т: “Пока автор настоящей статьи непосредственно не познакомился с ем “Алинаме”, не мог поверить в то, что во второй половине пятого ой-либо поэт написал книгу во хвалу и воспевание имама Али ибн Абу , да ещё объёме почти двенадцати тысяч бейтов. Достаточно только й поэмы “Алинаме”, чтобы с избытком компенсировать отсутствие х стихов в пятом веке и показать, что шиитская литература не сводится поэзии Носира Хусрава” [3, 11].

дисловии к изданию “Алинаме” исследователь выразил своё мнение им образом: “...поэтический эпос пятого века на языке фарси во хвалу и

персидско-таджикский поэт X века.

хн, со ссылкой на стихотворную строку Рудаки, указывает на следующее его убеждение:

Слышал я от Рудаки, Старейшины пиятов:

«Ничьим не будь ты адептом, кроме фатимидов».

нахр и Хорасан – исторические области, которые охватывали современные Иран,

н и среднеазиатские республики.

асан Али ибн Абу Талиб аль-Курайши, более известный как Али ибн Абу Талиб (600-

М. – исламский поэт, автор поэмы «Алинаме» в хвалу и воспеание имама Али ибн Абу Талиба (сават

воспевание имама Али ибн Абу Талиба, то есть примерно через полвека после издания “Шахнаме” Фирдоуси, в объёме около двенадцати тысяч бейтов в древнем стиле и редкими словами и выражениями, которые порой весьма трудно найти в словарях” [3, 12].

Мас’уд Касеми¹⁶, автор книги “Взгляд на издание “Алинаме” тоже в предисловии своего сочинения пишет: “Алинаме” признан древнейшим шиитским поэтическим эпосом, датированным второй половиной пятого века хиджры (т.е. XI в. н.э. – Х.К.)” [5, 3]. Он считает, что это произведение, состоящее из 12 тысяч бейтов, было написано в подражание “Шахнаме”, а также убеждён, что достойны похвалы те бейты, которые написаны в этом же стиле [5, 5]. Несомненно, персидской таджикской литературе повезло, что есть возможность познания и исследования такого великого фундаментального произведения, которое было сочинено в подражание “Шахнаме” и дошло до нашего времени в целостности и первоначальном виде.

Напомним, что Шафии Кадкани в продолжение своей мысли, приведённой выше, упоминает и об антологии шиитской поэзии под названием “Чунг” (“Альбом стихов”) и перечисляет многих поэтов этого плана и подчёркивает, что доступным является только сборник Кивами Рази¹⁷. И важно то, что исследователь Кадкани называет это “присутствием сборника стихов Кивами в территориях проживания исмаилитов того века” [2, 11-12]. Этот случай может свидетельствовать и о том, что названные Кадкани поэты, несмотря на то, что в целом относятся к шиизму, в большинстве случаев в сочинениях и изъятии своих убеждений оказывались последователями исмаилизма. И сам Кадкани в предисловии к книге “Диване Кайсемийат”(Поэмы воскрешения)¹⁸ подтверждает эту мысль: “Многие из поэтов четвёртого, пятого и шестого веков (X-XI-XII вв. – Х.К.), труды которых очевидно шиитского толка, в действительности могут быть творчески принадлежать к исмаилизму [2, 14].

В своих высказываниях автор предисловия к “Диване Кайсемийат” обращает внимание на следующие два аспекта проблемы: шиитский уклон работ большинства поэтов X-XI веков и принадлежность их творчества к исмаилизму. Он указывает на принадлежность этих поэтов к шиизму, а их произведения – к исмаилитам. Из всего этого можно заключить, что исследователь не склонен признать персональную принадлежность того или иного поэта того времени к шиитскому исмаилизму. Однако истина состоит в том, что в сравнении с другими течениями (даже шиитским) именно исмаилитское вероучение пользовалось популярностью в обществе того периода, в среде мыслителей и последователей других учений. Продолжение анализа, проведенного самим автором в указанном предисловии, способствует большей прозрачности вопроса:

¹⁶ Мас’уд Касеми – современный иранский исследователь, языковед и литературный критик.

В “Диване Кайсемийат” мы сталкиваемся с именами некоторых поэтов, элементы содержания произведений которых говорят о том, что они относятся к исмаилитской вере. Кадкани задается вопросом о том “насколько приемлемо то, что автор “Диване Кайсемийат” к числу проповедников исмаилизма относит Санаи Газнави? Были ли у Санаи другие произведения, подтверждающие точку зрения автора “Диване Кайсемийат” и которые были уничтожены политическими течениями? Мы не располагаем такими сведениями о Санаи, но, с другой стороны, точно знаем, что идеологические преобразования в обществе всегда “ревизовали тексты и вызывали уничтожение некоторых произведений” [2, 15].

Нет более точного объяснения, чем то, что предложил данный автор относительно тех течений, которые ревизовали и уничтожали тексты во все периоды и времена. К этому остаётся только добавить, что такая чистка и уничтожение исмаилитских произведений достигли неслыханных масштабов.

Кадкани особо подчеркнул вклад и место двух мощных исмаилитских поэтов – Нуха ибн Хани Андалуси (ум. в 973 г.) и Носира Хусрава в создании исмаилитской поэзии. Но не следует забывать, что традиция исмаилитской персидской поэзии продолжалась и развивалась и после Носира Хусрава.

Тем не менее следует признать правоту Кадкани, который утверждает, что исследование такой поэзии только предстоит: “Насколько мне известно, исмаилитская поэтическая литература на персидском и арабском языках пока ещё не подвергалась научному, широкому изучению, и поле для такого исследования всё ещё пусто” [2, 15].

Следовательно, будущее изучение, анализ, ознакомление исследователей и читателей с исмаилитской литературой, как составной частью персидской таджикской литературы, позволит представить её в совершенной, более содержательной форме.

Использованная литература:

1. Бертельс А.Е. Насир-и Хусрав и исмаилизм. М.: Изд-во Восточной литературы, 1959.
2. Кадкани, Мухаммад Шафи'. Каимият ва чжайгахи ан дар ше'р ва адаби фарси (мо-аддима) // Хасан Махмуд Катиб. Дивани Каимият. Тасхех ва мокаддимаи англиси Сейид Джалал Хосайн Бадахши. –Техран: Мираси мактуб, 1390 (Кадкани, Мухаммад Шафи'. Каимият и ее место в персидской поэзии и литературы (предисловие) // Диван Каимият, казителъ Хасан Махмуд Катиб. Поправка и предисловие на англязыке Сайид Джалол Юсайн Бадахшани. – Тегеран: Изд-во Мираси мактуб, 2011), (на фарси).
3. Кадкани, Мухаммад Шафе'. Хамасахон ши'и аз карни панҷум // Мокаддимаи Алинама”. –Техран: Мираси мактуб, 1377 (Кадкани, Мухаммад Шафи'. Шинетские эпосы этого века // Предисловие к “Алинаме”. – Тегеран: Изд-во Мероси мактуб, 1998, стр.11-75), (на фарси).
4. Маньязов А., Шарифов Х. Хакими соханвар. –Душанбе: Адиб, 2004 (Маниёзов А., Шарифов Х. Хакими соханвар. –Душанбе: Адиб, 2004).

5. Косими Мас'уд. Нигаҳе ба ду ҷоли ақеи ва ҳуруфи "Алинома". –Техран: Адинаи мирас, 1390 (Косими Мас'уд. "Взгляд на издание "Алинаме" –Тегеран: Изд-во Оини мерос, 2011 (на фарси).

6. Моаззини, Алимухаммад. Таъсири Кур'они карим бар ше'ри Рудаки//Рудаки сирамади шоирони форси. –Техран: Ханаи китаб, 1387 (Муаззини, Алимухаммад. Влияние Святого Корана на поэзии Рудаки // Рудаки родоначальник персидских поэтов. –Тегеран: Изд-во Ханаи китоб, 2008, стр.411-422 (на фарси).

7. Ismail K. Poonawala. Ismaili Literature in Persian and Arabic // The Encyclopaedia Iranica. Columbia University, New York, Vol. XIV, 2008, pp. 197-204.

ҲОКИМ ҚАЛАНДАРОВ

ШЕЪРИ ИСМОИЛӢ

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, ба истиснои адабиёти тасаввуфӣ, маъсалан таъсир, мақом ва ҷойгоҳи дигар равиёҳои динӣ ва мазҳабӣ дар адабиёт, то ҷое, ки ба мақоми мактаб, равиё ва ҷараёни адабӣ расида бошанд, таҳқиқи равандшиносӣ нашудаанд. Дар илми адабиётшиносии форсизабонон ва махсусан тоҷикон, то ба ҳол таҳқиқи дуруст ва илмӣ мақоми шеърӣ мазмунӣ динӣ дошта анҷом нашудааст.

Оё таълимоти исмоилия, бо таъки ба фалсафаи калом ва машшоъ, равиёи ҳоси адабиётро ба вучуд овард ё не, мавзӯи гуфтугӯ ва баҳси мост.

Калидвожаҳо: шеърӣ исмоилӣ, адабиёти форсии тоҷикӣ, ҷараёни адабӣ, калом, машшоъ.

HOKIM KALANDAROV

ISMAILI POETRY

Excluding the Sufi literature, the problem of influence, the role and place of other religious sects and creeds that have reached level formed schools, religious denomination and literary movement, has not yet been investigated. In the history of Persian-speaking literary, especially in Tajik literature, still has not been fully carried out research on the place and role of religious poetry in the literature. Has the Ismaili doctrine, which is based on the Kalam philosophy and peripatetizm special literary trend or not - this is the topic of our discussion.

Keywords: Ismaili poetry, Persian-Tajik literature, literary movement, Kalam, Peripatetizm.

БОБОБЕК РАҲИМӢ

БЕДИЛ ВА АВРАНГЗЕБИ ОЛАМГИР

Пеш аз он ки аз иртиботи Бедилу Аврангзеб сухан ронем, ёдовар бояд шавем, ки Аврангзеби Оламгир кист?

Муҳиддин Аврангзеби Оламгир (1658-1707) яке аз бузургтарин ва машҳуртарин подшоҳони Ҳиндустони асри Бедил аст. Аврангзеб савумин писари подшоҳи вақти Ҳиндустон Шоҳичаҳон (1628-1658) аст, ки дар соли 1028 ҳиҷрӣ (1619м) ба дунё омадааст. Таърихнигорон моддан таърихи таваллуди ӯро «Офтоби оламтоб» ба қалам додаанд. Аврангзеб дар соли 1068 ҳиҷрӣ (1658м) пас аз пирузӣ бар бародарон – Дорошукӯҳ, Шохшучоҳ ва Муродбахт падари бемори худ Шоҳичаҳонро аз қудрат дур намуда, соҳиби тоҷу тахти Ҳиндустон гардид. Моддан таърихи ба салтанат расидани ӯ иборан «Офтоби оламтобам» мебошад. Аврангзеб, вақте ки ба подшоҳӣ расид чилсола буд ва наздик ба панҷоҳ сол подшоҳӣ карда, дар охири соли 1118 ҳиҷрӣ (1767м) дар синни 90-солагӣ дар Дакан вафот намуд. Моддан таърихи ғавти ӯ «Офтоби оламтоби ман» аст.

Аврангзеб подшоҳи допишманд, ботаҷбир ва дурандеш буд. Ӯ илова бар сиёсатмадори бузург будан, аз илмҳои динӣ ва дунявӣ замонӣ худ ба хубӣ огоҳӣ дошт. Матни комили Қуръони каримро аз ёд медонист ва чун ҳофиз Қуръон шухрати зиёдро доро буд. Илмҳои ҳаттотӣ, мусиқӣ ва меъмориро низ фаро гирифта буд. Китобати ҷанде аз ӯсулҳои зебои Қуръони карим ба қалами ӯ тааллуқ дорад.

Аврангзеб солиқҳои хуби шеърфаҳмӣ ва сухансанҷӣ дошт. Далели равшани ин фикр тасҳеҳи дурусти яке аз байтҳои Саъдист, ки Аврангзеб пешниҳод кардааст. Байти Саъдӣ, ки дар муқаддимаи «Ғулистон» омадааст, ин аст:

Ӯй тикидаст рафта дар бозор,
Тарсамат барнаёварӣ дастор.

Тибқи шаҳодати яке аз шореҳони «Ғулистон» Муҳаммадакрами Мултонӣ, Аврангзеб байти мазкурро дар ин шакл меҳондааст.

Ӯй тикидаст рафта дар бозор,
Тарсамат пур наёварӣ дастор.

а меғуфтааст, ки «дастор» дар ин байт ба маънии суфра ва дастурхон аст [2, 83]

Муҳаммадакрами Мултонӣ пас аз зикри шарҳҳои гуногуни байти мазкур зардааст, ки «азизе аз хазрати Аврангзеб ...»

дастор» «(ба замми «бо»-и форсӣ) ва дастор ба маънии дастархон аст, яъне суфра ва суфраро барои харидани маълумот ба бозор мебаранд» [2,83]

Гуфтаи лозим аст, ки дар байти мазкур агар таъсиби сухан (дасти тихӣ ва дастори пур) ба назар гирифта шавад, варианти мазкур саҳеҳтарини вариант хоҳад буд. Қобили қайд аст, ки дар ҷанде аз нусхаҳои муътабари «Ғулистон» [4, 35] варианти қабулшуда илова кардан даркор аст, ки калимаи дастор дар ин байт ба маънии «рӯймол» аст, рӯймоле, ки дар он маводи тақдимушударо медиҳанд, ин гуна рӯймолро рӯймоли миён низ гӯянд.

Аз муаллифони манбаъҳои адабию таърихӣ, ки дар бораи Бедил ва осори ӯ маълумот додаанд, танҳо як нафар- соҳиби асари маълум ва машҳури таърихӣ «Мунтахаб-ут-таворих» (соли таълиф – 1253\ 1843) Муҳаммад Ҳакимхони Ҳукадиро метавон ном бурд, ки доир ба иртиботи Бедил ба дарбори Аврангзеб (1658-1707) сухан рондааст.

Ӯ дар ин бора навиштааст: «Чун дар вақти Аврангзеб маликушшуарои охи- рутамон Мирзо Абдулқодир Бедил дар асри ӯ буд, дар овони ҷавонӣ мирзони Аврангзеб буда. Баъд аз он ба сараш ҳавои қаландарӣ афтода, кунҷи инзииво их- тиёр намуд. Аврангзеб дар мулозамат кардани ӯ бисёр муболага намуд. Мирзо қабул намекард» [16, 161]

Фикри Ҳакимхон дар хусуси мирзони дарбори Аврангзеб будани Бедил, албат- та, ғалат аст. Ин маънӣ на аз осори худӣ шоир бармеояду на аз маълумоти му- осирони ӯ. Аммо ишорати Ҳакимхон дар бораи муболиғаи Аврангзеб ҷиҳати ба дарбор ҷалб намудани Бедил беасос нест. Воқеият доштани ин маълумот аз як номаи худӣ Бедил ба исбот мерасад. Ин нома, ки «Ба Қобилхони мушӣ» унвон дорад, ҷавобест ба номаи Қобилхон ном муншии дарбори Аврангзеб, ки ба Бе- дил ирсол намуда буд. Аз мазмуни нома бармеояд, ки Бедил замоне, ки дар лаш- карии Муҳаммад Аъзамшоҳ машғули хидмати ҳарбӣ буд, борҳо мавриди та- лавҷҳои Аврангзеб қарор гирифта, ба дарбор даъват шуда буд. Бори аввал Атиқуллоҳи Кӯка ном амир ба назди Бедил рафта хабар дода буд, ки Аврангзеби Оламгир, ба кадом як муносибате аз ӯ ёд кардааст. Амири мазкур таъкид карда буд, ки агар Бедил дар ҳамин вақт намунае аз осори худро ба дарбор равона со- над, яқинан, мавриди қабули подшоҳ қарор хоҳад гирифт.

Бедил, тибқи маслиҳати амири мазкур, порои насреро аз осори худ ба дарбор ирсол намуд.

Нас аз як соли ин воқеа, Атиқуллоҳи Кӯка хабар овард, ки нусхаи наср ба подшоҳ писанд омад ва подшоҳ иноят кард, ки Бедилро мебояд ба воситаи қаси- дае арзи ҳол намуда, ба дарбор наздик шавад.

Бедил қасидае дар ҳаҷми 41 байт иншо намуда ба дарбор фиришод. Шоир дар он қасида, дар баробари мадҳу ситоиши подшоҳ, арзи аҳволи худро низ ба миён оварда, ба ҷуз сархайлӣ лашкари дуё, ҷиҳи дигареро аз подшоҳ талаб

Қасидае, ки Бедил ба воситаи он арзи аҳвол намуда буд, дар девони ӯ мавҷуд аст. Ин қасида дар нусаҳои хаттии осори Бедил бо номҳои «Шаб барот» [5], «Васфи шаб бароту чароғон» [6], «Сифати шамъу мадхи подшоҳ» [9] ва ғайра дарҷ гардидааст. Дар нашрҳои кобулӣ [13, 105] ва теҳронӣ [15, 78] куллияти шоир оғро бо номи «Чароғони Дехлӣ» дидан мумкин аст.

Қасида, тавре ки гуфтем, аз 41 байт иборат буда, се бахши асосиро дар бар кардааст. Бахши аввал, ки ташбиби қасида аст, аз тасвири чароғони шаҳри Дехлӣ иборат аст. Бахши дувум мадху ситониши подшоҳро фаро гирифтааст. Ва ниҳоят, бахши савум аз арзи аҳвали муаллиф ва баёни қудрати эҷодӣ ва истеъдоди маҳорати шоирии ӯ ҳарф мезанад.

Инак, чанд байти характерноки қасидаро дар ин ҷо дарҷ менамоем. Дар аввал, матлаъ ва чанд байтро аз ташбиби қасида меоварем:

Ин чароғон аст, ё Раб, дар бисоти рӯзгор?
Ё дили парвонае доғи ҷунун кард ошкор?

Дар дили шаб ин қадар анвар натвон ёфт чамъ,
Ҳайрате дорад зи санги сурма тӯфони шарор...
Дар канори ҳар чароғ аз хуррамиҳои тараб
Дуд меболад ба худ чун сулбул андар чашмасор.
Дар саводи пардаи ин шаб тамошо карданист
Чашмаки барқи чамол аз ҳалқаҳои зулфи ёр.
Шаш ҷиҳат ҷӯш баҳористони нахли Айман аст,
Даҳр дорад аз таҷаллӣ Тури дигар дар канор.
Ҳар тараф наззора оғӯши мижа во мекунад,
Чун самандар мезанад боли тараб дар шуълазор.
Кардааст имшаб ба завқи имтиҳони сӯхтан,
Шуълаи овози булбул бо чароғи дил дучор.
Дуд натвон гуфт меҷӯшад аз ин шамъу чароғ,
Мекунад парвоз аз оинаи дилҳо губор [13, 105].

Ҳоло чанд байти дигар аз бахши дувуми қасида, бахши мадху ситониши подшоҳ, иқтибос мешавад:

Зулмати шаб якқалам маҳв аст дар анвори субҳ,
Чун дили даҳр, аз фуруғи адли шоҳи комгор.
Субҳи ҳафт иқлими имкон, шамъи нӯҳ қасри сипеҳр,
Афсари фарқи ду олам, сояи Парвардигор.
Он шаҳаншоҳе, ки дар арзи ҷалоли давлаташ
Обрӯ бозад муҳиту кӯҳ бигзорад виқор.

Ҳар кучо ҷавлон намояд ашхаби иқболи ӯ,
Осмон аз Қаҳкашон тифлест, яъне пайсавор.
Аз сиёҳони бисоти хидматаш шоми барот,
В-аз ҳаводорони боғи ишраташ субҳи баҳор.
Нури аҷроми каромат, ҷавҳари аърози файз.
Пайкари осори раҳмат, шахси фазли Кирдигор [13, 106]

Ва ниҳоят порас аз баҳши савуми қасида, яъне аз баҳши арзи аҳволи муаллиф низ, манзури хонандагони азиз мегардад:

Хусраво, маънипаноҳо, ку сару барги қабул?
То ба арзи ҳоли дил ҷӯям дар ин даргоҳ бор.
Сурати аҳволам аз тарзи таҳаллус равшан аст,
Бедилиҳо чидаам бар худ зи вазъи рӯзгор.
Дар кимори орзу нақши муродам гул накард.
Доштам нақди дил, аммо бохтам беихтиёр.
Нахли гулҷӯшам, чӣ созам? Решаамро об нест.
Гулбунн иқболам, аммо рафта аз ёди баҳор.
Гар шавад абри иноят обёри мазраам,
Хӯшасон аз пой то сар ҷумла дил орам ба бор.
Бе тақаллуф, хони хонони ҷаҳони маъниям,
То ба ташрифи хитобам кардаанд умедвор.
Маҳв будам, к-аз чӣ хидмат қобили ин мансабам?
Шуд яқинам, к- ин қадарҳо бедилӣ кардаст қор.
Яъне ин исмаи далели лутфи шоҳаншоҳӣ аст,
Ҳамчунон, к- аз аҷз хонад бандаро парвардигор.
Ман ҳаминам, балки камтар, то ба худ вомерасам,
Лек мавҷи баҳри раҳматро намебошад шумор... [13, 107]

Баъди ба дарбор ирсол намудани қасидаи мазкур, шаш сол сипарӣ шуд ба танҳо пас аз гузаштани ин муддат, подшоҳ бори савум Бедилро ба дарбор даъват кардани шуда, иҷрои ин қорро ба муншии дарбори хеш Қобилхон супорид. Қобилхон, тибқи амри подшоҳ, ба Бедил номаи даъват фиристод. Вале Бедил и даъфа низ, ба мулоиматӣ ва хоксории ба худ ҳос, аз робита ба дарбор сар тофид. ӯ дар номаи ҷавобии хеш, яъне дар номаи зикршуда, навишта буд, ки меҳри бонӣ ва фақирпарварӣ хулқи табиъӣ ва ҳислати зотии подшоҳон аст. Вагарна, а ҳоли фақире чун Бедил ёд кардани подшоҳ гайри имкон мебуд.

Вале, таъкид кардааст Бедил, шахсе ки бегътиборни замонаро эътибор меде наду бемиқдории оламро миқдор мешуморад, аз пайи орзуо ҳавас худро овор намесозад. Орзуо ҳавас боиси кудурати дил ва парешонии хотир аст.

Бедил дар охири нома аз Қобилхон хоҳиш кардааст, ки ҳар гоҳ подшоҳ с

Номаи мазкури Бедил ягона ҳуҷҷатест, ки аз воқеаи ба дарбор даъват шуда-и Бедил ва ақсуламали Бедил ба ин даъват дарак медиҳад. Аз ин ру, иқтибоси нома дар ин ҷо аз ғоида ҳолӣ нахоҳад буд.

Унвон ва матни пурраи нома ин аст:

«Ба Қобилхони мушӣ.

Дӣ сайди ман аз яъс дари пола кушуд.

Сайёд ба ноз ҷоми лутфе паймуд.

Гардонд ба гирди сару озодам кард.

Бар дом ҳамон ҳалқаи дигар афзуд.

Меҳрубонию ғуқарон Бедил, вуруди ҳасбуламури чалилулқадр хоки дармонро ба уручи иқболи фалакӣ навохт ва аз обиларезии қадами фарсуда бисоти зати сурайёи пардохт. Мулаҳхасе аз мочарон ҳайратимо маъруз доштаи асту унгаҳе аз девони ибратъунвон вонигиштаи: Ҳафт сол қабл аз ин мир гиқуллоҳи Кӯка пайгоми забонӣ расонид, ки шоҳи динпанох, ба муқтазон фаз-и рубубият, ёде аз ҳоли фаромӯшимаол фармудаанд. Агар ба василаи ниёз итиҳан афкоре захираи саодат тавон андӯхт, мусоидати замони ғурбат аз ғуғанамоти кулланет. Ҳарчанд ба мулоҳазаи нокасӣ ва беиқдории худ бар ин наамуд он ҳама саботи яқине набуд, ба ҳукми тақдирӣ таъкид ва ғуғимолӣ им-ди толеъ, нусхаи нааре туҳфаи таслим намуд. Соли дигари муъовадат мири умийнлайҳ ба муждаи ин иноёт сарбаландӣ бахшид, ки ниёзи қатра дар бор-ӯи муҳити раҳмат ба қабули мансаби гавҳар расид ва рашҳаи посухе сомиъа-авози ҳалқабағӯшон гардид, ки бонестӣ ба илтимоси арзи аҳвол дар ин ҳазрат ӯи иқбол меҷуст ва чеҳраи умед ба арақи илғиёли коҳилқаламӣ мешуст.

Ба рафъи ҳиҷолати афсурдагӣ, почор нақши ҷабине ба сучуди таҳрир орошт ва узудин табиатро муқаддами вазъи номуродӣ андешида, сарҳайлии лашкари дуо ҷроост. Адами тимсоли радду қабул муддате хор-хори оинаи интизор буд. Дар ҷи волонбром ҳасрат ба таҷдиди аронз пардохт ва қуръаи сучуд ба номи ҷабҳаи ғуғтибор андохт.

Агар бар ахлоқи заррапарварӣ ва рафъати зотии подшоҳон ғуғтиқоди росиҳ амбуд, парафшонии муште губор дар он ҷаноби муъалло ҷӣ тоқат меангошт? А густоҳии сояи номасиёҳ дар талиъаи анвори куде ҷӣ тоқат меангошт?

Рубой:

Ҳар гоҳ мани нокаси беишқу ҳавас

Нанги пари пашша бошаму пойи мағас.

З-ин густоҳӣ, ки помат орам ба забон,

Ё Раб, ту бубахшо, ки набахшояд кас.

Дар муддати ихтиёри фақр хоксории ин губори мавҳум бо шикастагии дарна-хт, ки ҳар гоҳ бар пасти иқтидори худ назар андозад, беътибориҳои вазъи монаро ганимати ғуғтибор наҷумонал ва нотаъинии ин сояи маъзур тарҳи анде

пайи дохта, ки чун ба тасаввури пояи худ пардозад, бемикдориҳои олами итти-
факро дастгоҳи миқдор напнидорад.

Маснави:

З-ин биёбон, ки ваҳшатанҷом аст,
Ҳар кучо вокашидӣ, ором аст.
Амал (а) оинаест кулфатхез,
Обруи сафои ҳол марез.
Нақди кайфияти фарог кучост?
Ток то май шавад, димоғ кучост?

Ба ҳама ҳол, мутаваққеи ин таваҷҷуҳ аст, ки ҳар гоҳ тақрибе ба зухур пай-
видад, дар истеъфои чароими замингирӣ ҳамин қадар маъруз доранд ва дуоғуро
марҳуми ӯҳсонҳои азим шуморанд.

Рубой:

Дарё чӣ кушояд аз наҳангу хуташ?
Гар парвариш ораду расонад қуташ.
Ҳосияти хуршед ҳамон тарбият аст,
Не лаъл ба кор ояду не ёкуташ.

Ҳ. Раб, ки забони ҳақбаёни фуқаро ба иршоди тазкираи ҳамду санои он ҳазрат
шутаҳарриқи ҳарфу савти дунявӣ мабод ва ҷамъияти ҳавосу қивои бедилон ба
замини дуои давлати абадмуддат тафрикаи умурӣ дигар мабинод» [14, 103].

Дар ин ҷо ба маврид аст бигӯем, ки дар баъзе нусхаҳои хаттии «Руқаот»-и
Бедил [18, 18] нашрҳои лакхнавӣ ва копурӣи Куллийи шоир ба унвони номаи
мазкур, «Ба Қобилхони муншӣ» ба шоҳзода Аъзамшоҳ дахл дошта бошад, яъне
ин нома, гӯё ба унвони Аъзамшоҳ ирсол шуда бошад.

Тавреки мазкур ин аст: «Дар ҷавоби ҳасбуламри талаби Аъзамшоҳ, ки
навишта буданд: касеро, ки Ҳақ таъоло саломати ҳавосу қиво бахшида бошад, ба
инишо сохтан куфрони неъмат аст».

Табиист, ки нашрҳои мазкури куллийи шоир сабаб шудаанд, ки гурӯҳе аз
шуҳадикон, аз ҷумла, муаллифи рисолаи «Аҳвол ва осори Мирзо Абдулқодири
Бедил» Абдулганӣ [1, 72] низ номаи мазкурро ба унвони Аъзамшоҳ ирсолшуда
таълиқ кардаанд.

Пале номаи «Ба Қобилхони муншӣ» ба Аъзамшоҳ ҳеҷ гуна муносабат на до-
рад. Ба Аъзамшоҳ дахл надоштани номаро, пеш аз ҳама, аз мазмуни он пай бур-
дан мумкин аст. Нома агар ба унвони Аъзамшоҳ мебуд, Бедил дар он ба мулоза-
мати қаблӣи хеш дар ҳузури Аъзамшоҳ ҳатман ишора мекард. Чи тавре ки дар
номии воқеан ба Аъзамшоҳ навиштаи худ, яъне дар номаи «Ба шоҳ Аъзамшоҳ,
ки ҳақиқати орзуи фақир дархостанд» [14, 19] ин гуна ишораҳоро дидан мумкин
аст. Номаи «Ба Қобилхони муншӣ» ба шахсе дахл дорад, ки Бедил дар ҳузури он
шахсе умуман хидмат накардааст.

Қароини дигар пиз мавҷуданд, ки ба Аъзамшоҳ дахл надоштани номаи мазкурро таъйид менамоянд. Чунончи, Бедил аз таъбири «шоҳи динпаҳо», яқинан, Аврангзебро дар назар дорад. Зеро ин таъбир, маъмулан, нисбат ба подшоҳони воқеъӣ, яъне нисбат ба подшоҳони расмӣ, истеъмол мешавад.

Бедил дар як мактуби дигараш, ки «Ба Оқилхон, муборақбоди фатҳи Шоҳиолам бар Аъзамшоҳ ва таърихи чулус» [14, 112] унвон дорад, таъбири «подшоҳи динпаҳо»-ро нисбат ба подшоҳи дигари Ҳиндустон Шоҳиолам Баҳодуршоҳ низ истифода кардааст.

Ва ниҳоят, Қобилхон, ки мактуб ба номи вай ирсол шудааст, муншии дарбори Аврангзеб буд, на муншии саркори Аъзамшоҳ. Номи аслии Қобилхон Муҳаммадшариф аст. Ӯ бародари муншии аввалини Аврангзеб муншиулмамолик шайх Абулфатҳи Қобилхон мебошад. Шайх Абулфатҳ дар замони шаҳзодагии Аврангзеб муншии саркори ӯ буд. Пас аз ба салтанат расидани Аврангзеб низ ду сол дар вазифаи муншигарии дарбори шоҳӣ хидмат кард.

Шайх Абулфатҳи Қобилхон дар соли 1070 (1659-1670) аз кори муншигарии дарбор озод шуда, дар соли 1073 (1662-1663) аз олам гузашт.

Мактубҳои Аврангзеб, ки бо номи «Одоби оламгирӣ» машҳуранд, аз забони Аврангзеб бо қалами ҳамин шахс таҳрир шудаанд.

Муҳаммадшариф, зоҳиран, баъд аз чанд соли аз вазифа маъзул шудани бародараш муншии дарбор таъин шудааст. Бино бар маълумоти муаллифи «Маосир-ул-умаро» Самсомуддава Шаҳнавозхон [16, 33] Муҳаммадшариф дар соли 1086 (1675-1676) ба хитоби бародари хеш, яъне ба хитоби қобилхонӣ мухотаб гардида, пас аз панҷ соли ин воқеа, яъне дар соли 1091 (1680) аз вазифаи муншигарӣ барканор гардидааст. Дар ин сурат, мактуби зикршудаи Бедил байни ҳамин солҳо, солҳои 1086-1091 (1675-1680) ба муншини дарбор ирсол шудааст.

Илова кардан лозим аст, ки муҳаккики номбурда Абдулғаӣ [1, 346] дар бораи қасидаи зикршудаи «Чарогони Деҳлӣ» (қасидае, ки Бедил дар он арзи аҳвол намуда, ба дарбор равона карда буд) ва қасидаи дигари Бедил, ки «Дар мадҳи Муҳаммад Аъзамшоҳ» унвон дорад, ду ҷузъи як қасида мепиндорад ва таъкид менамояд, ки ин қасида дар мадҳи Муҳаммад Аъзамшоҳ суруда шудааст. Ӯ дар ин бора чунин менависад: «Дар ҷумлаи қасоиди Бедил қасидаи нируманде дар мадҳи шаҳзода Аъзамшоҳ аст. Қасидаи мазкур муташаккил аз ду ҷузъ ва дар як вазн, аммо бо қофияҳои мухталиф аст» [1, 71].

Вале фикри Абдулғаӣ дар ин маврид низ аз воқеият дур аст. Қасидаҳои мазкур, ҷи дар нусхаҳои хаттӣ ва ҷи дар нашрҳои гуногуни осори Бедил, ҷи қасидаҳои муштакил, дар алоҳидагӣ омадаанд.

Гузашта аз ин, қасидаи «Чарогони Деҳлӣ», ки дар мавзӯи арзи аҳволи муаллиф эҷод шудааст, бо мазмуну муҳтавои хеш ба талаботи асосии ин навъи қасидаҳо ҷавобгӯ мебошад. Яъне ин қасида аз се баҳши асосӣ: ташбиҳ, мадҳи мамдуҳ ва арзи аҳволи муаллиф иборат аст, ки нишонаҳои асосии қасидаҳои муштакил ба шумор мераванд. Ба таъбири дигар, бӯм, ин қасидаҳо, муштакилҳои

Ва ниҳоят, дар таърихи адабиёти форсӣ навъи қасидае, ки бо қофияҳои муҳ-
талиф ишро шуда бошад, то ҳол ба назар парасидааст.

Таваҷҷуҳи Аврангзеб ба осори Бедил ва ба дарбор даъват шудани ӯ баёнгар
он аст, ки подшоҳ инсбат ба шоир эҳтиром ва эътиқоди зиёд доштааст ва ғолиб
бад, осори ӯро мутолиа низ мекардааст. Ба ин маънӣ факти дигар низ далолат
менамояд. Бино бар қавли Биндербандоси Хушгӯ [3, 15], дар маҷмӯаи номаҳои
подшоҳ, ки бо номи «Одоби оламғирӣ» маъруф аст, чанд байт аз ғазалиёти Бе-
дил ҷой дода шудааст, ки ба ҳайси таъйид ва тасдиқи фикр иқтибос шудаанд.
Чунинчи дар ду номае, ки ба Муҳаммад Аъзамшоҳ ирсол шуданд, ду байти зе-
рини шоирро дидан мумкин аст:

Ман намегӯям, зиён кун ё ба фикри суд бош.
Эй зи фурсат беҳабар, дар ҳар чӣ бошӣ, зуд бош.

Битарс аз охи мазлумон, ки ҳангоми дуо қардан
Иҷобат аз дари Ҳақ баҳри истиқбол меояд.
Дар номаи дигари подшоҳ ин байти Бедил дарҷ гардидааст:
Ҳирс қонъ нест, Бедил, варна аз асбоби маош
Он чӣ мо даркор дорем, аксараш дар қор нест.

Бедил, агарчи ба дарбори Аврангзеб тақарруб наҷустааст, вале аз мадҳи сито-
иши подшоҳ парҳез накардааст. Ӯ илова бар қасидаи арзи ҳол, ки дар бораи
сухан рафт, қасидаи кӯчаки дигаре низ дар ҳаҷми 19 байт дар мадҳи Аврангзеб
гуфтааст, ки бо матлаи зерин оғоз меёбад:

Ҳамди Худо, ки аз ҷамани шоҳи қомрон
Гул қард наштаи тарабу айши ҷовидон [13, 110].

Қасида дар баробари мадҳи подшоҳ таърихи таваллуди яке аз шоҳзодаҳои
низ дар бар қардааст. Аз моддаи таърихи таваллуд, ки мисраи «Субҳи муроди
миллату дин, қиблаи ҷаҳон» аст, санаи 1081 бармеояд. Дар ин моддаи таърих
ҳарфи «во»-и байни калимаҳои «миллат» ва «дин», ки воқи маъният аст, а
ҳисоб берун мебошад.

Бедил дар мадҳи Аврангзеб чанд ғазал низ сурудааст, ки яке аз онҳоро дар ин
ҷо дарҷ менамоем:

Эй ҳама оғи қудрат зоҳир аз шони шумо,
Қорҳои мушкили офоқ осони шумо.
Ҳар сареро, қ- аз руъунат қардан афрозад ба қарх,
Муқашон орад қазо дар роҳи қавлони шумо.
Синаи ҳосид, ки дар ҳам мефишорад танғияш,

Пур кунад паймонаи аъдо ба даврони шумо.
 Ғайрати Ҳақ барнатобад чуз шикаст аз гарданаш,
 Ҳар кӣ бартобад сар аз таслими фармони шумо.
 Чун саҳар, во карда бар офоқ боли иқтидор,
 Шӯри оламгирӣ аз фатҳи намоёни шумо.
 Ҳар гуле, к- аз навбаҳори коми дил ояд ба арз
 Богбонаш хирмаи орояд ба даврони шумо.
 Хотир аз ҳар гуна матлаб ҷамъ бояд доштан,
 Нест гофил фазли Ҳақ аз шугли сомони шумо.
 Чун набошад фазли Яздон моили имдоди ғайб?
 Бедил аст охир дуоғӯю саноҳони шумо [12, 21].

Ғавре ки маълум аст, Аврангзеб дар соли 1090 (1679-1680), ба мақсади тасхи-
 саросарин Дакан, пойтахти худро аз Дехлӣ ба шаҳри Давлатободи Дакан
 оғида, ин шаҳрро Аврангобод ном ниҳода буд ва дар кори мутеъ сохтани
 ҷигариҳои Дакан- Бечопур ва Гулканда бевосита роҳбарӣ менамуд. Дар асари
 ӯ, орабаҳои саҳт султонҳои Бечопур ва Гулканда Сикандар ва Қутбулмулк тас-
 вир шуданд. Дар соли 1097 (1685-86) Бечопур ва дар соли 1098 (1686-87) Гул-
 канда тобеи ҳукумати марказӣ гардиданд.

Соли 1100 (1988-89) яке аз пешвоёни қавми маратҳ Санбаҳо шикаст хӯрда, ба
 и оилааш ба асорат афтод.

Бедил бахшида ба ин футухоти Аврангзеб низ китъаҳои таърих навишта,
 шохро ба фотеҳию зафармандӣ ситоиш намудааст. Яке аз китъаҳои таърих
 аст:

Сари шоҳони олам шоҳи Оламгир, к-аз адлаш
 Ба ранги нуру зулмат шуд ҷудо аз ҳам ҳақи ботил.
 Ҷаҳондоре, ки чун зоташ падорад олами имкон,
 Худодону худоғӯю худоҷӯю худоҳосил.
 Пайи тасхири Бечопур то азми ҷаҳонгираш
 Ба иқболу зафар, чун ламъаи хуршед, шуд моил,
 Сикандар волии он мамлакат ҷаиде ҳисорӣ шуд,
 Чу меш аз савлати шеру чу сайд аз ҳайбати қотил.
 Далерон арсаи тадбир карданд он қадар тангаш,
 Ки аз бедаступой, чун шарар, дар санг шуд бисмил.
 Ба ночор омаду бўсид пойи тахти давлатро,
 Ки будаш бе далели сачда кори зиндагӣ мушқил.
 Ба маънӣ сачдаи таслими даргоҳи шаҳаншоҳӣ
 Зи раҳмат ояте буд аз ҷабинаш бар замин нозил.
 Шаҳаншоҳ аз сари тақсир бигашту амонаш дод,

Хирад гуфто: «Сикандарро амон дод он шаҳи одил» (1097) [13, 129].

Китобнома:

1. Абдулганӣ. Аҳвол ва осори Мирзо Абдулқодири Бедил, аз англисӣ тарҷуман Муҳаммадосафи Ансорӣ, Кобул, 1351.
2. Абдуманнони Насриддин. Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс- тоҷик. Қисми аввал. Хуҷанд, 2000.
3. Биндрандоси Хушгӯ. Сафинаи Хушгӯ. Мурағтабан Сайид Шоҳмуҳаммад Атоур- раҳмон Атои Қокӯй. Пағна. 1959.
4. Гулистони Саъдӣ. Таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммадҳасани Шерозӣ. Техрон. 1370.
5. Девони Бедил. Нусхаи хаттии № 117\ 14 Архиви миллии Афғонистон .
6. Девони Бедил. Нусхаи хаттии № 66\ 2 Архиви миллии Афғонистон.
7. Донишномаи адаби форсӣ. Ҷилди чаҳорум. Адаби форсӣ дар шибҳи қора (Ҳинд, По- кистон, Банглодеш) баҳси аввал. Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша, Техрон 1380.
8. Қуллиёти Саъдӣ. Бар асоси тасҳеҳи Муҳаммадалӣи Фурӯғӣ. Бозхонӣ ва муқобалаи Қомбиз пури Ноҷӣ, Техрон, 1386.
9. Қуллиёти Бедил. Нусхаи хаттии № 52\22 Архиви миллии Афғонистон.
10. Қуллиёти Бедил. (Никот, Руқаъот. Девон. Чорунсур). Лақҳнав. Матбааи Нувал Кишур. 1287(1871).
11. Қуллиёти Бедил. (Никот, Руқаъот. Девон. Чорунсур) Лақҳнав. Матбааи Нувал Кишур. 1292(1875)
12. Қуллиёти Абулмаъонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил дар чаҳор ҷилд. Бо тасҳеҳ ва муқобалаи Ҳолмуҳаммади Ҳаста, муқаддима ва хотимаи табъ аз Ҳалилуллоҳи Ҳа- лилӣ, ҷилди аввал. Ғазалиёт. Кобул, 1341.
13. Қуллиёти Абулмаъонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил дар чаҳор ҷилд. Бо тасҳеҳ ва муқобалаи Ҳолмуҳаммади Ҳаста, муқаддима ва хотимаи табъ аз Ҳалилуллоҳи Ҳа- лилӣ, ҷилди дувум. Гаркибанду тарҷеъбанд, касидаву китъа ва муҳаммасу рубоӣ. Кобул, 1342.
14. Қуллиёти Абулмаъонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил дар чаҳор ҷилд. Бо тасҳеҳ ва муқобалаи Ҳолмуҳаммади Ҳаста, муқаддима ва хотимаи табъ аз Ҳалилуллоҳи Ҳа- лилӣ, ҷилди чаҳорум. Осори мансур, Кобул. 1344.
15. Қуллиёти Абулмаъонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил Дехлавӣ дар се ҷилд. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Акбари Бехдорванд ва Парвиз Аббоси Даканӣ, ҷилди аввал, Техрон, 1376.
16. Муҳаммад Ҳакимхони Хӯқандӣ. Мунтахаб-ут-таворих. Нашри факсимилӣ дар ду ҷилд. Бо муқаддима ва тавзеҳоти Аҳрор Мухторов. Ҷилди аввал, Душанбе, 1983.
17. Наввоб Самсомуддаула Шаҳнавозхон, Маосир-ул-умаро дар се ҷилд, ҷилди савум, бо тасҳеҳи ҷаноби Мирзо
18. Руқаъоти Бедил. Нусхаи хаттии № 2559 Институтги забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Тоҷикистон.
19. Руқаъоти Бедил. Нусхаи хаттии № 822 Китобхонаи миллии Тоҷикистон.

БОБОБЕК РАХИМИ

БЕДИЛ И АВРАНГЗЕБ

В предлагаемой публикации речь идёт об отношениях Мирзо Абдулкадира Бедил (1644-1721) с известнейшим правителем Индии Мухиддином Аврангзебом (1658-1707). Основываясь на написанные самим Бедилем записи, автор статьи приводит весьма интересные данные на эту тему, упоминая панегирики Бедил, посвящённые Аврангзебу. Наряду с этим, в статье приводятся доказательства того, что поэт никогда не служил при дворе Аврангзеба и не был о секретарём, как утверждают некоторые источники.

Ключевые слова: Бедил, Аврангзеб, Хиндустон, хронограмма, персидская поэзия.

BOBOBEK RAKHIMI

BEDIL AND AVRANGZEB

The article focuses on the relation Mirzo Abdulkadir Bedil (1644-1721) with one of the most famous rulers of India, Muhiddin Avrangzeb (1658-1707). Relying on written sources, the author of the article says Bedil very interesting data on this subject, mentions panegyrics Bedil dedicated Avrangzebu. Along with this, the author argues that the poet never served at the court Avrangzeba, and was not his secretary, according to some sources.

Key words: Bedil, Avrangzeb, Hinduston, chronogram, Persian poetry.

ОЛИМҶОН ҲОҶАМУРОДОВ

АНДЕШАЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ БАРҲЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ҲУНАРИ НАВИСАНДАГИИ БАҲМАНЁР

Баҳманёр аз зумраи он адибони ангуштшумори мост (аз қабили Сайфи Раҳим, Қодири Рустам, Мухаммадзамони Солеҳ, Юнус Юсуфӣ), ки бо ихтоти васеъ аз адабиёти ҷаҳон ва сабқу сиёқи хос пой ба арсаи адабиёт гузоштааст. Ӯ адибест, ки бо кулабори анбошта аз андӯхтаҳои адабу фарҳанги Шарқу Ғарб ва тасаллути комили забони модарӣ ба ҷодаи душвори нависандагӣ гом бардошта, он ҷӣ аз фарҳангу адаби ҷаҳони ҷошӣ карда, ба воситаи истеъдоди фитриву зеҳнияти ҳаллоқи хеш дар замираву муҳити ватанӣ ба мардумаш ироя доштааст. Аз ин рӯ, навиштаҳои бадии Баҳманёр бо забону сабқ ва диди вижаву тарҳи ҳосси мавзӯ ва ҳалли он дар адабиёти биست – бисту панҷ соли ахири тоҷик падидан тоза маҳсуб мешавад. Зеро нависанда дар осори бадии хеш саъй мекунад, баки бадии хонандаро таҳрик ва онро ҷўяндаю кунҷков созад. Яъне Баҳманёр на дар сатҳи хонандаи одӣ асар эҷод мекунад, балки хонандаро маҷбур мекунад ҳақиқан зебоишиносӣ ва доираи фаҳму дарки хешро иртиқоъ диҳад ва ҳамроҳ бо нависанда маъниофаринӣ кунад. Аз ин нигоҳ, навиштаҳои ӯро метавон дар радифи пасри ақлонӣ ё ба истилоҳи адабиётшиносии аврупоӣ “пасри интеллектуалӣ” қарор дод.

Аз ин раҳгузар, нахустин романи Баҳманёр “Сармаддеҳ” (с. 2002), ки муаллиф онро дар қавсайн “роман дар қисса ва ҳикояҳо” номгузорӣ кардааст, воқеан дар адабиёти тоҷик ҳам аз нигоҳи жанру сохтор ва ҳам аз лиҳози сабқу забону тарзи баён падидани навест. Зеро то ба имрӯз ин наъви роман бо ҷуниб дарунмоя дар адабиёти тоҷик вуҷуд надошт, гарчанде ин таҷруба дар адабиёти ҷаҳон, ба вижа Аврупуву Амрико хело муравваҷ аст.

Вижагии сохтори ин асари Баҳманёр, пеш аз ҳама, дар он аст, ки гарчи ҳар як қиссаву ҳикоя дар алоҳидагӣ аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ва сохти композитсионӣ як асари тамомшуда маҳсуб мешавад, аммо дар маҷмӯъ ҳодисаву воқеаҳо дар як макон – Сармаддеҳ ба вуқӯъ мепайвандад ва образҳои ҷеҳраҳо аз як ҳикоя ба ҳикояи дигар гузашта, характерҳоро тақмил ва дарунмояи романро созмон медиҳанд.

Сармаддеҳи пиндорни Баҳманёр, ки кишвари ормонии нависанда аст, майдони таҳаққуқи рӯёҳо ва воқеиятҳои бадии адиб мебошад. Дар ин деҳи ормонии Баҳманёр ҳақиқат бо рӯё, устура бо воқеият гирех меҳуранд ва воқеаву ҳодисаҳои рӯзмарраву маишӣ дар меъёрҳои замони бадеӣ, ки аксаран бо замони воқеӣ мутобиқат мекунад, ба риштаи тасвиру тарсими бадеӣ кашида мешаванд. Андешаву биниши ҳосси Баҳманёр перомуни ҷаҳони атрофи дар ин

гу турдаеро аз Сармаддеҳу аъмолу ормонҳои сокинонаш, ки ҳама сохтаи дунёи зеини муаллифанд, ба вучуд меоранд. Аммо ин деҳу сокинони он сад дар сад таъайюли бофтаю рӯёии нависанда набуда, паёмади бардоштҳои шахсии Баҳманёр аз заидагии воқеъ ва иҷтимоии атрофаш мебошад, ки аз дариҷаи зеину тафаккури халлоқонаи ӯ инъикоси бадеии худро ёфтаанд. Чунки воқеаҳову ҳодисаҳо образҳову характерҳо ҳама заминаи тоҷикӣ дошта, дар ҳар як деҳу ободии тоҷикинишин ин чехраву ҳодисаҳоро бо ҷаҳми сар дидан мумкин аст.

Мунтаҳо, ин ҳақиқати воқеъ гоҳе бо асотиру ривоёту рӯёҳо дар кӯран зеҳни нависанда ғудохта мешаванд ва дар қолабҳои қиссаву ҳикояҳои лирикиву ҳаҷвӣ (таъзӣ) масъалаҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва фалсафии ҷомеаеро матраҳ месозад.

Достонҳои “Дуди ҳасрат”, “Барфҳои кабудӣ Сармаддеҳ”, “Тобути маро кӣ мебардорад?”, “Вақти гули бобуна”, “Каромати мулло Бухоризода”, “Хукхона”, “Санг ва сабу” ва амсоли он ҷанбаҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва фалсафӣ доранд, ки нуктаи назари муаллиф гоҳе пардапӯшона ва гоҳе бо рамзу киноя дар амалу рафтору гуфтори шахсиятҳои ин достонҳо табориз кардааст.

Муҳимтарин вижагии “Сармаддеҳ”-и Баҳманёр, ки онро як асари мухасир ба фард сохтааст, забону сабки баёнаш мебошад. Ӯ ба хотири фардиёт додани шахсиятҳои асараш ва тафаккур бахшидан ба қиссаҳояш кӯшидааст сабки баёни хоси хешро оҷод кунад. Ва бо итминони комил метавон гуфт, ки забону сиёқи “Сармаддеҳ” ва осори баъдии Баҳманёр роҳи фарохеро барои рушду тақомули забони зеҳнӣ ё зеҳнгариҳои насри тоҷик боз кардааст.

Баҳманёр барои расидан ба ҳадафи хеш калимаҳову ибороти мутааллафу тумтарок ё таъбирҳои печидан арабӣ (агарчи забони арабиро хуб медонад) ва дур аз зеҳно истифода намекунад. Тасвирҳо, ташбеҳоту истиороти ӯ ҳама дар заминаи муҳити деҳоти кӯхистони тоҷик ва дархури зеҳну андешаи мардуми рустоист. Масалан, нахустин ҳикояи роман бо номи “Ғавзани ҷанбаршохи ман”, ки дар асли хеш як қиссаи рамзӣ-ақлонист бо ҷунини тасвири зебо оғоз меёбад:

“Абрпорае аз тегаи Шеданзо канда шуду рӯи Сармаддеҳ афтод – шамолаке тафси ҳаворо паст кард, шакарнаме деҳро тар” [1.3].

Ин тасвири содаву дар айни замон хело шоирона аз диди зеҳни ровии достон – кайҳамонии асосии ҳикоя, бемори бистарии модарзод аст, ба қалам омада, ки ба муҳити атроф аз дариҷаи зеҳнияти рӯёангези хеш менигарад. Ва ё ба ин истиороти тасвирҳо аз ҳамин ҳикоя тавачҷуҳ кунед: “... анкабути ҳасрат рӯи дилам тор метанад, тори андӯх метанад, маҳин метанад, заррин метанад, дилам дард мекунад, вучудам месӯзаду ба нолиш меояд” [1.3].

Дар ин порча, ки ба таври мукаррар дар ҳикоя омада, ҳар дафъа бори маъноии хосеро ҳам мекунад ва ҳолатҳои гуногуни ботинии ровии достонро баён месозад, такрори феъли “метанад” як ҷо бо сифатҳои “маҳин”-у “заррин” муассирияти тасвирро дучанд мекунад ва дар баробари оҳангин сохтани ҷумла, ба ҳамаи истифодаи он маъноҳои

Баҳманёр ҳамчунин дар ҳикояи “Ғули кӯҳистон” бо истифодаи муқаррари воқеаи “одӣ” мисли Ф. Кафка ҳолати ачиберо ба вучуд оварда, хонандаро барои пазириши як воқеаи ғайриодие омода месозад:

“Дех деҳаки одие буд. Роҳаки одие, ки аз кадомин як гӯшан ин дунёи касмафаҳм ибтидо мегирифт, то ба ин дех меовард. Дар даромадгоҳи дех кулбаи одие қарор гирифта ва назди он ҷанори одие қад қашида буд. Аммо дар ин кулбаи одие деҳи одӣ, ки назди он ҷанори одӣ месабад ва роҳаки одӣ аз паҳлӯяш мегузашт, тамоман як зами ғайриодие зиндагӣ мекард” [1,79].

Вижагии дигари ҳунари нависандагии Баҳманёр дар “Сармаддеҳ” ин навиштаҳои баъди он аз ҷумла дар романи “Шоҳаншоҳ” (с.2007) дар он аст, ки нависанда мисли пайравони мактаби сурриёлистӣ аз образ – нумодҳо (символҳо), рамзҳо ва такрори ҷумлаҳои таъбирҳо, ки ҳар дафъа бори маъноии ҳоссеро ба дӯш дошта ҳамчун калиди роз хидмат мекунад, фаровон истифода мекунад. Дар ҳамаи достони “Ғавазни ҷанбаршоҳи ман” тасвири бистари хоб ва асосияи хонаи хоби ровӣ хело нумодину пурмаъност. Махсусан, манзари пакишфта дар килин дар девори паҳлӯи бистари ровӣ овехта шуда, яъне ғавазинҳо дар ҳолати фирор ва гурге онҳоро таъкиб мекунад, рамзист. Аз ҷумла, дар байни онҳо ғавазни ҷанбаршоҳе, ки дар зехни рӯёии ровӣ занда мешавад ва ҳар рӯз ба дилдори ин ҷавони бемори рӯнчо меояд, шояд леймотиви аслии дoston бошад. Ва хонандаи дақиқагара барои дарки моҳияти асар ва паёми нависанда, бояд ин образ – нумодро ёдгирӣ кунад.

Дар ҳикояи “Зан ва оина” низ “оина” як образ – нумод аст, ки хонанда бояд онро дарк кунад. Дар ирфонии ҳазорсолаи мо «оина» дорон рамзҳои гуногун буда, яке аз он “мутолиаи зоти худ” ва ё “ҷеҳраи маъшук аст, ки дар он ошӣки зоти илоҳиро” мебинанд. Аммо дар ин ҳикоя аз назари мо “оина” рамзи дилу зехну дарун ва ҷашми ботинӣ ва ё ба таъбири Зигмунд Фрейд равони похудоғонӣ Осуда аст, ки бо ӯ дар муҷодила қарор дорад.

Тавре ки зикр шуд, образҳои асосии қиссаву дostonҳои “Сармаддеҳ” ҷун Бухоризода, Халдори Чилдирӯғ, Шераки Хол, усто Шоҳаки Раида, кампири Осуда, кампири Майса, кампири Поянда ва амсоли онҳо, ки аз аввал то охири асар мавҷуданд, ҳар яке бо ҳислату характери хеш дар суҷан роман ҳалқаҳои ҷанҷиреро мепирифтанд, ки онро ҳамчун асари эпикӣ ҷилвагар месозад.

Романи “Шоҳаншоҳ”-и Баҳманёр воқеан дар адабиёти тоҷик як ҳодисаи ҷавқулода аст. Теба имрӯз назираш дар насри бадеии тоҷик вучуд надорад. Ин романи нависанда, ҷеҳраи дигари ҳунари Баҳманёрро барои хонанда рӯнаме кард. Зеро ин роман, ки дар равияи “романи нав”-и ба истилоҳ аврупоӣ таълиф шудааст, мутоири сабки нигориши то ин давраи нависанда аст. Иллати ҳомӯшии нақди адабии тоҷик низ шояд дар ғайримаммулӣ ва бар ҳилофи романингории ҷанҷатӣ таълиф шудани он бошад. Аммо ин асари Баҳманёр дар раифи “Буфи кӯ”-и Содик Ҳидоят, “Малакут”-и Баҳром Содикӣ, “Санги

афғонистон) қарор дошта, дар басту такомули насри зеҳигаро ва ақлонии эрсиабонон ҷойгоҳи худро дорост.

Дар насри бадеии тоҷикӣ “Шоҳаншоҳ” бо сохтори дарунмояву тарҳи мавзӯ, бки забонаш ва иштироки фаъоли муаллиф мунҳасир ба фард аст. Рамзу ӯзҳос, ки дар ду хатти суҷа нуҳуфтаасту ҷанбаҳои воқеагаро бо рағаҳои рриёлистӣ бо ҳам ҳамнаво шудаанд, дарки ин асарро дар назари аввал ба ҳам месозанд. Аммо ба қавли адабиётшиноси маъруф М.М. Бахтин ҳар висанда асарашро ба хотири воқуниши хонандагон эҷод мекунад ва нақши нандагон “дар эҷоди он (навишта –О.Х.) ҳело бузург аст” [2,290]. Ба таъбири ғар, асари ҳунарии асил ҳамеша тафсирпазир аст. Аз ин рӯ, дар мавриди мани “Шоҳаншоҳ”-и Баҳманёр бардоштҳо ва тафсирҳо бо иртиботи дарку отаи хонанда метавонад муҳталиф, ҳатто бар ҳилофи паёму зовияи диди висанда бошанд ва ин ҳосияти асари асили бадеист.

Умедворем, ки рӯзе хонандаи зақӣ ин шоҳкори нависанда ро кадрӯ дарк кунад ва Баҳманёр, ки имсол 60-солаву солортар мешавад, асарҳои ҷолибе арида, насри тоҷикро ғайӣ ва дар арсаи ҷаҳонӣ бештар муаррифӣ мекунад.

Калидвожаҳо: Баҳманёр, Сармаддеҳ, зеҳигаро, қисса, ҳикоя, оина.

Китобнома:

1. Баҳманёр. Сармаддеҳ (Роман дар қисса ва ҳикояҳо). Душанбе – “Деваштич”, 2002.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М; 1986.

ОЛИМДЖОН ХОДЖАМУРОДОВ

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПИСАТЕЛЬСКОМ МАСТЕРСТВЕ БАХМАНЁРА

В статье на примере первого романа таджикского прозаика Бахманёра "Сармаддех" делается попытка выявить особенности художественного мастерства писателя.

Главная особенность этого романа заключается в том, что композиционно это произведение состоит из отдельных самостоятельных рассказов, имеющих общие сюжетные линии и образы, которые и создают произведение эпического характера, т.е. романа. Кроме того, в статье рассматривается языковые особенности и художественного стиля Бахманёра в создании образов-символов и характеров героев в романе "Сармаддех".

Ключевые слова: Бахманёр, "Сармаддех", роман, образ-символ, характер.

OLIMJON KHOJAMURODOV

SOME THOUGHTS ON CREATIVE WRITING OF BAHMANYOR

In this paper for a first novel of Tajik writer Bahmanyor "Sarmaddeh" tries to identify particular artistic skill of the writer.

The main feature of this novel lies in the fact that the composition of this work consists of separate and distinct stories have common story lines and images. These images and a single storyline eventually create works of epic nature ie novel. In addition, the article discusses language features and artistic style Bahmanyor in creating images and symbols and the characters in the novel "Sarmaddeh."

Key words: Bahmanyor, "Sarmaddeh", a novel image of the character, and character.

Ба ифтихори ҷашни 95- умин солгарди
Истиқлолияти Афғонистон

АНГОРАҲОИ ҒАЛАТ ДАР БОРАИ ЯК СУРУДИ ТАЪРИ- ХИИ ДАРӢ-ТОЧИКӢ

Аз мушоҳидот ва мутолиоти маводи гирдомада пайдост, ки мардуми Афғонистон ҳам монанди соири мардумони кишварҳои ҷаҳон дар паҳлуи адабиёти насмӣ ва мактубӣ фолклор, яъне адабиёти шифоҳии хешро низ дороанд. Ин адабиёт, ки дар давраҳои мухталифи рушд ва такомули ҷомеаи башарӣ дар ғрибод бо муҳимтарин масоил ва мавзӯҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ инсонҳои заҳматкаш падидаи омада ва дар тӯли асрҳо тавассути гуяндагон ва оқилони моҳир ва боистеъдод аз синаҳо ба синаҳо ва аз насл ба насл интиқол ғта ва таҳлилу тақмил гардида, то замони мо маҳфуз мондааст, ҳеле ғанӣ ва урмоя буда, ба ҳайси як навъ сарвати пураарзиши маънавӣ дар фарҳанги ошандагонии ин сарзамин яке аз бахшҳои умдаро ташкил медиҳад.

Ҷои шак нест, ки фолклори Афғонистон, ки иборат аз жанрҳои гуногун чун ғсонаҳо, қиссаҳо, достонҳо, нақлу ривоятҳо, ҳикояҳо, латифаҳо, дубайтиҳо, айдадубайтиҳо, байтҳо, сурудҳо, зарбулмасалҳо, ҷистонҳо ва амсоли инҳо ме-ошад ва дар осори илмӣ донишмандон ва фарҳангшиносони афғонистонӣ бо омҳои «Адабиёти омӣёна» ва «Оғаридаҳои омӣёнаи мардум» низ ёд мешавад, ар ҳаёти маънавии тӯдаҳои заҳматкаш, ба ҳусус деҳқонон ва касабакорон ақши босазое дошта ва дорад. Мардуми Афғонистон тавассути асарҳои фолк-рӣ дар лаҳзаҳои зарурӣ ба ҳамдигар роз мегуянд ва ҳамдигарро аз аҳволи худ тоҳ месозанд, кори сангини худ ва дигаронро осон менамоянд, шабҳои тӯлонии зимистонро кӯтоҳ ва роҳи дарози сафарашонро наздик мегардонанд, хастагии шро рафъ мекунанд. Онҳо фолклорро ҳусусан дар вақтҳои бекорӣ ва ға-ғаташон дар маҳфилҳо, шабинишинҳо, мелаҳо, ҷашнҳо, меҳмонӣҳо ва дар ас-и иҷрои бозиҳои миллӣ ба манзури тафреҳ, дилхушӣ ва сарғармиҳои худ би-р истиғода карда ва мекунанд. Дар байни мардуми Афғонистон ҳеҷ базме, ҳеҷ ишне ва ҳеҷ мелае бидуни рақсу суруд ва ғуфтаву шунидани ағсонаю латифа ир намегардад. Фолклор дар намоишномаҳо ва барномаҳои консертии родӣё телевизиони Кобул ва барномаҳои театрии халқӣ низ зиёд истиғода шуда ва мешавад. Ҳатто дар маҷлисиҳои расмӣ ва мусоҳибаҳои шахсӣ низ аз фолклор ис-ғодаи шоёне ба амал омада ва меояд. Аммо ҳеҷ гоҳ набояд чунин пиндошт, ки фолклор танҳо василаи дилхушӣ ва сарғармии одамон асту бас. Комилаи со-т гардидааст, ки фолклор дар байни мардуми Афғонистон аввалтар аз ҳама ба йси баёнғари умеду ормонҳои воло, хостаҳо, андешаҳо, эҳсосот ва инғикоску-ндаи талошҳо, қору пайқор, таҷрибаҳои ҳаётӣ ва расму оинҳо ва намоёнғари ғанаҳои аҷдодии тӯдаҳои васен заҳматкаши ин кишвар табарруз ва арзи вуҷуд намояд. Ба суҳани лиғар оғаридаҳои омӣёнаи мардуми Афғонистон...

он нафрату адовати мазлумон ва бечорагону эҳтиҷмандоналайҳи золимон, ситамгарон ва муфтиҳронанд. Ин гуна падидаҳои фолклорӣ на фақат пурбаҳотарини васила ва муаррифгари вазъи зиндагии мардум маҳсуб мешаванд, балки муаммоттарини асноди шиносӣ бо эҳсосоти ватанпарастӣ ва озодихоҳии халқҳои Афғонистон ва далели набарду муборизаҳои онҳо бар зидди душманони дохилӣ ва хориҷашон мебошад.

Аз ҳамин гуна падидаҳо суруди «Биё бачем, ангур бихур» аст, ки собиқаи онро бештар аз сад сол ба ҳисоб гирифтаанд. Ин офаридан завқию бадеӣ тавассути тарҷумаҳояш ба забонҳои русӣ, англисӣ ва фаронсавӣ дар байни намоёндагонии ин забонҳо низ кайҳо боз маълум ва машҳур аст.

Тибқи маълумоти иддае аз донишмандон ва фарҳангшиноси дохилӣ ва хориҷӣ суруди мазкур дар шароите ба дунё омадааст, ки мардуми озодихоҳи Афғонистон барои наҷоти ватан, истиқлолияти сиёсӣ ва иродаи воқеии ҳеш ба муқобили тачовузгарони Инглис ба шӯр омада буданд. Масалан, дар ин бора донишманди афғонистонӣ Шамсиддин Зарифи Сиддиқӣ мегӯяд:

«Ин суруд, ки аз сароиши он бештар аз як сада мегузарад, ёдовари поймардиҳо ва ҷонбозиҳои размандагон аст, ки аз миёни тӯдаҳо бархоста ва дарси фаромӯшношуданӣ ба душман додаанд. «Биё бачем, ангур бихур» суруди машҳури мардуми самти шимолӣ Афғонистон аст, ки дар даврони қиёмҳои мардум бар зидди ангрезони тачовузгар суруда шудааст»[1,80].

Воқеан ҳам, нусхаҳои аз маҳаллҳои гуногуни Афғонистон ғирдомадаи суруд бо мазмуни худ мулоҳизаҳои аҳли таҳқиқро дар бораи замон ва омилҳои асосии пайдоиши ин асари мардумӣ қомилан ба тасвиб мерасонанд, яъне аз рӯи нусхаҳои ба дастамада маълум мегардад, ки муҳтавои суруди «Биё бачем, ангур бихур» бо таърихи муборизаҳои мардуми Афғонистон алайҳи тачовузгарони Инглис ва пайравони дохилии онҳо пайванди амиқе дорад. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо дар қадами аввал ин ҷо аз як нусхаи суруди мазкур ёдовар мешавем, ки биро фолклоршинос Асадулло Шуур дар китоби худ «Мафҳуми шифоҳӣ ва навиштаҷоти таърихӣ он дар Афғонистон»[2,150-152] ба нашр расонидааст. Матодии ин нусхаи сурудро на фақат тасвири вазъу шароит ва натиҷаи мудҳишӣ ҷанги зидди инглисҳо, балки танқиду мазаммати аъмоли ношоистаи бузургон ва дастаркаророни сиёсати дохилии он рӯзгор низ эҳтиво менамояд. Чунончи, дар суруд омадааст.

Муҳаммадҷон марди майдон аст,
биё бачем, ангур бихур!
Ҷангаш дар майдон аст,
биё бачем, ангур бихур!
Яқубхон соҳиби имон аст,
биё бачем, ангур бихур!

Мошарифхон ба зиндон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Писараш нанги афгон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Довудшоҳ хирси калон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Валимодхон шайтон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Бачи рус Абдурахмонхон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Исматулло ба Кашмон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Кобул мисли Ҳиндустон аст.[3]
 биё бачем, ангур бихур!
 Дабалрупия[4] паррон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Ялагардии залон[5] аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Овоза ба Ӯрон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Ҳирот моли Ӯхрон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Модаяубхон (Муҳаммадаяубхон) ҳайрон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Боқӣ як ҷанги калон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Саҳро ҳама пураргувон аст,
 биё бачем, ангур бихур!
 Гули сурх хуни шаҳидон аст,
 биё бачем, ангур бихур! [6]

Аз мутоллан матни боло эҳсос мегардад, ки аксарияти рӯйдодҳо ва ҳаводисҳои ин суруд зикршуда воқеияти комилаш мутлақӣ таъриханд, яъне онҳо тавре инъикос ёфтаанд, ки аз асли худ чандон тафовуте надоранд. Бинобар ин ба эҳтимоли зиёд метавон гуфт, ки суруди мазкур нишондиҳандаи назари ҷарфӣ бардари авом ба масъалаҳои миллӣ ва сиёсӣ мебошад ва он собит менамояд, ки ҷаҳли заҳмат чӣ гуна ба аъмоли бузургон ва дастандаркорони давру замони ҳашиҷатбори маҳсул додаанд ва ба чӣ андоза тавонистаанд авзоъ ва аҳволи рӯзгори ҷаҳро амиқан ва дақиқона арзёбӣ намоянд. Ба сухани дигар, ин суруд танҳо ҳақиқии эзоҳи ҳодисаҳо набуда, балки он ба ҳайси баёнгари назари интиқодие инъикос

Дар омади гап зарур медонем, ки дар ин ҷо як масъаларо дар иртибот ба суруди мавриди баҳс тазаккур диҳем. Гап дар сари он аст, ки муҳаққиқи фолклори Афғонистон Г.Ф.Гирс дар асари худ «Исторические песни пуштунов» [7,52-53] дар бораи суруди «Биё бачем, ангур бихур!» як ақидаи ғайриқобили қабулро пеш меронад. Г.Ф.Гирс муътақид бар он ақида аст, ки ин суруд гӯё ба масобан суруди гаҳвора («Алла» ё «Лалӯ») дар робита ба майлу хоҳиш ва талоши мустамликадорони Инглис эҷод шуда, барои ифодаи мақсаду маром ва ҳимояи маъфияти онҳо хизмат карда бошад. Ба пиндошти Гирс ин асар аз ҷумлаи сурудҳое аст, ки бо рӯҳияи рӯҳафтодагӣ, дунёбозорӣ ва итоаткорӣ фаро гирифта шудаанд ва зимнан гоҷҳои аз ҷунбишу ҳарактҳои озодихоҳӣ дар қанор будан на рӯ гардониданро бозтоб менамоянд. Ба қавли Гирс донишманди фаронсавӣ Жеймс Дармстетер пайдоиши ин сурудро ба номи генерали сангдилу золими Инглис дар Афғонистон Роберте алоқаманд медонистааст ва ӯ беҳуда онро «Суруди генерал Роберте» ном намонда будааст. Ҷуноничи ӯ мегӯяд:

«Несколько популярны в афганской среде были исторические песни, воссоздавшие картины недавних боев с захватчиками, по-видимому, убеждались неоднократно и англичане. Поэтому с полного одобрения одобрения колониальных властей были предприняты попытки выхолостить господствовавшие в народной поэзии освободительные мотивы и привнести в стихи идеи безысходного пессимизма, тщетности и бесполезности сопротивления колонизаторам. Об этом свидетельствует, например, опубликованная в конце войны в Лахорской «Свил энд милитори газет» (в номере от 15апреля 1880 ч.) «Песня афганских детей (на фарси в латинской транслитерации, с переводом на английский язык). Эта песня относится к жанру колыбельных песен с характерным рефреном в конце каждой строфы. Неясны её истоки, но не вызывает сомнений её политическое назначение, полностью соответствующее интересам и намерениям, англичан, по заказу которых скорее всего она и была создана. Не случайно Дж. Дармстетер дает совсем иное название этой песне- «Песня генерала Роберте», связывая её появления с именем английского генерала, известного своими исключительно жестокими карательными акциями в Афганистане».

Г. Ф. Гирс дар китоби худ ба дунболаи суханони боло матни ба забони русӣ баргардоншудаи сурудро зикр менамояд, ки он ба ин қарор аст:

Мухамеджан в сражениях герой.
Поешь-ка винограда, сын мой.
Войну ведет на поле брани он.
Поешь-ка виноград, сын мой.
Якубхан поборник стойкий веры.
Поешь-ка виноград, сын мой.

Дармстетер (James Darmstadter) афғонӣ: Мухамеджан

Мухамад Шарифхон в темницу (заключен).
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Сын его –позорише афганцев.
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Доуд Шах- медвежише громадный,
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Вала Мухамад-хан (да это же) шайтан,
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Абдурахман-Рассии чадо,
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Исмадулла-хан в Кашмон(перебрался).
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Кабул стал (чатыю) Хиндустана,
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Рупии двойные (в воздухе) летит,
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 В скитаниях женщины (блуждат)
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 (Теперь-это) голос за Ираном,
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Гератом владеет (теперь) Тегеран,
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Люб-хан (от удивления совсем) растерялся,
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Пустыня вся (в красных цветах) аргавана.
 Поешь-ка виноград, сын мой.
 Красные цветение- это кровь шахидов,
 Поешь-ка виноград, сын мой.

Дар посух ба мулоҳизаҳои Г.Ф. Гирс ҳаминро гуфтаним, ки:

Якум-суруди мавриди назар ҳеҷ гоҳ ба жанри сурудҳои ғахвора («Алла» ё «Далӯ») иртибот намегирад ва он ҳаргиз суруди бачагона ҳам буда наместавонад. Вай зотан суруди ҷавонон ва размандагон буда, ба мавзӯи ҷанг ва рӯйдодҳои муҳими таърихӣ ва шарҳу эзоҳи аъмоли шахсиятҳои бузурги таърихӣ, ки дар ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии мардуми Афғонистон дар даврони ҳуҷуми артиши мустамликадорони Инглис ба ин сарзамин аз ягон ҷиҳат нақше бозидаанд, ихтисос дорад.

Таърих гувоҳи меҳнад, ки мардуми Афғонистон солҳои мутамоддиро дар пайкор алайҳи таҷовузкарони бегона гузаронидаанд. Ин мардум гоҳе бо шӯҳони мугулии Ҳинд масоф доданду замоне ба инглисҳо ва меросхӯрони онҳо дасту

Аз ин ҷост, ки ҷангу пайкор ба муқобили душманони дохилӣ ва хориҷӣ за ҷавалиндараҷаи ҷомеаи афгонхоро ташкил медиҳад. Ин зарурати му иҷтимоӣ занону модарони ин сарзаминро водор намудааст, ки онҳо кӯ ишро тибки ҷиёзи ҷомеаи ҳеш парвариш диҳанд, дар онҳо аз ҳамон оғ ташон рӯҳи ҳамоса, диловарӣ ва хидмат кардан ба ҷомеаро талкин на Онҳо орзу мекарданд, ки атфолашон шамшерзани хуб, саворкори моҳир, т дилеру шуҷоъ ва амсоли инҳо вориди ҷомеа гарданд, то тавонанд ба нафл дум кореро ба анҷом бирасонанд. Бинобар ин модарон бо мақсади тақвият ҳамосии атфолашон аз асарҳои ҳамосии фолклорӣ истифода ба амал меов ва ин гуна асархоро ба онҳо ҷангоми ба хоби ноз рафтанишон дар сари т гушзад менамуданд. Шояд баъзе аз модарон суруди «Биё бачем, ангур би ро низ дар Афғонистон бо ҳамин мақсад ва дар ҳамин маврид истифода бошанду ҷанӯз ҳам бо ҳамин мақсаду дар ҳамин маврид истифода ме Ва ле ин ҳаргиз маънои онро надорад, ки асари мазкур ба жанри сурудҳои ра иртибот мегирифта бошад.

Инак, даъвои фолклоршинос Г. Ф. Гирс дар бораи ин, ки гӯё суруди «Б чем, ангур бихур» ба жанри сурудҳои гавҳора («Алла» ё «Лалӯ») иртибот рад, қабулнопазир аст. Ин даъворо ҳуди муҳтавои суруд низ рад мекунад.

Дуюм - суруди «Биё бачем, ангур бихур» асари ҳамосӣ ва гувоҳномаи т ва ҷонбозию фидокориҳои мардуми Афғонистон алайҳи таҷовузкорони и дар роҳи начоти онҳо аз банду қайди асорат дар ҷиман дуҷоми қарни XIX шад. Бегумон ин суруди ҷаззоб ҳеҷ гоҳ аз рӯи салоҳдид ва амру хоҳи стамликадорони хориҷӣ ба дунё наомада ва ба ҳеҷ ваҷҳ мақсаду мароми ба арз нарасонида. Ҳамчунин ин сурудро наметавон ба масобаи баёнгари афтодарӯҳӣ, дунёбезорӣ, итоаткорӣ, бечуръатӣ ва рӯ гардонидан аз ҷунбишҳои сарнавиштсози зиддииртиҷоӣ арзёбӣ кард.

Тадқиқу таҳлили матни суруд собит месозад, ки он моли тӯдаҳои таҳ ситамдида аст ва аз ин рӯ, вай бидуни шак рӯҳия ва талабу дархостҳои гурӯҳи иҷтимоиро бозтоб менамояд. Гузашта аз ин, суруд аз ғояҳои батаи миллатпарастӣ, озодихоӣ, қаҳрамонӣ ва ғайра саршору гаронбӯр мебои ин чиҳатҳои он гоҳ ошкоро, гоҳе пардапӯшона ва замоне бо кинояву тоҳир мегардад. Яқинан, зуҳуроти ҷунин вижагиҳои сурудро дар мисраъ тикодие, ки унвонии баъзе аз дастандаркорони даврони ҷангҳои он афгонҳо гуфта шудаанд, низ ба хубӣ пай бурдан мумкин аст.

Ба шаҳодати гуфтаҳои боло метавон тазаккур дод, ки ҷунин даъвои Г. ҷ дар бораи ин, ки гӯё суруди мавриди баҳс бо амру хоҳиши мустамлика, иртиҷоии Инглис эҷод шуда, марому мақсади онҳоро ифода мекарда бош қобили назирӣ нахоҳад буд.

Сеюм - Г.Ф.Гирс дар асоси маълумоти Ч. Дарместетер суруди «Биё ангур бихур»-ро ба номи генерал Робертс алоқаманд медонад, ки бо ин да низ розӣ шудан душвор аст, зеро ба суруд номи генерал Робертсро дод

нест, ки ин даъворо ба тасдиқ расонад, сонияи, ба назар чунин мерасад, ки Ҷ.Дармстетер чунин номро аз рӯи кадом як нусхаи дигари дар таърифи генерал Робертс эҷодшудаи суруд ба ин асар муносиб доништааст, ки мутаассифона мо он нусхаро феълан дар даст надорем ва ниҳоят, дар баъзе аз нусхаҳои ин суруд мисраъҳое низ шумиланд, ки дар онҳо унсурҳои назари танқидии мардум нисбат ба генерал Робертс эҳсос мегардад. Масалан, дар китоби «Афғонистон дар масири таърих» (Мир Ғуломмуҳаммад Ғубор, Кобул, 1346 ҳ.) аз он суруд мисраъе дар шакли «Ропити кал лоти калон ас, биё бачем, ангур бихур» низ ҷоп шудааст. Тавре ки мебинем дар ин мисраъ ба кал будани сари генерал Робертс ишора рафтааст, ки зимни он ифодаи як назари таҳқиромези мардум нисбат ба ин золими гузаро ба мушоҳида мерасад. Аз ин рӯ, шояд Ҷ.Дармстетер номи генерал Робертсро ба суруд ба маънии манфиаш, яъне ба хотире дода бошад, ки дар нусхаҳои ба ӯ маълум Робертс ҳадафи хандаи таҳқиромез қарор гирифтааст.

Ба ҳар ҳол гумон намеравад, ки мардуми авом дар васфи ин генерали сангдил суруде аз қабилӣ «Биё бачем, ангур бихур»-ро эҷод карда бошанд.

Чаҳорум-масъалаи дигаре, ки Г.Ғ.Гире ба он низ даҳолат кардааст, ба мисраъ ё ибораи «Биё бачем, ангур бихур» иртибот мегирад. Мавсуф намедонад, ки ин ибора, ки дар охири ҳар мисраи суруд ба ҳайси пақарот тақрор мешавад, аз қучо ибтидо меёбад ва он бо муҳтавои суруд ҷӣ муносибате дорад. Дар воқеъ, ин масъала дар нусхаи фавқан зикршудаи суруд гунг аст ва қас гумон мекунад, ки ибораи «Биё бачем, ангур бихур» бо суруд кадом иртиботи мантиқӣ надорад. Дар ин бора нусхае, ки дар маҷмӯаи «Фолклори даризабонони Афғонистон»[8] дарҷ аст, низ чизе намегӯяд.

Аммо нусхае, ки аз тарафи шоир Поиз Ҳанифӣ таҳия ва нашр шудааст, ин масъаларо то андозае равшан месозад. Матни он нусхаро зикр менамоем:

Чапги Ангрезу Афғон аст,
биё бачем, ангур биху!
Муҳаммадҷон марди майдон аст,
биё бачем, ангур биху!
Сабзии тока бубӣ,
Дилҳои пока бубӣ,
Кори мо чапгидан аст,
Улфати хока бубӣ,
Айюбхон шери гуррон аст,
биё бачем, ангур биху!
Мирбача борутрасон аст,
биё бачем, ангур биху!
Хоби мо бар сари санг,
Ишқи мо гайрату папг,
Қуввати мо туту талқон,
Кори мо фатх аст ҷапг

биё бачем, ангур биху!
 Озодӣ фаҳри афгон аст,
 биё бачем, ангур биху!
 Боги бедевори мо,
 Шаршари обшори мо,
 Чилваҳо дорад ба ток,
 Хӯшаи пурбори мо.
 Ҳусайнӣ ҳусни ҳубон аст,
 биё бачем, ангур биху!
 Кишмишӣ нуқли майдон аст,
 биё бачем, ангур биху!
 Хӯшаҳо пуршабнам аст,
 Нӯши ҷон кун, марҳам аст,
 Тӯли ҳар хӯша, бачем,
 Чарака кам дар кам аст.
 Гуландом гули биёбон аст,
 биё бачем, ангур биху!
 Қиматаш хеле арзон аст,
 биё бачем, ангур биху!

Он гуна, ки дида мешавад, дар ин нусхаи суруд мавзӯи марбути иборан «Биё бачем, ангур биху!» ба рангу бӯи дигар ба чилва меояд, яъне иборан мазкур дар ин нусха бо муҳтавои суруд амиқан мепайвандад ва ҷиҳати дарки матолиби он ба ҳайси яке аз ҷузъиёти таркибии сохтори асари мардумӣ хизмат мекунад. Чунаки дар ин нусха ҳамзамон бо тасвири шароит ва ҷараёни ҷанг ва зикри амалиёти раҳбарони аскарбачаҳои разманда навъҳои гуногуни ангури тоқпарварони маҳаллии минтақаҳои кӯхистони Афғонистон низ мавриди васфу ситонӣ карор гирифтаанд, нозуки саволе ба миён меояд, ки мурод аз ин гуна васфу ситонӣ навъҳои мухталифи ангур чӣ бошад? Ба андешаи ин ҷониб мурод аз ин тасвири ситонӣҳо хотирнишон, эътироф ва таъкид намудани масъалаи дар шароити кӯхистони Афғонистон яке аз гизоҳои мавриди ниёзи аввалияи мардум доништи шудани ангур дар зиндагии онҳо, аз ҷумла дар майдонҳои набарди эшон алайҳи душманонашон мебошад, ки ин матлаб дар мисраи «Кишмишӣ нуқли майдон аст» таври равшан баён гардида аст.

Ҳақиқатан ҳам, ба шаҳодати маълумоти ба дастамада дар ноҳияҳои самти шимолӣ Афғонистон дар даврони ҷангҳои озодихӯнаи мардуми ин кишвар алайҳи истеъморгарони Инглис ба сабаби қиллати соири анвои маводи хӯрокӣ ангур аз гизоҳои асоситарини ҷанговарон ба шумор мерафтааст, яъне онҳо баҳри амалиёти ҳарчи бехтарашон ангур меҳӯрданду бо истифода аз ангур ба ҷанг мерафтаанд. Дар ин бора донишманди мумтоз муҳтарам Шамсулҳақи Ориёифар маълумотеро аз ёддоштҳои хеш таври хаттӣ дастраси мо намудаанд, ки

«Суруди «Биё бачем, ангур бихур» суруди маҳалли кӯҳистони Афғонистон аст, ки аксаран ҷангҳои озодихоҳии бошандагони ин кишвар бештар дар ҳамин минтақа рӯй дода ва аз ҳамин минтақа сарнавишти ҷанг таъйин шудааст. Вакте инглисҳо дар соли 1839 ва 1878 ба Афғонистон ҳуҷум оварданд, минтақаи ангурхези шимолӣ асоситарин минтақаи ҷанг буд. Ҷанг аксаран дар фасли тобистон дар мавҷеъе, ки ангурҳо пухта мешаванд, рух додааст. Пируҳои муҳочим ба хотири амалиёти бештар ҳамеша ҷангро дар тобистон оғоз мекарданд ва онҳо ҳамеша манотики шимолро муҳосира менамуданд, то афроди ҷангӣ дар натиҷаи камбудии маводи гизой маҷбур ба таслим шаванд. Афроди бумӣ, ки дар дифоъ аз истиқлол ва озодӣ ҷанг мекарданд, барои омода будан дар ҷанг аз имконияти бумии худ истифода менамуданд ва дар ин минтақа, ки ҷаву гандум камтар кишт мешавад ва аксар заминҳо ангурбоғ аст, ноғузир буданд фақат аз ангур истифода кунанд. Дар даврони ҷангҳои шӯравӣҳо ва баъдҳо ҳангоми ҳуҷуми толибон ба Афғонистон асоситарин минтақаи ҷанг боз ҳам ҳамин минтақаи шимолӣ буд ва мо худ шохид будем, ки мардум чандин ҳафта, ки дигар ҳеч навъ маводди гизой надоштанд, фақат ангур меҳӯрданд ва ҷангро идома медоданд. Аз ин ҷост, ки метавонем мушаххас созем ва бигӯем: вакте дар суруд гуфта мешавад-«Биё бачем, ангур бихур» ва баъд матолиби дигаре дар ситонши қаҳрамонони ҷанг меояд, нишон медиҳад, ки мардум дар қараёни ҷанг фақат аз ангур истифода мекарданд ва ҷанги худро давом медоданд ва ибораи «Биё бачем, ангур бихур» даъватест аз аскарбачаҳои ҷангӣ барои истеъмол аз ангур».

Аз гуфтаҳои боло натиҷае бармеояд, ки вучуди ибораи «Биё бачем, ангур бихур» дар суруди мавриди баҳс бесабаб намебошад. Вай бо муҳтавиёти суруд иртиботи мантиқӣ дорад ва дар сохтори ин асар вазифаи услубиро анҷом медиҳад. Ин ибора моҳиятан даъвате мебошад аз размандагони афғонӣ барои истифода аз ангур, ки он дар замони ҷангҳои мардуми Афғонистон бар зидди истисморгарони Инглис дар минтақаи Кӯҳдоман аз гизоҳои умдатариини ҷангӣ маҳсуб мегардида аст. Метавон гуфт, ки дар ин ибора ҳусну таваҷҷуҳ ва эҳтироми мардуми бумии минтақаи кӯҳистони шимолии Афғонистон нисбати аскарбачаҳои ватанашон аз душманони хориҷӣ нухуфта аст.

Ин буд чанд мулоҳизаи кӯтоҳ перомунӣ гуфтаҳои фолклоршинос Г.Ф.Гирс, ки дар робита ба суруди «Биё бачем, ангур бихур» иброз дошта аст. Месазад гӯем, ки ин гуфтаҳо ангораҳои подурустанд дар бораи суруди ёдшуда, чуниин ангораҳоеанд, ки дар натиҷаи галат дарк намудани матолиби суруд ва ба сабаби набудани маводи кофӣ дар ихтиёри муҳаққиқ сар задаанд. Ин гуфтаҳоро, ки унвонии асари мазкур баён шудаанд, ҳамаи нусхаҳои суруд рад мекунанд. Хусусан баъди мутолиаи нусхае, ки матнаш дар болотар зикр гардид ва он аз тарафи Поиз Ҳанифӣ гирдоварӣ ва нашр шудааст, ба беасос будани даъвоҳои Г.Ф.Гирс шубҳае боқӣ намондад. Аз рӯи ин нусха пайдост, ки суруди «Биё бачем, ангур бихур» дар воқеъ асари асили фолклорӣ аст. Дар ин падидаи завқию зеҳнии мардумӣ агар аз сӯе аз як ҳодисаи муайяни таърихӣ, ки барангезандаи эҳсосоти пуршӯр ва авотифи ҳамагонӣ буда метавонад, ёд шуда бошад, аз ҷиҳати

Афғонистон, ки дар роҳи пирӯзии адолат ва дар мавриди пеш бурдани қиём мардум саҳме доштаанд, таҳлил ва тақрим ба амал омадааст. Ин суруд на фақат тараннумнадаи тасвири манзараҳои ҷангҳои одилонаи мардуми Афғонистон дар зехнӣ шунаванда ва хонанда аст, балки вай баёнгари орзуи омоли раҳматгон дар бораи ба даст даровардани галаба бар таҷовузгарони Инглис мебошад. Суруд аз ғояҳои ватандӯстӣ озоидиҳои саршору ғарибдор аст, ки ин ғояҳо саран аз забони ҳуди фидоиёни маҳаллӣ, ки хобашон «бар сари санг»-у инчунин «ғайрату нанг» аст, бозтоб гардидаанд.

Тавассути ин суруд ҳодисаҳои пеши назар меоянд ва дар зехнӣ нақш мебандад, ки онҳо дар китобиҳои оид ба таърихи Афғонистон ба ҳайси муҳимтарин рӯйдодҳои тақдирсозӣ ҷой гирифтаанд ва иқтисодию иҷтимоӣ сабт шудаанд. Дар бораи суруди мазкур аз тарафи донишмандон ва фарҳангшиносон андешаҳои гуногун иброз шудаанд, ки ин худ баёнгари хусусияти ҳақиқиносӣ ва эътирдорӣ ба ҷаҳоншиносӣ аз асарҳои мардумӣ аст. Суруди «Биё бачем, ангур бихур» дар ин равшани болаи зиндагии мардум, ба вижа тӯдаҳои заҳматкаш, таъсир гузашта ва солҳои сол дар дилҳои зинда мондани осори фолклорӣ мебошад. Нусхаҳои ба дастмадаи ин суруд нишон медиҳанд, ки ҳар як асари мардумӣ зиндагинума – таърихи худро дорост.

Адабиёт ва тавзеҳот

1. Сиддиқӣ Шамсиддин Зариф. Таронаҳои рустой // Фарҳанги мардум, шумора 1361ш.
2. Шуур Асадулло. Мафҳуми шифоӣ ва сайри таърихӣ он дар Афғонистон. Қоҳира, 1988.
3. Ташбеҳи Кобул ба Ҳиндустон киноя аз зиёд шудани аскарони ҳиндустонӣ. Ин дар шаҳри Кобул аст.
4. Дабаларунӣ ё рушунӣ дабал (калон) пули Ҳинди британиявиро мегуфтанд. Ин «дабаларунӣ нарон аст» ишора ба он аст, ки англисҳо мехостанд тавассути пул думро фиреб дода, ба худ тобеъ намоянд.
5. Чун дар давраи ҷанги дуҷонибӣ зидди англисҳо (солҳои 1878-1880) ақсар хонаводаҳои сарпараст монда буданд, тамоми ташвиши зиндагӣ ва хариду фурӯши маводи мадӣ инҳе дар бозорҳо ба дӯши занон афтода буд. Аз баски дар он замон баромадани занон ба бозор айб дониста мешуд, шояд ишораи «ялагардӣ» ба ҳамон иллат бошад.
6. Пурағувон - киноя аз хунрезии зиёд аст.
7. Гирс Г.Ф. Исторические песни пуштунов. Москва, 1984.
8. Фолклори даризабони Афғонистон. Мурағиб С. Норматов, Душанбе, 1974.
9. Тӯл- вази.
10. Гуландом- як навъ ангури калон- калон.
11. Сурудҳои маҳаллӣ, мурағиб Полиз Ҳанифӣ, Кобул, 1346 ҳ.
12. Ин иқтибос аз «Ёдоштҳо»-и Шамсулҳақи Ориёнфар мебошад, ки мавсуф оид ба таърихи 19.05.1999 дар шаҳри Душанбе ба нигоранда дар шакли хаттӣ тақдим кардааст.

ДОДОДЖОН ОБИДОВ

ИСТОРИЯ ОДНОЙ НАРОДНОЙ ПЕСНИ НА ДАРИ-ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируется народная песня таджиков Афганистана "Ешьте виноград, сын мой". Автор статьи считает, что мнение Гирса Г.Ф. —специалиста по афганскому фольклору о принадлежности песни к жанру колыбельной песни и что она появилась по просьбе английских военных в XIX веке, не соответствует действительности. В статье на основе конкретных и достоверных фактов доказано, что это народная песня является литературным отражением исторических событий XIX в. - борьбы афганского народа против английских колонизаторов за государственную независимость.

Ключевые слова: фольклор, песня, Афганистан, героическая песня, жанр.

DODOJON OBIDOV

MISTAKE REASONING ABOUT A HISTORICAL FOLKSONG IN DARI-TAJIKI LANGUAGE

In this article is analyzed a folksong of Tajiks of Afghanistan called as "Eat the grape, my son". The author argues and criticizes the opinion of Gire G.F. a specialist of Afghan folklore about this folksong, as if the given song belongs to cradlesong genre and was created by interests of English men, visited Afghanistan in XIX century. In the article based on concrete and reliable facts was proved that given folksong is the literary reflection of the historical events – struggle of Afghan people against English colonialists and for independent in the XIX.

Key words: folklore, song, Afghanistan, heroic song genre.

ЖИЛБЕР ЛАЗА

ШАКЛГИРИИ ЗАБОНИ ФОРСӢ

Пешгугтор

Шаклгирии забонҳои миллӣ ҳамвора раванди печида дорад, ба вижа ҳангоми бо забони муътабари як тамаддун ва фарҳанг мувоҷеҳ бошем.

Дар ҳоли ас, ки масоили марбут ба шаклгирии забони форсӣ зехни моро ба худ машғул кардааст. Бархе аз онҳо рафта-рафта аз пардаи ибҳом бадар омадаанд. Саранҷом бо кашфҳои тоза, калиди ҳалли душвориҳо ба даст омадааст. Ба назар мерасад ба ёрии он битавон тасвири равшане аз вазъияти забони иҷтимоӣ эронӣ дар ҳазор соли пеш ё андаке бештар ҳосил кард ва ба ҷиғанаги тақвими забони вижае пай бурд, ки мебоист дар айни ҳол ҳам абзоре барои иртиботҳои одӣ ва маъмулӣ бошад ва ҳам дар тӯли қарнҳо на танҳо дар иҷтимоӣ эронӣ, балки дар нима аз қораи Осиё баёнгари адабиёте пуртавон бошад.

Аз ин рӯ, бе муносибат надидам силенлаи мақолотеро, ки бархе аз онҳо дубист ё сӣ сол пеш ва бархе ба тозагӣ навишта шудааст ва ҳар як мавзӯи шаклгирии забони форсӣ муштаракро аз дидгоҳе матраҳ месозад, дар як мучаллад гирд оварем. То намудори пешрафте бошад, ки дар ин пажӯҳиш ҳосил шудааст. Афзун бар ин чун бештари мақолоти ёдшуда ё дар ҷашнномаҳое бо мавзӯи пароканда ё дар нашриёти адвори нисбатан дур аз дастрас ба ҷоп расидааст, ҷамъовариҳои ҳамаи онҳо дар як мучаллад қори хонандаро осон хоҳад кард.

Нахустин мақола «Гӯйишшиносии забони форсӣ бар пояи мутуни қарнҳои даҳум ва ёздаҳуми мелодӣ» (1961), дар воқеъ фаровардаи ҷонибини рисолаест, дар бораи наспи давраи аввали забони форсӣ таълиф кардаам [1]. Яке аз бектари натоиҷе, ки аз баррасии дақиқи ин мутун, ки дар он замон ҳаҷӯз бисёрро онҳо ба ҷоп нарасида буд, ба даст омад гирдовариҳои вижагӣҳои гӯйиши навоҳи гуногун буд. Ҳамин вижагӣҳоест, ки дар мақолаи ҳозир фароҳам омадааст. Теъдоди онҳо ҷандон зиёд нест ва танҳо ба нахви пароканда дар мутун ба ҷашнномаҳоро меҳӯрад. Афзун бар ин, бештари онҳо, ба хусус ба Мовароуннаҳр ва Хуросан марбут мешавад, чун маншаи аксари мутун ин ду ноҳия аст. Бо ин ҳол, ба ёрии ин вижагӣҳо метавон аз ҳамакнун марзи гӯйиши бунёдине миёни форсӣ ва тоҷикӣ шарқи Эрони бузург ва навиштаҳои форсӣ - яҳудии қуҳан мушоҳида кард ва ба хусус дар тарҷумаҳо ва тафсириҳои Китоби муқаддас, ки муаллифони ва мутааллимон ва низ маҳалли ишҳои онҳо мушаххас нестанд. Вучуди ин тақобу ошкор дар миёни забони осори адабии мактуб ба хатти арабӣ ва забони мутуи форсӣ - яҳудӣ маро бар он дошт то баръакс маҳалли ишҳои мутуни охири магриби Эрон бидонем.

Мақолаи дувум «Гӯйишшиносии форсӣ - яҳудӣ» (1968) бо тафсири бештари ба ин мавзӯи мақолаи аввал. Забони матнҳои форсӣ - яҳудии қуҳан яқин нест.

яъне забони расмӣ, мазҳабӣ ва адабии Эрони давраи Сосонӣ аст. Ин помест, ки дар ҳамин забон (порсӣ) маъмул буда ва ҳамон аст, ки нависандагони араб (баъд аз онҳо) баҳе дар бораи ин забон ба қор мебаранд. Мақолаи муваррахи 1983 н. аз ҷониби меҳдиқад, ки Фаҳриддини Гургонӣ дар муқаддимаи «Вис ва Ромин», ҳақиқатро баён кардааст, ки ин забон ки имрӯз зикри манобеъи худ ба як достони «форсӣ» ишора мекунад, манобеъи дақиқаи ҳамин забон, яъне забони эронӣ аст. Бархе ба иштибоҳ пиндоштанд, ки шоир ба достоне фарзӣ, ки пеш аз он дар забони форсӣ вучуд доштаас ишора мекунад ва ҳол он ки мавзӯ ба содагӣ иборат аст аз асли достон ба забон форсӣ миёна.

Аммо дар бораи «дарӣ» бино ба гувоҳии манобеи мутааддиди арабӣ ва форсӣ мегӯянд, ки ин лафз ба забони форсӣ адабӣ дар давран оғозини он иттиҳоди мешудааст. Аммо дар асри Сосониён чи навъ забонро ба ин ном мехонданд? Ибни Муқаффаъ мегӯяд, ки «дарӣ» ба сабаби он ки забони дарбор буда, бадмансуб шудааст. Бинобар ин «дарӣ» аз вожаи «дар» гирифта шуда ва ин лафзро ки дар мавриди дарбори подшоҳон ба қор мебаранд. Ақсул ин пурсиш матраҷ мешавад, ки дар дарбори Сосонӣ ба чи забоне сухан мегуфтанд, ки аз форсӣ миёна мутамойиз будааст? Агар ҳамон гуна, ки аз ҳувиати ин исм бармеояд, дарин сосонӣ аз форсӣ ё гунае наздик ба форсӣ ношӣ шуда бошад- бо ин тавзеҳ, форсиро идоман форсӣ миёна бидонем- танҳо посухи қобили қабул ин аст, дарин сосониро яке аз суратҳои гуфтори забони порсӣ, мутахаввӣтар рушдҷфатар аз забони адабӣ (мавсум ба порсӣ) фарз кунем, ки метавонем он дар қолаби кӯҳна собит нигоҳ дорем ва фарз кунем, ки ин забони гуфторӣ ба андоза аз забони адабӣ мутамойиз шуда буд, ки битавонад номи мутафовит худ гирад.

Бад-ин тартиб забони порсӣ дар Эрони сосонӣ дар қанори забони порсӣ (пахлавӣ), ки ҳанӯз дар шимоли ғарбӣ ба зиндагӣ идома меод, ба ду шакл ҳуҷҷатдор аст: аз сӯе дар қолаби забони расмӣ, мазҳабӣ ва адабӣ (порсӣ), ки китобӣ мешуда ва аз сӯи дигар ба сурати забони гуфторӣ (дарӣ), ки ба ҳусус дар дарбор мутадовил будааст. Ин аст натиҷае, ки аз мақолаи ёдшуда ба даст омад. Бо ҳол ду ашқол боқӣ монда буд: ҳуҷҷатҳои тафовит миёни дарӣ ва порсӣ ҳамон тафовите бошад, ки як забони адабӣ ва илмиро аз забони гуфтории рӯзона мутамойиз мекунад. Ибни Муқаффаъ чи гуна метавонист бигӯяд, ки порсӣ на танҳо «забони мубаддон ва донишмандон», балки забони иёлоти Форс аст? Оё дар ин ёлат ба забони китобат сухан мегуфтанд? Ашқоли дигар он ки чаро дар бораи дарӣ (забони дарбор) ба зикри «Машрик ва Хуросон» мепардозад ва ба таҳқиқ хулоса мегӯяд, ки дар Балх бехтар аз ҳар ҷои дигар ба ин забон сухан мегӯянд. Бинобар ин дарӣ танҳо дар дарбор ва Машрик мутадовил будааст? Пас наметавонем дарин забони гуфтории муштараки қаламрави шаҳаншоҳии Сосонӣ ниш?

Баррасии Ибни Муқаффаъ ин имконро фароҳам овард, ки вазъияти забон

таври иҷтимол дар назар оварем. Бо ин ҳама ҳанӯз ибҳомоти бисёре бар ин чашмаандоз соя афканда буд. Ин ибҳомот дар ҳудуди дувоздах сол баъд ба наҳве гайримунтазира ба дуиболи кашфи матне мумтоз ба форсии гӯйишӣ бартараф шуд. Баррасии ин матн мавзӯи мақолаи шашуми китоб аст: «Нартаве нав бар чигунагии шаклгирии забони форсӣ...»[4].

Барои алоқамандон ба таърихи забони куҳан, тарҷумаҳо ва тафсирҳои Қуръон ва низ навиштаҳои илмӣ омӯзандагони мутун ба шумор меояд. Навиандагони ин мутун бидуни иддаои адабӣ ва бе он ки қасде чуз иттилоърасонӣ ба хонандагони худ дошта бошанд, матолиби мавриди назари худро камобеш ба ҳамон наҳв, ки суҳан меғуфтанд, менавиштад. Аз ин рӯ, дар матнҳои ёдшуда аглаб вижагиҳои гӯйишии шоёни таваҷҷуҳе ёфт мешавад. Ба илова, аз он чи ки ин матнҳо ба суръат ҷои худро ба осори тозатаре меоданд, ҷандон мавриди истисоҳ қарор нагирифта ва дар нусхаҳои куҳан махфӯз мондаанд. Ба баёни дигар, бар хилофи таълифоти машҳури борҳо ҳонда ва истиноҳ шуда, ин мутун аз дастқории нусханависон, ки ба манзури ҳинҷор бахшидан ба забон сурат мегирифт, масун мондаанд.

Ба таври умда аз баракати тафсирҳои куҳан аст, ки тасвири иҷмолӣ аз гӯйишиносии форсии моқабли классик ба даст овардаем. Ба хусус, дар ин тафсиҳост, ки нишонаҳои забонҳои гуфтории Мовароуннаҳр, Ҳирот ва дигар навоҳии Хуросон, ки дар боло аз он ёд шуд, ба чашм меҳӯрад.

Матни мавриди баррасии мо низ дар ин ҷо як Қуръон ё дақиқтар бигӯем, тарҷумаи (ё як ришта тафсир) аст ба форсӣ дар миёни сатрҳои як Қуръони ҳатии арабӣ. Ин матнро Алии Равоқӣ донишманде, ки ба сабаби пажӯҳишҳои арзишманди худ дар мутуни куҳани форсӣ шуҳрати босазо дорад, дар Китобхонаи Остони қудси Машҳад кашф кардааст. Номбурда нахуст ҷузъе аз ин матнро ба ҳамроҳи тафсири он ба ҷоп расонид, сипас қулли асарро ҳамроҳ бо тасвири дастнавишт дар ҷопе бисёр нафис дар ду мучаллад бо қатъи султонӣ ба номи «Қуръони қудс» мунташир кард, (ки дар идома бо аломати «ҚҚ» мушаххас шудааст)[5]. Ин матн беному таърих аст. Ба назари ман таърихи он ба авохири қарни ёздаҳуми мелодӣ/ панҷуми ҳинҷрии қамарӣ ё авоили қарни дувоздахуми мелодӣ/ шашуми ҳинҷрии қамарӣ мерасад. Маншан ҷугрофии онро низ бо таваҷҷуҳ ба нишонаҳои гуногуне, ки аз нусхаи ёдшуда ба даст меояд, метавон ба Систон нисбат дод. Равоқӣ низ ба саҳми худ бе он ки назари маро ҷӯё шавад бо далоиле, ки бархе аз онҳо бо далоили ман тафовут дорад, ба ҳамин патиҷа расидааст. Бинобар ин метавон патиҷаро қатъӣ донист.

Ҷаззобияти ин тарҷумаи Қуръон дар иштимолӣ он бар вижагиҳои гӯйишии мутаъаддид ва ҳамчунин дар нуқоти сегонаест, ки дар он мушоҳида мешавад: бахши аъзами ин вижагиҳо бо он чи аз мутуни форсӣ – яҳудии куҳан ба даст меояд, мутобиқат дорад. Ин хусусият дар куҳантарин мутуни форсии мактуб ба ҳатти арабӣ дида намешавад ва низ шуморе аз сохтҳо ва вожаҳои комилан ши-

ношинохта аст. Ин се нукта натоиҷи боаҳамияте ба дунбол дорад, ки дар мақола ба таври хулоса матраҳ шуда ва дар мақолоти баъдӣ бо шарҳу бас кофӣ омадааст.

Нахуст он ки мақорини қарнҳои даҳум ва ёздаҳуми мелодӣ ва ҳатто ба як чанд қарн пеш аз он дар авоҳири давраи Сосонӣ забони гуфтории муштар дасткам ба ду ғӯиш тақсим шуда буд. Ғӯиши нахустин, ки мутунӣ форсӣ-яхудӣ ва Куръони Қудс намояндаи он аст, дар ҷануб ва дигаре, ки падиловарадаи нахустин матнҳои адабии форсӣ аст, дар шимоли шарқӣ мутадовил бу Вижагиҳои муштаракӣ фаровоне, ки дар матнҳои форсӣ – яхудӣ ва Куръон Қудс мушоҳида мешуд, бар ваҳдати нисбии ғӯиши ҷанубӣ гувоҳӣ медиҳад. 1 рағми ихтилофҳои ҷузъие, ки дар миёни «ҚҚ» ва матнҳои форсӣ – яхудӣ вуҷуд дорад- ҳамчунон ки дар ҳуди форсӣ – яхудӣ ҳам аз ин навъ ихтилофҳо дида мшавад- ҳамаи ин мутун якпорча дар тақобул бо мутунӣ мактуб ба ҳатти араб қарор доранд, ки маншани онҳо Хуросон ва Мовароуннаҳр аст. Ин амр нишсе медиҳад, ки сокинони ҷануби Эрон, аз Хузистон гирифта то Систон ба тавр кулӣ ба гунае воҳид аз форсӣ суҳан мегуфтанд, ки ба наҳве маҳсус бо забон манотиқи шамоли шарқи Эрон, ки он ҳам дорои гунаҳои маҳаллӣ буд, тафову дошт. Ин форсии ҷанубӣ ба маротиб аз форсии шимоли шарқӣ ба забони форсии миёнаи адабӣ наздиктар буд. Дар мақолаи ҳафтуми китоб «Форсӣ- яхудии куҳа дар миёни паҳлавӣ ва форсӣ» (1978) ба хусус кӯшиш шудааст, то робитаи миёни форсӣ- яхудӣ ва форсии адабии миёна равшан шавад. Вуҷуди бисёре аз вожаҳои шинохташудаи паҳлавии маздаи дар забони форсӣ – яхудӣ дар гузашта доини мандонро бар он дошта буд, то аз худ бипурсанд чи робитае миёни яхудиён, эронӣ ва маздаиёнон вуҷуд доштааст. Ошноии бештар бо ғӯишшиносии форсии гуфторӣ рӯшноии тозае бар ин масъала метобонад ва онро аз дидгоҳи дигар матраҳ мекунад. Ин вожаҳои муштарак на ба таври хос яхудӣ ба шумор мераванд ва на зардуштӣ, балки фақат ва фақат вожаҳои забони гуфтории мутадовил дар нимаи ҷануби Эрон аст ва агар онро дар форсии миёнаи адабӣ бозмеебем, ҷои шигифтӣ нест, зеро ин забон ба таври мусаллам дар қаламрави вижаи забони форсӣ, яъне дар манотиқи ҷануби гарбӣ шакл гирифтааст. Баррасии гунаҳои мухталифи мавҷуд дар батни забони форсӣ – яхудии куҳан ҳатто моро ба натоиҷи мушаххастаре раҳнамун мешавад. Як хусусияти вижа, яъне ҷиғунагии таҳаввули тадриҷии ҳиҷои оғозии куҳан- wī vi – ки бар ҳасби вожаҳо ва ғӯишҳо ба -bi/би/ ё gu/ гу мунтаҳӣ мешавад, моро ба қаробати тағотанге диалект мекунад, ки миёни форсии миёнаи адабӣ ва гунаи форсӣ – яхудӣ вуҷуд дорад. Намудори гунаи ахир гурӯҳе аз матнҳои бисёри куҳан ҳастанд, ки ба хусус бар санаде, ки дар Аҳвон иншо шуда ва низ як қитъаи дифонии бисёр ҷаззобии мазҳабӣ, ки Д.Н. Макензи бо унвони як санади куҳани форсӣ- яхудӣ (1) шигифтӣ

Хузистон аст. Бечо нест, агар фарз кунем дар ин минтақа будааст, ки чанд қарор
пештар форсии миёнаи адабӣ ба худ гирифтааст.

Бинобар ин, форсии миёнаи адабӣ (пахлавӣ) ва форсии гуфтории ҷанубӣ дар
қаламраве ҷугрофӣ ва вижаи худ иштирок доранд; аввалӣ пеш аз он ки ба сура
ти забони расмӣ саросари Эронӣ Сосонӣ дарояд, дар ин қаламрав шакл гири
та ва дувумӣ забони гуфтории маъмули он ноҳия будааст. Аммо матлаби дигар
ҳам ҳаёт ва он аз тариқи наво баррасии «Позанд», яъне сураи шигифтанге
забони навиштории зардуштиёни Ҳинд ошкор мешавад, ки мавзӯи ҳаштуми
мақолаи китоби «Пахлавӣ, «Позанд» ва форсӣ» аст. Ин мақола тарҷумаи гузори
ши илмӣ аст, ки дар Кунгураи байналмилалӣ соли 1989, ки порсӣ ва Бамбӯ
баргузори карданд, ба забони англисӣ ироа шуд.

«Позанд» чизе ҷуз овонависии забони пахлавӣ (форсии миёнаи адабӣ) ба ҳа
ти авастӣ нест. Бо ин ҳама дар он ба сохтҳои аҷибӣ бар меҳурем, ки на дар фор
сии миёна бад-он гуна, ки ба таври маъмул меҳонем, вучуд дорад ва на дар фор
сии адабӣ. Ин сохтҳо кунҷковии мутахассисонро барабегҳа ва гоҳе ҳам
қироатҳои мағлут мунтасиб шудааст. Дар ин ҷо ҳам Қуръони Қудс ба рӯи
шудани мавзӯ ёри медиҳад. Дар воқеъ, дар ин қуръон порас аз ҳамаи сохтҳои
бозмеёбем ва ин худ далелест бар он ки сураҳои ёдшуда сохтагӣ нест, балки
воқеан дар ғӯиши ҷанубии форсӣ вучуд доштааст. Аммо ин воқеият дар айни
ҳол иттилоӣ муҳимтарест дар ихтиёри мо меғузорад. Бе гумон овонависии порсӣ
аз қироати суннатии ниёгони эронии худ пайравӣ мекарданд. Бинобар ин агар
вожаҳои мактуб ба пахлавӣ (форсии миёнаи адабӣ) бар асоси талаффузи овона
висӣ шудаанд, ки хонандагонӣ огози давраи исломӣ дар забони гуфтории худ
доштанд, бад-ин сабаб буда, ки ин хонандагон забони пахлавиро на мутобиқи
имлои кӯҳнаи он талаффуз мекарданд (гарчи чунин гумон мерафт) ва на ҳама
мутобиқи талаффузи мутадовил дар авони асри сосонӣ, ки аз тариқи матнҳои
монавӣ садаи савум бо он ошно ҳастем, балки он чиро меҳонданд, ба таври та
биӣ ба ҳамон шеваи забони рӯзонаи худ талаффуз мекарданд. Ин бад-он маъ
на аст, ки пахлавиро на ба масобан забони мутафовит бо он чи бад-он сухан
мегуфтанд, балки монанди шакли навиштории ин як талаққӣ мекарданд. Он ҷа
мо, забоншиносони имрӯзӣ форсии миёнаи адабӣ меномем на танҳо дар назари
эронӣ асри сосонӣ, балки ҳатто барои сокинони ҷануби Эрон дар нахустин
садаҳои исломӣ низ як забони кӯҳнаи камобеш бегона - монанди забони лотинӣ
барои аврупоӣ имрӯзӣ (ва ҳатто қуруни васатӣ) – ба шумор намеомад. Дар
назари онон ин забон сирфан шакли қадимӣ ва аслии забони одии эшон буд, ки
ба қорбурдҳои расмӣ, мазҳабӣ, адабӣ ва сабаки навишторӣ ихтисос дошт.

Бинобар ин пахлавӣ ва форсии ҷанубӣ танҳо ду гунаи қорбурдӣ аз забони
воқид буданд. Ин иртибот бештар қобили дарк хоҳад буд, агар таваҷҷуҳ кунем
ки форсии ҷанубӣ монанди забони лотинӣ

и ниғориши форсӣ бо алифбои арабӣ, ки аз қарни нухуми мелодӣ/савуми ҳ.қ. ар шимолӣ шарқӣ оғоз шуд, зоҳиран танҳо тайи қарни ёздаҳуми мелодӣ/панҷуми ҳичрии камарӣ дар ҷануби Эрон маъмул гардид. Пеш аз он замон донишоне, ки дар маиотики ҷанубӣ даст ба навиштан мебурданд, агар наменхонанд аз арабӣ ёрӣ бичӯянд, ба таври табиӣ мебоист матолиби худро ба паҳлавӣ навиштанд. Ин ҳамон корест, ки дар қарни нухуми мелодӣ/сеҷуми ҳичрӣ мундифони зардуштии бахши бузурге аз навиштаҳои паҳлавӣ, ки ба дасти мо расидааст, анҷом додаанд.

Мақолаи нухум «Порсӣ ва дарӣ: нуктаҳои тоза» (1990) боз ҳам ба муқаддимаи Ибни Мукаффаъ, ки пештар аз он ёд шуд, мепардозад. Бо таваҷҷуҳ ба он чи гузашт, маънии сухани ин нависанда ҳангоме ки «порсӣ»-ро дар айни ҳол ҳам ба унвони забони донишмандон ва мӯбадон ва ҳам ба унвони забони ноҳияи Форс гуаррифӣ мекунад, комилаи равшан мешавад. Забони донишмандон ва мӯбадон форсии миёнаи адабӣ (паҳлавӣ) аст. Забони ноҳияи Форс, форсии гуфтории ҷанубӣ ё салаф билофасли он дар поёни давраи сосонӣ аст. Чунончи, ин ду сураи забонӣ дар давраи исломӣ танҳо ду гунаи қорбурдӣ аз забоне воҳид ба шумор меомадаанд, ба тариқи аввалӣ чанд қарн пеш аз он низ ҳамин вазъро доштаанд. Ин забон бо ду гунаи қорбурдии худ «порсӣ» хонда мешудааст.

Аммо дар бораи дарӣ: аз он ҷо, ки дар қарнҳои даҳум ва ёздаҳуми мелодӣ забони гуфтории муштарак ба ду гӯиш тақсимшуда буд ва ба эҳтимоли қавӣ каме пеш аз он дар поёни давраи сосонӣ низ вазъ ба ҳамин минвол буд, аз он ҷо ки дарӣ наметавонад чизи дигаре ҷуз гунае аз ин забони муштарак бошад ва аз он ҷо ки ин гуна бо лаҳҷаи ҷанубӣ мавсум ба «порсӣ» тамойиз дорад, бисёр душвор аст, ки дар баробари тамойил ба яке донишмандони дарӣ бо гӯиши дигари форсии гуфторӣ, яъне гӯиши шамоли шарқӣ пайдорӣ кунем. Ҳадеи моро ду нукта тайинд мекунад: аз як сӯ ин воқеият, ки форсии адабӣ, ки дар оғози пайдоиш бар гӯишҳои шамоли шарқӣ мубтаъӣ буд, дарӣ низ номида мешавад ва аз сӯи дигар ишорае, ки Ибни Мукаффаъ ба дарӣ ба унвони «забони Хуросон ва Машриқ» ва шаҳри Балх дорад. Шиносоии дарӣ ба унвони забони дарбор ва забони Тисфунӣ пойтахти Сосониён моро ба қабули ин амр вомедорад, ки ин гӯиш ба танҳои дар шамоли шарқӣ истиқрор наёфта буд, балки дар саросари нимаи шамоли сарзаминҳои эронӣ ва аз он ҷумла қароргоҳи салтанатӣ воқеъ дар марзҳои Ироқи кунунӣ ва ба таври ҳулоса дар саросари қаламрави пешини забони портӣ мунташир шуда буд. Бар рӯи ҳам, дарӣ гунаи забони гуфтории мутадовил дар ҳавзаи пешини забони портӣ буд. Ин гуна аз форсии ҷанубӣ ба ҳаде аз тамойиз расида буд, ки битавонад номи мутафовит ба худ гирад. Бинобар ин, метавонем фароянди баландмуддатеро, ки ба шаклгирии забони форсӣ анҷомид, дар пешини худ ба шарҳи зер мучассам кунем:

вожаҳои арабӣ дар насри форсии қарнҳои даҳум то дувоздаҳум: Омори иҷмолӣ» (1965) ба ҷоп расида буд, ба ин маҷмӯа бияфзоям. Вучуди теъдоди бешуморе аз каламоти арабӣ дар форсӣ, ки монанди вожаҳои лотинӣ ва низ лотинии омӣёна дар англисӣ [9] ба сурати ҷузъи созандаи забони форсӣ даромадааст, аз вижагиҳои аслии ин забон ба шумор меравад. Бинобар ин шуфузи ин вожаҳои бегона дар забон низ аз аносири муассир дар шаклгирии он будааст. Ин омори иҷмолӣ нишон медиҳад, ки нисбати вожаҳои арабӣ дар ду қарни нахустини оғози адабиёт бо мурури замон ба наҳве муназзам афзоиш ёфтааст. Бо тавачҷух ба танаввуоти сабқӣ ин нисбат аз қарни дувоздахуми мелодӣ/ шашуми ҳиҷрӣ то ба имрӯз камубеш собит мондааст.

Ҳангоме ки дар хотимаи таҳсилотам ба соли 1948 ба марҳалаи нигориши поёниномаи дуктурӣ расидам устоди раҳнамоям Ӯмил Беневнист пешниҳод кард шаклгирии забони форсиро мавзӯи поёниномаи худ қарор диҳам. Ба тасаввури ман назари эшон бар он буд, ки бо ин пажӯҳиш ба тақмили таҳқиқӣ пардозем, ки Лентаз (1926) дар бораи аносире, ки аз форсии миёна дар забони форсӣ вучуд дорад, бар пояи «Фарҳанги луғоти Шоҳнома» анҷом дода буд. Дар воқеъ пажӯҳиши ман ҷиҳати дигаре дар пеш гирифт. Фаровонии матиҳои куҳани ҷои нашуда ва ё тозаҷоп маро бо мувофиқати устоди раҳнамо ба таҳқиқи пурдомана дар насри давраи моқабли классик раҳнамун шуд, ки аз ҷумлаи натоиҷи он ба даст овардани тарҳи аввалияи гӯйишшиносӣ буд. Аммо танҳо имрӯз дар партави пажӯҳишҳои баъдӣ ва манобеъи тоза мафҳуми воқеъии омезаи гӯйишии мавҷуд дар забони форсиро дармеёбем ва ба муктазиёти сохта шудани ин забон пай мебарем ва бад-ин тартиб ба пурсише, ки Беневнист матраҳ мекард посух медиҳем. Ин китоб пас аз гузашти наздик ба панҷоҳ сол хости ўро бароварда месозад. Бинобар ин ба ҷост, ки ба хотиран ў эҳдо шуд.

*Гарҷуман Маҳастии Баҳрайнӣ
Интишороти Ҳермес, ҷоти аввал, Техрон, 1384
Таъия ва баргардони Шамсиддин Муҳаммадӣ*

Пайнавишт

1. Жилбер Лазар. Забони куҳантарин осори мансури форсӣ. Парис, Калинкасик, 1963.
2. Афсор-ҷ. сифр. ба маънии китоб, китоби бузург, як ҷузъ ё китоб аз аҷзон Таврот. Афсори ҳамса: Панҷ сифри Мӯсо, Панҷ китоби нахустини Таврот- (аз Фарҳанги форсии Амид- шарҳи М.Ш.).
3. Имкон дорад дар ибтидо номи паҳлавӣ ба хатии «куҳан» дар тақобул бо хатти арабӣ итлоқ шуда ва танҳо дар марҳилаи баъдӣ дар мавриди забон ба қор рафта бошад. Ҳатто ба эҳтимоли бисёр чунон ки пас аз ин ҳоҷад омад, паҳлавӣ дар нахустини садаҳои исломӣ ҳанӯз дар назари бисёре аз эронӣён шакли адабии забоне будааст, ки ҳамагӯи баъзе суҳба мегардад...

- «тоза» дар муҳосибот ва ё дигар ниёзҳои илмӣ худ ба қор мебардаанд. Хатти куҳан хатти навиштаҳои асир буд ва хатти тоза аз он қорбурдҳои пешиноафтада.
4. Ин мақола дар соли 1990 ба ҷоп расид, аммо таърихи нигорниши он 1985 аст.
5. Хушвақтам, ки дар инчо аз оқои Равоқӣ, ки дар ибтидо ҷузъи намунаи Қуръони куде ва пас аз он, саховатмандона нусхае аз таъби забон онро ба ман эҳдо кард, си-посгузори кунам.
6. AnOldJewish – PersianArgument
7. Шояд дар давраи осони осори забони эломӣ ҳанӯз дар Хузистон боқӣ будааст. Ин дар сурате, ки фарзи мо сиҳхат дошта бошад, яъне эломӣ ҳамон забоне бошад, ки Ибни Мукаффаъ аз он ба номи хузи ёд кардааст.
8. В.Б. Хеннинг «Эронии миёна», ҷони Б. Ишпулер, Роҳномаи шарҳиносии, баҳши 1, фасли чаҳорум, Лейдан, 1958, саҳ. 103-104.
9. Тарҳи куллини муқонсаи миёни ду забонро дар мақолае бо унвони «Вожаҳои арабии дар форсӣ, вожаҳои лотинии омиёна дар англисӣ: Тарҳ як муқонсаи қаммӣ» тарғиб кардаем, ки дар «Ҷашномаи забоншинохӣ» пешкаш ба Максим Руднесун, Порис, 1985, с. 221-229 ба ҷоп расидааст.

ЖИЛЬБЕР ЛАЗАР

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

Как считает известный французский исследователь иранских языков Жильбер Лазар, в возникновении и развитии современного персидского языка, известного как персидский или фарси-дари язык, важную роль сыграли восточно-иранские диалекты. В течение четырех веков правления Сасанидов в языковом среде Ирана произошли серьёзные изменения. Портійский язык был вытеснен из употребления и носители этого языка приняли персидский, как литературный язык. Следует отметить, что персидский также быстро в употребление на северо-западе Ирана, заменяя старые диалекты, включая и портійский диалект. В ходе эволюционного развития разговорный язык севера в столице, оставшийся от бывшего государства Порта развивался, и его переименовали в дари, что означает «придворный язык». Позже язык дари распространился до Мовароуннахра, где впоследствии заменил согдийский язык. Вероятно язык дари, как язык - посредник среди победивших мусульман, стал общепринятым и сыграл ключевую роль в превращении Хорасана и Мовароуннахра в исламское государство.

Ключевые слова: текст, персидский, дари, разговорный язык, литературный язык, формирование языка, иранские языки, портійский, пехлевийский.

GILBERT LAZARD

FORMATION OF THE PERSIAN LANGUAGE

As a well-known researcher of Iranian languages fransuzsky Gilbertlazard, in the occurrence and development of the modern Persian language, known as the Persian or Farsi-Dari language played an important role eastern Iranian dialects. During the four centuries of Sassanid reign in Iran's linguistic environment has changed dramatically. Portiysky language was superseded by the use of media and the language adopted Persian as a literary language. It should be noted that the Persian is also fast in use in the north-west of Iran, replacing the old dialects, including portiysky dialect. In the course of evolution spoken language in the capital of the north, the remainder of the former state port developed, and it was renamed in Dari means "court language." Later spread to Dari Movarounnahr where subsequently replaced Sogdian language. Probably Dari as language - the intermediary of the victorious Muslims, became the accepted and played a key role in the transformation of Khorasan and Movarounnahr into an Islamic state.

Key words: text, Persian, Dari, spoken language, literary language, the formation of language, Iranian languages, portiyasky, Pahlavi.

ГАФФОР ЧЎРАЕИ

ЗАБОНИ ВОҲИД ВА ИДОМАИ ОН

Калидвожаҳо: забони воҳид, аломатҳои фарқкунанда, форсии умумӣ, падидаҳои забонию ғайризабонӣ, модарзабон, забонҳои ҳеҷованд, муносибати генетикӣ

Муддатеест, ки дар байни дошмандони тоҷик дар атрофи истилоҳҳои «забони тоҷикӣ», «забони форсӣ» ва «забони дари» баҳсу мунозираҳо даво мекунанд. Хусусан истилоҳи «забони тоҷикӣ», ки писбатаи нав аст, маврид муҳокимаҳои пай дар пай қарор мегирад.

Моҳияти ин баҳсу мунозираҳо дар ду назари мутафовит ифода мешавад. Гурӯҳе (аксар забоншиносон) ақидан дар илми эроншиносӣ мавҷудбудар ҷонибдорӣ намуда, тоҷикӣ, форсӣ ва дариро бо номи «забонҳо» ёдовӣ мешаванд. Иддан дигар ба ин фикр саҳт муқобил баромада, таъкид менамояд, ки миёни тоҷикӣ, форсӣ ва дари фарқи кулли вучуд надорад ва ба ин вачҳ «забони алоҳида маънидод кардани онҳо хатон маҳз аст.

Ин баҳс ҳар замон бо неруи тоза шуъла мезанад ва ба он муаллифони нав (назав пайваста, ҳар кадом барои исботи нуктаи назари ҳеш далелҳо пеш меоварад. Аз ҷумла онҳое, ки тоҷикӣ, форсӣ ва дариро се забон мешуморанд, даъӣ мекунанд, ки ин се забон роҳи илқишофи маҳсуеро паймуда, аломатҳои фарқкунанда пайдо намудаанд, ки онҳо тамоми сатҳҳои забон - савтиёт, сарф, наҳв ва луғатро фаро мегиранд, заминан пайдоиши аломатҳои фарқкунанда дар забонҳои аввал забони зинда ва шоҳаҳои шевагии ин забонҳост, ҳар забон талабҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии миллатҳои гуногунро таъмин менамояд. Бинобар ин дар ҳудуди ҳар давлат (Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон) ба сифати забони расмӣ эътироф гардида, ҳар кадом бо номҳои алоҳида - тоҷикӣ, форсӣ ва дари мусаммо шудааст ва ғайра.

Онҳое, ки тоҷикӣ, форсӣ ва дариро як забон мешуморанд, барои тасдиқ индешаҳои худ ҷунун далелҳо пеш меоранд: ин забон таърихан ба халқҳои ҳамаи се кишвар баробар тааллуқ дошт, асарҳои адабии тоҷик дар Эрон ва Афғонистон ва баръақсе навиштаҳои шоирону нависандагонии ин кишварҳо дар Тоҷикистон бидуни тарҷума ҷон ва мутолиа мешаванд, намоёндогонии ҳар се забон ҳамдигар бе тарҷумон овоз гуфтугу мекунанд, фарқҳои, ки миёни тоҷикӣ, форсӣ ва дари мавҷуданд, назар ба он тафовуте, ки дар байни баъзе аз шеваҳои тоҷикӣ (масалан, шеваҳои ҷануби шарқӣ ва шимоли) ҳаст, камтаранд. Агар мо забонҳои тоҷикиро аз форсии умумӣ ҷудо кунем, ҳукуқи худро ба мероси илмӣ адабии

даст медиҳем, зеро писбаг ба забони он мерос калимаҳои «форси» ва «дари» истифода шудаанд ва ғайра.

Бешак, рузе мерасад, ки павиштаву таълифоти марбутӣ ин ду ҷуғтаи назар, ки дар тӯли даҳсолаҳои охир ба таърифи расидаанд, аз ҷиҳати забоншиносӣ иҷтимоӣ (социолингвистика) таҳлил ва арзёбӣ мешаванд.

Ҳангоми муайян кардани муносибати забонҳо, аз ҷумла ваҳдат ва ё таҷзияву ҷудонии онҳо, фақат ба таърифи гирифтани далелҳои забонӣ кам аст, балки ба назар гирифтани англизиш ва пайвастигӣ ин далелҳои забонӣ бо ҳодисаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва таърихӣ фарҳағи муҳим мебошад. Ба ин маъни муносибати тоҷикӣ, форсӣ ва дариё низ матавон дар сурати ба назар гирифтани маҷмун падидаҳои забонӣ ғайризабонӣ (экстралингвистӣ) муқаррар кард, ки он дар заминаи ду фаҳмиш - диахронӣ (таърихӣ) ва синхронӣ (қунунӣ) қарор мегирад. Тибқи фаҳмиш диахронӣ байни тоҷикӣ, форсӣ ва дариё Афғонистон сарҳаде вуҷуд надорад ва ҳамеша сухан дар бораи забонӣ воҳид меравад, ки он барои тамоми форсизабонӣ умумӣ буд. Аз ин ҷиҳат ҳақ ба ҷониби онҳост, ки тоҷикӣ, форсӣ ва дариё як забон мешуморанд. Вале мувофиқи фаҳмиш синхронӣ тоҷикӣ, форсӣ ва дариё давом ва се шоян ҳамон забонӣ воҳиди собиканд, ки ҳар кадом дар доираи сарҳадҳои сиёсӣ маъмури ҷуғ системаи ахборӣ (коммуникатсионӣ) истифода мешавад. Ба ин асос ақидаи онҳое, ки тоҷикӣ, форсӣ ва дариё бо истилоҳи «забонҳо» ном мешаванд, на танҳо ба тафовутҳои забонӣ, балки ба маҷмун ҷамъиятӣ ин се шоян созгор мешавад.

Бо се истилоҳ номбар шудани се шоян забонӣ воҳид бофтаи соҳтаи касе набуда, балки ҳукми таърих ва ҳолати сарнавишт аст.

Воқеан, ҷудонӣ ва таҷзияи забонҳо ҳодисаи табиӣ ба шумор меравад. Дар тӯли таърих садҳо забон ба вуҷуд омада, қисме аз онҳо бо мурури замон аз байн рафтаанд. Олимон таҳмин мекуянд, ки имруз дар ҷаҳон қариб сеюним ҳазор забон вуҷуд дорад. Равшан аст, ки сарчашмаи онҳо лаҳҷаҳои гуногуни модарзабон ба шумор меравад. Аз ин ру таҷзияи забонӣ воҳиди форсӣ дари хам, ки дар марзу бумҳои муҳталиф паҳн шуда буду лаҳҷаҳои гуногун дошт, аз оғимол дур набуд. Азбаски ин лаҳҷаҳо дар давоми асрҳои миёна, хусусан баъди асрҳои XV - XVI дар шароити ҷудонӣ марзи сарҳадҳои сиёсӣ инкишоф ёфтаанд, тадриҷан аломатҳои ҳоси тафриқи касб паймудаанд, ки онҳо минбаъд дар системаҳои тоҷикӣ, форсӣ ва дари пойдор гаштаанд. Ба ин масъала ишора карда алломан бузург Б. Ғафуров павиштааст: «Ба ақидаи забоншиносон аллақай дар асрҳои X - XI баъзе хусусиятҳои забонӣ ба назар мерасидаанд, ки ҳоси забонӣ имрузи тоҷикӣ буданд ва онро аз забонӣ имрузи форсӣ фарқ мекунонидаанд, вале фақат аз мурури ним ҳазор сол (яъне асрҳои X - XVI) ин фарқиат як шакли муайяни гирифта тавоноист» [2, 500].

Забонҳо аз лиҳози муносабати генетикӣ ду ҳел мешаванд: забонҳои хешованд ва ғайрихешованд. Забонҳои хешованд низ ба ду ғуруҳ ҷудо мешаванд: забонҳои ҳеши дур ва забонҳои ҳеши наздик. Агар таърихи забонҳои ҳеши дур аз даврҳои қадим оғоз ёфта бо вуҷуди ҳамрӯи будани онҳо наздиктарин ҳеши

афрӯхон ахир ибтидо гирифтааст. Билобар он сохтори забонҳои ҳеши назди назар ба тафриқа айният ва умумияти зиёдеро фаро мегирад. Аз ин рӯ намоёндагони забонҳои ҳеши наздик ба тарҷума чандон эҳтиҷ надоран. Масалан, назар ба қайди муҳаққиқон, намоёндагони се забони ба ҳам ҳеши наздики славяни-руси, украини ва белоруси ҳамдигарро ба андозаи кофӣ мефаҳманд. Забоншиноси машҳури рус Ф.П. Филин муносибати генетикӣ забонҳои имрузаи русӣ, украини ва белорусиро тасвир намуда, чунин навиштааст: «Забони имрузаи русӣ, мисли забонҳои украини ва белорусӣ бидуни шак давоми забони русии қадим мебошад. Забонҳои русӣ, украини белорусӣ бо маъноӣ томи суҳан аз лиҳози генетикӣ бо забони русии қадим воҳиди бутунро ташкил медиҳанд. [6, 10]. Солҳои зиёд ҳанӯз дар давраи шӯро ҳам дар байни ҷонибдорону мухолифони табдили истилоҳи «забони молдаван ба «руминӣ» бо баҳонаи он ки инҳо айни як забонанд, баҳе мерафт. Баъд, пошхӯрии Иттиҳоди Шӯроӣ ҷитобкорона ба алифбои латинӣ гузаштанд, ки руминӣ ҳамрашг шаванд ва муддате ҳамин номро гирифтанд. Аммо мардуми Молдова дигар қардани номи забони модариашонро напазируфтанд. Ҳам маъсала баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯроӣ дар нисбати «туркӣ-озарбойҷонӣ дар Ҷумҳурии Озарбойҷон ҳам бархоста буд. Вале то ҷоӣ ки ба мо маълум аст, ҳукумат алифборо ба латинӣ табдил карда бошад ҳам, ҳал Озарбойҷон ба истилоҳи «озарбойҷонӣ» содик монд.

Мисоли дигар муносибати байни забонҳои туркии Осиёи Миёна, махсусан қазоқӣ ва қирғизӣ мебошад, ки дар байни онҳо тафовути зиёде эҳсос намегардид. Барои шахси ғайр кофист, ки яке аз ин забонҳоро донад, то бо намоёндагони забони дигари ин халқҳо гуфтугу карда тавонад. Бо вучуди ин, забонҳои маъна ба сифати забонҳои мустақил эътироф шудаанд, ҷунки хоҳ ноҳақ алоҳи муҳими марзу миллатҳои муайян ҳисоб меёбанд. Таърих ҳамин қисматро забони воҳиди форсии дари ҳам раво ҷидааст, ки имруз шоҳаҳои он бо номҳои тоҷикӣ, форсӣ ва дари ҳамчун забонҳои расмӣ миллату кишварҳои гуногун маъмул гаштаанд.

Ҳаҷми мақола имконият намедиҳад, ки воқеаҳои муҳими таърихи ва сиёсӣ ки дар ҳаёти халқҳои Эрон, Осиёи Миёна ва Афғонистон баъди аз таъсис гирифтани миллати араб раҳой ёфта ва ниҳоят инкирози ҳукумронии Темурӣ рух додаанд боиси аз ҳам ҷудошавии мардумони ин сарзаминҳо гардида муфассал тасвир намоем. Фақат ҳаминро гуфтаи ҷоиш аст, ки Эрон дар замони салтанати Сафавӣ (асрҳои XV - XVI) давлати мустақил шуд. Агар сарҳадҳои сиёсии Эрон дар гули ҷаҳд асри баъди боз ҳам муддате ба таъкиқ маълум набуд, бо вучуди ин ташкилшавии ҳокимияти марказии Эрон, аҳди салтанати Сафавӣ ва баъдтар дар замони ҳукумронии Қочорӣ имконияте фароҳам овард, то тадриҷан ба аз ҳаҷи умумӣ ҷудо шудани шоҳаи истилоҳ «форсии Эрон» замина гузошта шавад. Бесабоб нест, ки маҳз аз асрҳои XV - XVI таърих ва адабиёти Эрон ҳам ба таври ҷудогона таҳқиқ ва омуш

Дар тули чор-панҷ аср дар Эрон воқеаҳои муҳими сиёсӣ рух додаанд, ҳокимият аз дасти як хонадон ба хонадони дигаре мегузашт, оҳиста-оҳиста дар марзҳои ин кишвар ҳатти ниҳойи кашида шуд. Чун парокандагҳои асримиёнагии феодалӣ ин марзҳо ба марказияти воҳид табдил ёфтанд, дар Эрон тадриҷан муносибатҳои капиталистӣ қувват гирифта, дар зимми он ташаккули миллати Эрон ҳам ба вуқӯъ пайваست. Ин ноғузир ба ташаккули забони миллии форсӣ дар кишвари Эрон оварда расонд.

Ибтидои ташаккули шохан «забони тоҷикӣ» ҳам ба ҷудои сарҳадҳо ва ташкилшавии аморату хонигариҳои мустақил дар сарзамини Осиёи Миёна алоқаманд мебошад. Вале ташаккули забони миллии тоҷик бо маънои томи суҳан маҳсули баъди Инқилоби Октябр аст. Дар соли 1924 Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурияи Иттифокии Ёзбекистон ҳамчун ҷумҳурияи мухтор таъсис гардида, соли 1929 ба ҷумҳурияи иттифоки табдил ёфт, ҳалқи тоҷик ҳамчун миллат ташаккул ёфт. Ба ин тартиб соҳти сиёсии нав, аз як тараф ва гусаста шудани пайвандҳои ҳамзабони бо Эронӣ Афғонистон, аз тарафи дигар, боиси бештари амиқтар гардидаи махсусиятҳои забони тоҷикӣ шуданд. Аз ин ру ронҷ гардидаи истилоҳи «забони тоҷикӣ» ҳар чи қадаре моҳияти сиёсӣ касб карда бошад, ҳамон андоза ба тафовутҳои забони низ далоят менамояд.

Мувоҳидаҳои соҳҳои бистум, ки дар атрофи забони тоҷикӣ сураи гирифтаанд, истиқдониати нисбии онро асоснок намудаанд. Устод С. Айни, ки дар ин мувоҳидаҳо ғаълолаи иштирок кардааст, дар мақолаи худ «Забони тоҷикӣ», ки дар маҷаллаи Раҳбари дониш ба таъъ расида буд, ба маъъалаи муносибати забони форсӣ ва тоҷикӣ дахл карда, «хешгари таърихи ва ба ҳам монандии забони форсӣ ва тоҷикиро, инчунин дар ҷараъни таърихи инкишофи худ тадриҷан ҳамчун забони ҳалқҳои ҷудогона ва баъд ҳамчун забонҳои ҷудогонаи миллии ба андозае аз ҳамдигар фарқ кардани онҳоро низ дар назар дорад»[3, 18-19].

Агар таърихи ҷудои сарҳадҳои Эронӣ Осиёи Миёна ва дар ҳамин асос ба шоҳаҳо тақсим шудани забони воҳиди форсӣ дари аз охириҳои асри XV ва аввалҳои асри XVI шуруъ гардида бошад, пас таърихи ҷудои марзҳои Афғонистон ва тақдирӣ минбаъдаи забони маъкур дар ин сарзамин як андоза дертар ва ба тарзи ҳоса сураи гирифтааст. Таърих гувоҳ аст, ки Афғонистон то қарни XVIII қисман тахти тасаллути Сафавӣ ва қисман тахти тасарруфи хонҳои Шайбонӣ қарор дошт.

Пас аз кушта шудани шоҳи Эрон - Нодиршоҳи Афшор (1747) отрядҳои афғонӣ бо сардории Аҳмадшоҳи Абдоӣ (Дурронӣ), ки то ин вақт дар ҳайати артиши Нодиршоҳ хизмат менамуданд, ба Афғонистон баргаштанд. Аҳмадшоҳи Дурронӣ бо талашҳои зиёд хонигариҳои Қандаҳору Ҳирот ва Панҷобу Кашмирро забт намуда, давлати мустақили Афғонистонро ташкил ва худро ҳокими мутлақӣ он эълон кард.

Дар замони Дурронӣҳо метавон гуфт, ки раванди ташаккули консолидатсияи ҳалқҳои миллиятҳои Афғонистон анҷом ёфт. Махсусан, инқилоби 1978-1979

қарор гирифт. Аз ҳамон вақт дар ин кишвар дар баробари забони форсӣ асрҳо боз ривож дошт, забони пушту низ ба расмият даромад.

Ба ин тарғиб, ҷудонӣ сарҳадҳо ва барҳам хурдани равобии собиқа имкон фароҳам овардад, ки забони форсӣ дар Афғонистон ҳам дар асоси заминҳои дохилӣ ва новобаста ба муодилоҳои он дар кишварҳои ҳамсоя инкишоф ёбад.

Дар ҷиҳати аввали асри XX дар ҷағҳи воқеаҳои муҳими сиёсӣ ҷиҳати дар Афғонистон ҳаракати маорифпарварӣ, ки ба он шоир донишманди замони худ Маҳмуди Тарзӣ (1868-1935) роҳбари мекард, ин мисл омад. Ҳаракати маорифпарварӣ гузаронидани як қатор ислоҳоти лозим дар соҳаи маориф, маданият, адабиёт ва забон талаб менамуд.

Маҳмуди Тарзӣ тавассути рӯзномаи «Сирочулаҳбор» и, ки соли 1911 таъсис дода буд, дар бораи забон ва нақши он як силсила мақолаҳо ба таърифи расонида ҷумла аломати муҳимтарини миллати Афғонистон будани онро таъкид менамояд: «Забон - меғуяи у, - воқеаи муҳимтарини таракқиёти адабиёти миллат ба шумор меравад. Дар Афғонистон адабиёт, ки руҳи миллии афғонҳо инро мекунад, бо ду забон - форсӣ ва пушту офарида мешавад». [4, 90].

Маҳмуди Тарзӣ агарчи ошкоро забони форсӣ Афғонистонро аз форсӣ ҷудо ҷудо накардааст, вале аз навиштаҳои бармеояд, ки у ҷудонӣ ин забонро роҳи таракқиётро дар мисоли наздикшавии забони адаби бо забони гуфтугӯии миллати мебинанд. «Мо - менависад у, - мисли эронӣ ба забони форсӣ ҳарф мезанем. Ҳарчанд ки қисми бештари калмаҳо ва ифодаҳои забонҳои умумӣ, вале лаҳҷа ва гуишҳо ба дараҷа аз ҳамдигар дур шудаанд, монандии хешро тақрибан аз даст додаанд. Мо назди худ вазифа гузоште, назар ба имкони забони адабиёро ба гуфтугӯи наздик намоём. То он вақт қалми забони гуфторӣ ин ё он миллат дар забони адабиёти у мустақил нагардад, забони адабиёти ҳам муваффақона таракқи намекунад ва ин ҳамеша буд» [4, 94].

Гуфтаҳои Маҳмуди Тарзиро инсбат ба забонҳои миллии Афғонистон инкишофи миллати онҳо метавон ифодаи воқеаи ҳаёти мардуми ин кишвар дар ҷиҳати қарни XX ҳисобид.

Забони форсӣ бо айни ҳакин ном боз ҳам муддате давом кард, вале худ а маълум буд, ки ин истилоҳ бештар шакли адабиёро ифода мекард. Ҳамин тариқ, қарор ба забонҳои гуногун ба забони адабиёти Афғонистон соати 1964 тавассути Қонуни асосии худ (Конституция) қалми «форсӣ» ҷойи «дарӣ» иваз кард, яъне бар ивази «забони форсӣ» истилоҳи «забони дарӣ» ҳама шуд.

Ба назари мо, таҳти ин мафҳум, қабл аз ҳама, ду ҳадаф мадди назар гирифта шудааст.

Якум, забони форсӣ Афғонистон ё бо истилоҳи тоза «дарӣ» ба таърифи забони форсӣ Эрон ва ё тоҷикии Осиёи Миёна аст, балки забонҳои дар шариқи Афғонистон мавриди истифода қарор гирифта, руҳи миллати афғонӣ инкишофи фарҳангии мардуми Афғонистонро ин

идораҳои давлати, санъату адабиёт, матбуот ва воситаи муомилот бо кишварҳои хориҷи мебошад.

Дуҷум, таъкид бар он аст, ки забони форсии Афғонистон ё бо истилоҳи пав «дари» мисли форсии Эрон ва тоҷикии Осиёи Миёна давоми бевоситаи забони дари классики ба шумор меравад, аз он сарчашмаи хушкнашаванда ҳамеша об мехурад.

Ҳамин тавр, вожаи «дари» дар ибтидои солҳои шастуми қарни мо бо мазмун ва моҳияти тоза дар нисбати яке аз забонҳои расмӣ Афғонистон, ки зодаи забони воҳид - забони давран адабиёти классики ба шумор меравад, мучаддадан арзи вуҷуд кард. Забони форси дар Афғонистон илова бар ин ки дар муҳити ваъияти хос инкишоф меёфт, он ҳамзамон забони модарии чандин қавмҳои дигар, аз қабилҳои ҳазораҳо, кизилбош, чораймоқ ва ғайра ҳисоб меёфт. Табиист, ки дар ин ҳол истилоҳи «тоҷики» ё «форси» моҳияти иҷтимоии ин забонро ифода карда наметавонист.

Чунон ки мебинем, заминаҳои иҷтимоӣ сиёсии истилоҳҳои «форси», «тоҷики» ва «дари» дар минтақаҳои интишори собиқ забони воҳиди форсии дари ба ҳам шабоҳат доранд, яъне ҷудои сарҳадҳо ва ташкили давлатҳои мустакил ва ташаккули миллатҳо тадриҷан боиси таҷзияи ҷоҳавии забони воҳид гаштаанд.

Донишманди афғон Равон Фарҳоди дар китоби худ «Забони гуфтории форси дар Афғонистон» кайд менамояд, ки дар ҳар минтақа чор шакли забони форси вуҷуд дорад.

1. Забони адабии китоби (классики), ки забони воҳид аст;
2. Забони адабии маҳаллӣ, ки мутлақ аз шароити ҳоси таърихӣ ҳар минтақа ба вуҷуд омадааст;
3. Забони гуфторӣ (омӣёна);
4. Лаҳҷаҳои маҳаллӣ (арго).

Фарҳоди таъкид кардааст, ки «дар айни ҳол шакли ягонаи забони адаби, ки ба тамоми шароити ҳаёти халқҳои форсизабон мувофиқ бошад, вуҷуд надорад».

[5.5].

Дар ҳақиқат, муҳторияти роҳи инкишофи забони воҳид дар доираи се давлати алоҳида тадриҷан ба ташаккули шаклҳои минтақавии забони адаби боис гардидааст. Ин шаклҳо бо вуҷуди асоси ягона, ки аз забони давран адабиёти классики ба мерос омадааст, дар айни замон аз сарчашмаҳои дохили низ ғизо мегиранд. Аз ҷумла, таҷдиди меъёрҳои шакли адабии форсии Эрон бештар дар заминаи лаҳҷаи Техрон тақдир гардид, таҷдиди меъёрҳои забони адабии тоҷик дар асоси лаҳҷаҳои Самарқанду Бухоро сураи гирифтааст. Шакли адабии дари Афғонистон бошад, назар ба ишораҳои муҳаққиқон зиёдтар ба лаҳҷаи Кобул ва атрофи он таъсис мекунад. Ин табиист, зеро то он вақте ки лаҳҷаҳо ҳамчун яке аз намунаҳои забони миллии боки мемонанд, ба забони адаби ғизо мебахшанд. Дар ин бобат лаҳҷаи марказӣ, ки одатан унсурҳои лаҳҷаҳои дигарро низ то андозаи фароҳам меоварад, асоси ба шакли адабии воҳиди форсии дари классики ба мерос омадааст.

Афғонистон гумон аст, ки як лаҳҷаи муттакои умумӣ дошта бошанд. Аз ин чунин тасаввур ғайринилмӣ ва ғайривоксӣ хоҳад буд, ки ин се шакли адабӣ айнан ба ивази якдигар гузorem. Дар ҳар ҳол инро ҷомеаи ҳеч яке аз кишварҳои ҳамзабони мо қабул карда наметавонад, чунки як шакли адаби ҳарчанд ба ҷомеаи кишвари дигар фаҳмо ва дастрас бошад ҳам, вижагиҳои услубии садди фаҳмиш ва пазириш мегарданд.

Ҳангоми сафари хидматиам дар Афғонистон чанд мақола дар маҷал «Хуросон» ҷои ҷуғдам. Ман, ки ба сифати тарҷумон то андозае таҷриба дошта, кушиш мекардам, ки нигоришотам ҳар чӣ бештар «ранги дари» гир бо вучуди ин ҳар вақт аз сармуҳаррири маҷалла гушзад мешунидам, мақолаам «тоҷикӣ» баромадааст ва ҳатман «одит» (таҳрир) шавад, то ба ҳонандагони афғон фаҳмо бошад. Дар хотир дорам, ки мақолаи яке аз олимони муқтабари тоҷикро, ки зоҳиран ба айнан ҷои шудани он исроф карда буд, маҷаллаи номбурда дар поварақ бо ёзохи «ин мақола ба тоҷикӣ ҷои мешавад таърифи расонида буданд. Намедонам, дар матбуоти Эрон мақолаи дошишмандони моро айнан ҷои мекунад ё не, аммо дар ин бобат афғоншиносони мардуми хешро дар дараҷаи аввал мегузоранд, яъне мақолаеро сабаки худ мувофиқ мекунанд, то ки мушаррафони он барои ҳонандагони афғон фаҳмо бошад.

Ман ин ёддоштиро барои он зикр намудам, ки таассуби аҳли қалам ва умуми мардуми афғонро дар нисбати забони худ таъкид кунам, балки бо овардани мисол он нуқтаро бори дигар ёдовар шуданиам, ки имруз «форсӣ», «тоҷикӣ» «дари» ном гирифтани шохаҳои забони воҳид фақат ба хотири ба сифати забонҳои миллӣ се кишвари ҳамзабон - Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон набуда, инчунин ба тафовутҳои муайяни забони асос меёбад. Дар заминаи ин чанд асару мақола навишта шудааст ва дар ин соҳа тадқиқот давом дорад.

Форсӣ, тоҷикӣ ва дари ҳар кадом таърихи таҳқиқ ва омӯзиш дорад. Муҳаққиқони ғарб ба форсӣ ҳануз дар ибтидои асри XIX таваҷҷуҳ карда, таърихи таҳқиқи забони тоҷикӣ аз солҳои шастуми қарни XIX, дурусттаран мақолаи профессори Дошишгоҳи Қазон В.В. Григорев, ки ба лаҳҷаи Бухоро бахшида шуда буд, оғоз ёфтааст, дари Афғонистон бо номи «форсии қобу» баъди солҳои бистум мавриди таваҷҷуҳи олимони қарор гирифтааст. Ҳар се шоха, хусусан форсӣ ва тоҷикӣ чӣ дар Эрон Тоҷикистон ва чӣ дар кишварҳои ғарб мавриди таҳқиқи ҳаматарафа қарор гирифтаанд. Даххо рисолаҳои ин дастурҳо ва луғатҳо навишта ва тартиб дода шудаанд.

Пас, дар чунин ҳол оё метавон гуфт, ки «форсӣ», «тоҷикӣ» ва «дари» мафҳуми имрузаашон муродифи якдигар шуда метавонанд ва агар хоҳем, як бар ивази дигаре гузашта метавонем? Ҷавоби мусбати ин савол дар асоси айнияти комили форсӣ, тоҷикӣ ва дариро ҷаъириро қардан мебошад, ҳол он ҷуғдон ки аз тафсилоти фавқ бармеояд, инҳо ҳам бо вазифаҳои иҷтимоӣ, ки давлатҳои гуногун доранд ва ҳам бо вижагиҳои нисбии фонетикӣ, грамматикӣ

мебошад. Вақте ки дар бораи умумият ва тафовути ду ё се забон баён мешавад, бояд тамоми хусусиятҳои системаро ба назар гирем. Дар ин аққалаи муқоисаи низоми овоини форсии имрузаи Эрон ва тоҷикӣ (Тоҷикистон) кофист, ки ба айни як забон набудани онҳо боварӣ ҳосил намоем. Тафовутҳои ҷиддӣ дар боби савтиёт инъикоси дифтонги қадимаи форсии муосир ва тоҷикӣ аст. Назар ба тасдиқи муҳаққиқон дар ин забони тоҷикӣ ба хатти таърихӣ бештар мувофиқат дорад, яъне ин мазкур дар тоҷикӣ ба садоноки устувори *е* табдил шуда бошад, дар Эрон ба *ī* (*й*) мувофиқат кардааст. Бинобар ин, ҳар ҷо ки дар тоҷикӣ *бед*, *аф*, *ғайра* талаффуз карда шавад, дар форсӣ ба сурати *бийд*, *дй* ва монанди онҳо садо медиҳад. Ҳаҷми мақола имконият наметаҳад, ки дар бораи фарқҳои савтӣ ва сарфу наҳв ва луғавии форсии тоҷикӣ муфасссал тавассути Таиҳа ин ҷо аз китоби муҳаққиқи тоҷик Аҳмад Сияров «Родинаи тоҷик» ёдовар шудан мумкин аст. Муаллиф, ки солҳои зиёде дар Эрон ба тарҷумон фаъолият менамояд, барои шинохти ин кишвар раҳнамояи назар боби луғат барои шинош додани тафовути форсии тоҷикӣ намунаҳои зеринро аз ҷумла, наздик 100 калима дар форсии тоҷикӣ бо муродифҳо, бинобар ин калима бо тафовути маъно ва тақрибан ҳамон миқдор вожаҳо бо фарқи маъноӣ истифода мешудаанд [1, 32-42].

Вале ин харгиз маънои онро надорад, ки ин тафовутҳо асоси вақлият ба тоҷикию дариро, ки дар се кишвар воситаи муомилоти миллӣ қарор гирифта шуда, инкор мекарда бошанд. Баракс, ҳоло шароите фароҳам омадааст, ки ин се забони воҳид аз ҳамдигар ғизо бигиранд. Махсусан забони тоҷикӣ ба таъҷиди истилоҳоти илмӣ фаълият худ аз ҳисоби форсии Эрон ва Афғонистон ниёз дорад. Бинобар ин ҳамчунин ки забони тоҷикӣ ҷуз ба Эрон ва дарии Афғонистон давомӣ бевоситаи форсии дарии классикӣ тоҷикон ҳам дар баробари эронӣёну афғонҳо ба мероси гузаштаи ҳамаи тоҷиконият дорем ва инро касе ба зер шубҳа гирифта наметавонад.

Русҳо, украинҳо ва белорусҳо имрӯз миллиятҳои ҷудоғонаманд, вале «Гуфтор дар бораи полки Игор»-ро мероси муштарак меҳисобанд. Ин дигар, Тамоми миллиятҳои туркнажод ба «Луғати турк»-и Махмуд Қашғарӣ (асри XI) ҳамчун молҳои умумӣ мурочнат мекунанд ва барои ҳамаи тоҷиконият монсаб вучуд надорад.

Мисли ҳамин ба хотири «забони тоҷикӣ» мо - тоҷиконро ҳамаи тоҷиконият наметавонад аз мероси гузаштагонҳои маҳрум созад. Имкони навиҷаи таъҷиди чунин фикрро устод С. Айни ҳануз дар соли 1925 бо таълифи асри баён карда «Намунаи адабиёти тоҷик» ботил сохта буд.

Истилоҳи «забони тоҷикӣ» агарчи асосан баъди Инқилоби Октябр ба раҷаи таромад, вале он кайҳо дар адабиёти илмӣ ҷаҳон, аз ҷумлаи доиратулмаорифҳои (энсиклопедияҳои) лингвистӣ сабт гардида, дар таърихи лингвистии забонҳои дунё номнавис шудааст.

Барномаҳои тоҷики дар баробари форсӣю дари аз тариқи радиои ҷанде ҷириҷи паҳн мегарданд. Аз ҷумла, радиои шаҳри Машиҳадӣ ҷириҷи ҷириҷи Эрон барномаи махсуси тоҷики дорад, ки он ҳамарӯза ҷириҷи менавад.

Тоҷикӣ имрӯз ҳамчун ҷириҷи мустақил на фақат дар факултаҳои ҷириҷи Русия, балки дар донишгоҳҳои ҷанде кишварҳои Ғарб ҳам ҷириҷи менавад. Аз ҷумла, то ҷойе ки ба мо маълум аст, донишгоҳҳои ҷириҷи Ӯзбекистон ва муносибатҳои байналхалқии шаҳри Москваи Русия ҷириҷи ҷириҷи доранд ва ҳол он ки то ба қарибҳои дар ин донишгоҳҳо забони ҷириҷи ҷириҷи ҷириҷи забони форсӣ омӯзонида мешуд. Яке аз омӯзгориҳои ҷириҷи муносибатҳои байналмилалӣ шаҳри Москваи Русия дотсент ҷириҷи маҳд барои гуруҳи тоҷикӣ бо номи «Забони тоҷикӣ» китоби дарсӣ ҷириҷи ҷириҷи.

Тоҷикистон давлати мустақил аст, он ба тамоми ҷаҳон, ба Созмони ҷириҷи мустақил бо забони миллии худ - тоҷики муаррифи гардидааст.

Ҷириҷи, ки мардуми мо таҳти роҳбарии Президенти ҷириҷи Эмомалӣ ҷириҷи ваҳдати милли талош меварзанд, ғиромӣ доштани забони тоҷики ҷириҷи ҷириҷи аст, зеро таҷҳо ҳамин забон ва ҳамин унвон ваҳдату ягонагии ҷириҷи варда метавонад. Дар ин ҳол табдили истилоҳи «забони тоҷикӣ» бо ҷириҷи дигар, аз қабилӣ «форсӣ», «форсии тоҷикӣ» ё «тоҷики (форсӣ)» ҷириҷи таваҷҷуҳи мардумро метавонад аз ҳадафи асосӣ дур созад.

Пайнавишт

1. Ҷириҷи С. Ҷириҷи. Рӯҳномаи Эрон. Нашр. «Ирфон» Душанбе, 2006.
2. Ҷириҷи В. Ҷириҷи. Тоҷикон. Душанбе, Нашр. «Ирфон» 1983.
3. Ҷириҷи Н. А., Ҷириҷи онд ба инкишофи забони адабии тоҷик, Сталинобод, 1959.
4. Ҷириҷи С., Ҷириҷи - просветительская деятельность М. Тарзӣ и его газета «Тоҷикон» (1911-1919) Изд-во «Ирфон», Душанбе, 1973.
5. Ҷириҷи Ҷириҷи. Разговорный фарси в Афганистане. Изд-во «Наука», М., 1974.
6. Ҷириҷи В. П., Истоки и судьбы русского литературного языка. Изд-во «Наука», М.,

ДЖУРАЕВ ГАФФАР

ТРИ ВЕТВИ ОДНОГО ОБЩЕГО ЯЗЫКА

В статье речь идёт о взаимоотношении видов языка классического периода – персидского Ирана, дари Афганистана и таджикского Средней Азии. Отмечается, что по этому вопросу существуют два противоположные мнения: по мнению одних учёных эта три самостоятельных языка, функционирующих в трёх странах; другие, наоборот, утверждают, что эти три вида один и тот же язык, так как их носители свободно понимают друг друга и не нуждаются в переводе.

Автор статьи склонен к первому мнению, поскольку, эти три вида не только признаны отдельными языками и внесены в лингвистическую карту языков мира и отмечены в лингвистических словарях как самостоятельные языки, но они являются национальными языками трёх стран, выполняя в них коммуникативную функцию.

Персидский, дари и таджикский языки несмотря на общность, унаследованную от языка классического периода, являются близкородственными языками и на сегодняшний день проявляют тенденцию самобытности своего развития. **Ключевые слова:** таджикский язык, персидский язык, язык дари, общность языков.

JURAEV GAFFAR

A COMMON LANGUAGE AND ITS EXTENSION

The article focuses on the relationship between the forms of the language of the classical period - Persian in Iran, Dari in Afghanistan and Tajik in Central Asia. It is noted that there are two opposing views on this issue: according to some scholars this three are independent languages functioning in three countries, while others argue that these are three types of the same language, as their speakers can understand each other and do not need to translation.

The author is inclined to the first view because these three are not only recognized as distinct languages and included in the linguistic map of the world's languages and are marked in the linguistic dictionaries as separate languages but they are the national languages of the three countries in implementation their communicative function.

Farsi, Dari and Tajik languages in spite of the commonality, inherited from the language of the classical period are closely-related languages and today they tend identity of its development.

ЌУМЪАБОЙ АЗИЗЌУЛОВ

ЗАБОН БА НИГАЊБОН НИЁЗ ДОРАД

Њифозату ниғаҳбонӣ кардан ва покиза нигоҳ доштани забон, забоне, ки ар-
ишмандтарин сарвати миллат аст, пешан аҳли ҷомиа ва қабл аз ҳама, вазифаи
давлат аст. Зеро, дар замони мо, ки ба футур ёфтани аз равнақ мондани забон
омилҳои таъсиррасони дохиливу берунӣ кам нестанд, беҳбудӣ худ ба худ пеш
намеояд.

Зоҳиран, эронӣҳо ҳам ба ҳамин мушкил рӯбарӯ омада буданд, ки дар поёни
солҳои 60-и асри гузашта сарвазири вақти ин кишвар Амир Аббоси Ҳувайдо бо
як навиштааш, ки дар яке аз шумораҳои маҷалоти эронии «Наёми навин» ва
«Сухан» ҷоп шуда буд, ба донишмандону забоншиносони кишвари худ му-
роҷиат карда гуфтааст, ки забони форсӣ таиҳо ба эронӣни мо марбут нест; ин
забон дар се кишвари олам забони расмӣ давлат шинохта шудааст ва дониш-
мандони ин кишварҳо, яъне аҳли Афғонистону Тоҷикистон низ дар покиза до-
штани ғамхорӣ карданааш камар бастаанд. Яъне ки яке аз роҳбарони давлати он-
вақтан Эрон соҳиби ин забон будани моро ошкоро эълон дошта, эътироф карда
буд. Вале, дар кишвари Шӯроҳо, ки Тоҷикистон як пораи он буд, касоне ёфт
мешуданд, ки ба забони ягонаи форсӣ шарикӯ будани моро зери шубҳа
мегузаштанд. Ва ҳамин назарияи нигилистӣ дар Тоҷикистон ва ҳатто дар
Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои ҷумҳурии
нз ҷонибдорон пайдо карда буд.

Солҳое, ки банда узи риёсати Кумитаи истилоҳоти АИ Тоҷикистон будам,
дар яке аз чаласаҳои он ранги Кумитаи Муҳаммади Осимӣ бо алам гуфта буданд,
ки ҷонб-президенти АИ СССР, файласуф Пётр Федосеев мани соҳиби ин за-
бонҳо (поситель этих языков)-ро бовар ҷунданӣ мешуд, ки форсӣро тоҷикӣ
забонҳои мутафарриқанд ва бо ҳам умумияте надоранд ва далелаш ақидаи баъзе
лингвистони ховаршиносӣ мугриз буд.

Замони Шӯравӣ ҳамвора ба неъматҳои беҳисобу инқомҳои некаш, ки барои
рушду равнақи ҷумҳурии мо пеш меовард, вале ибтикороте ҳам дошт, ки ба
тадриҷ забони форсӣ моро ба бунбасти ворид карда, аз роҳи инкишофи табиӣ
берун мебард; кор ба ҷое расида буд, ки аҳли фазл дар он давра ба русӣ фикр
карда ба тоҷикӣ сухан роидаву тахрир мекардагӣ шуданд. Дар натиҷа алфоз
тоҷикию маонӣ гайритоҷикии дур аз фаҳм ифода мешуд. Вале на ҳама касон ин
беғонагиро муғлакиро эҳсос мекарданд.

Соле, ки ҳунареши маъруф – Маҳмудҷон Воҳидов дар Бағдод ба марги
фҷнавӣ аз ҷаҳон гузашт, Отаҳон Латифӣ дар ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат»
зери унвони «Маҳмудҷон нағзи мо буд», таъзиятномае ба ҷоп расонд, ки наме-
донам нағзинтаи ҳулаш буд ё иншон тарҷумоне (Латифӣ маъмулан ба забони

нишиоман Тоҷикистон) будем, ҳафтанома дар даст, гуфтанд, ки «ман ба бе-маврид омадани «панг» дар ин навишта эрод гирифтам, як-ду шоири маъруф розӣ нашуда, изҳор доштанд, ки дар навиштаи Латифӣ «панг» бамаврид истифода шудааст. Андешаи ту чист? Ман ҳамон вақт гуфта будам ва ҳоло батақриб меғӯям, ки аз ҷумлаи «Маҳмудҷон панги мо буд» ба ҷуз «Маҳмудҷон бонси сарпастию бадномии мо буд» маънои дигаре берун натавон овард.

Ё дар гӯйиши тоифаи авому беҳабари тоҷик ибораи «рахмати калон» ба гӯш мерасад, ки зери таъсири таъбири русии «большое спасибо» пайдо шудааст ва касони босаводи андак аз худ боҳабар ин тавр намеғӯяд. Синамогарони эронӣ чанд сол пеш зери унвони «Дар чаҳми бод» филме бардошта буданд, ки дар амалиёти он се-чор тоҷик иштирок карданд ва ба лаҳзи тоҷикии ҳадашон ҳарф мезаданд, ки нақши яке аз қаҳрамонҳои филмиро Ҳабибулло Абдураззоқов ба ҷо овардааст. Ҳамсару духтари ҳамина қаҳрамони Абдураззоқов – Маҳлиқо ва Лайли дар чараёни воқеот чанд дафъа ҳамина «рахмати калон»-ро ба забон меоранд, ки ба дилам хутур кард, коргардон мумкин аст амдан ин таъбири авоманро аз даҳони онҳо берун оваронда бошад.

Ибтидои солҳои 60-и асри гузашта рафту омад ба Афғонистону Эрон оғоз гардид. Ҷавонони зиёде ба ҳайси тарҷумон ба ин кишварҳо рафта омаданд. Барои омӯзиши қисси замина ба миён омад. Мутаассифона, на ҳамаи равандагон доноси қофӣ фарҳангӣ забонӣ доштанд. Дар бозгашт, агарчи хушмандон чизҳои хубе андӯхта омаданд, вале беҳабарон ба шунида таъаҷҷуб, иттилооти поравое низ ба худ оварданд. Аз ҷумла таъбирҳои ҷун *нисбати фалон чиз, оиди фалон чиз, тасаллият, эҳтиромона, дидан кардан, навишта кардан* (шакли дурусти таъбирҳои ин аст: нисбат ба фалон чиз, оид ба фалон чиз, тасаллият, эҳтиромкорона ё ба эҳтиром, дидан, навиштаи) ва ғайраву ҳоказо, ки ҳамина тарҷумонҳои қаламбаст оварда буданду мегуфтанд ва ба қалам меоданд, ҳоло дар гӯйишҳои радиову телевизион ва навиштаҳои матбуоти ҷорӣ ва баъзе осори илмӣ адабӣ роҳ ёфта, реша давонд. Баъзе фозилони мо дар суҳбати телевизионии онҳо дар галат аст гуфтани ин чизҳо сабӣ карда бошанд ҳам ба ҷое нарасид. Ва имрӯз мо дар ислоҳ кардани онҳо мекашем.

**Нафас ҳар дам зи қасри умр хисте меканад, Бедил,
Пан таъмири ин вайрона меъмори илҳами бод.**

Барои таъмир кардани вайронҳои забон низ меъморе лозим аст.

Боре як нафар дӯсти солҳо дар Афғонистон буди бош доштаи банда дар як навиштаи ибораҳои «олоиш доштам» ва «олудагӣ доштам»-ро ба маънои «иштирок доштам» ва «ҳамроҳӣ кардам» истифода карда буд. Даме ки аз «олоиш» ва «олудагӣ» барҳазар бош, ки дар забони тоҷикӣ маънии нохуб дорад, гуфтам, «дар ондиёр ба маънои хуби мусбат ба кор бурда мешавад, гуфт. Вале ба ҳама ҳол эҳсоси ман ба инбат гирифта, аз баҳри «олоиш» баромад. Пас аз ягон

баъзе касон даъвои чоҳу мансаб доранд, ки дар солҳои ҷанги бародаркуш дар раҳо додани кишвар аз хунрезии харобиовар олоише надоштанд!» Гумон мекунам, ингорандаи воқеии ин ҳарфҳо ягон қаламбастии афғонистондида будагист. Як-ду моҳ пас аз ин, ёддошти шоир Гулназар доир ба мулоқоти шоира Гулрухсор бо шоири маъруфи хуросонии Эрон Аҳавони Солис дар ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» ба таъъ расид, ки суҳанвари хуросонӣ ба ибораи «ҷашмони ашқолуд» дар як шеъри Гулрухсор эрод гирифта, гуфтааст: «Вожаҳо аҳриманӣ ҳастанду яздонӣ ва олудагӣ аз ҷумлаи вожаҳои аҳриманист. Ишқ, ки эҳсоси по-ку беолонӣ аст, набояд олудааш кард». Ин байти Лоҳутӣ

(Арзандатар аз ишқ ба олам гуҳаре нест,

Покиза бидораи, ки ба ҳастӣ сабаб аст ин),

низ ҳамин маъниро таъкид мекунад, ки Аҳавони Солис гуфтааст.

Яъне ки маънои олоишу олудагӣ на фақат дар забони тоҷикии мо маънист, инчунин дар забони форсии Эрон низ умуман маънӣ будааст, ки қаламбастро аз он ҳазар кардан мебояд.

Ғалат гуфтани ғалат навиштан, бадеҳист, ки аз беҳабарӣ сар мезанад. Ба сиҳхати фаҳмиши худ шубҳа доштан ҳам ҳунар аст. Вале баъзе касон аз ҳамин неъматӣ шубҳа кардан ҳам бенасібанд. Ғалат сабт шудани калимаю ибораеро аксари хонандагони хушманд дармеёбанд. Вале ғалат баён гардидани маъниву мафҳум ва муддаоро кам касон пай мебаранд. Доро Начот дар фарҳанги ҷаде пеш ба ҷоп расондааш [2,157] вожаи «доғ» (номи дарахте)-ро оварда, шарҳи раво додааст. Аммо, ваҷҳи тасмийи номи сарзамини **Доғистони** Қафқозро маъхуз аз ҳамин дарахт доништааст, ки аз беҳабарии қаламкаш пеш омадааст. Ин «**доғистон**» ҳамон вожаи **тоғистон** туркист(тоғ- кӯҳ +истон пасванди форсӣ) ба маънии «**кӯҳистон**», дар қиёси Қазоқистон, Қирғистон, Туркменистон, Ўзбекистон барин кишварномҳои туркӣ. Лекин дар навоҳии Ҳисор ва Шӯрообод Доғистон ном деҳаҳое ҳастанд, ки ба ҳамин дарахти «доғ» алоқаманданд, дар ҳаволии ин деҳаҳо ҷунин дарахт бисёр будааст.

Як забоншиносии тоҷик номи «ГАЗель»-и микроавтобуси маъруфро дар як навиштааш, ки дар ҳафтаномаи гайридавлатие ба ҷоп расида буд, бо вожаи «гизол»-и тоҷикӣ як ҷиз доништааст, ки ин низ далели беҳабарии қаламбаст аст. Унвони ин микроавтобуси ба истилоҳ «маршрутка» аббревиатура, яъне ихтисори ду вожа аст, яке «ГАЗ» (Горковский автомобильный заводи Русия) ва дигаре ҳиҷои аввали «Елгава» (шаҳри саноатие дар Латвия, ки дар замони Шӯравӣ микроавтобус-маршрутҳои овозадори «Латвия»-ро истеҳсол мекард). Забоншиносии содалавҳи мо хурсанд шудааст, ки урус ба мошинаш (ҷун унвони мошини сабукрави эронӣ - «Оҳу») номи форсии тоҷикӣ додааст.

Вожаҳои зебон тоҷикӣ гоҳе дар маҳалҳо вайрон шуда, дар ҳамин шакли вайрон машҳур мегарданд, ки дар ин маврид наметавон ба ҷунин вайронҳои ҷун «ғати

номи духтараш гузоштааст. Пажӯиш ошкор кард, ки номи духтарак Маҳлико будааст. Як шинҷи маи, ки наворбардори телевизион буд, Саъдулло Шағлимов ном дошт. Маънои «шағлиам»-ро аз ӯ пурсон шудам, гуфт, ки «корманди идораи паспорт номи падарамро ғалат сабт кардааст». «Падарат чӣ ном дошт», - суол кардам аз ӯ. «*Шодмон*», - ҷавоб дод. Яъне, ки «*шодмон*»-и беайби хушном ба «*шағлиам*»-и хуноки бемаъйӣ таъдил ёфтаасту соҳиби ном парвоя надорад аз ин.

Солҳои аввали ҳокимияти Шӯроҳо ба зиддияти сиёсатзадаи тоҷик барои фарзандонашон номҳои инқилобии дархури замон мондан мӯд шуда буд. Соли 1934 Раҳим Ҷалил муҳассили кадом як таълимгоҳи Тошканд будаанд, ки хабар мерасад, писардор шудаанд. Номаш менависанд, ки ба писар Маузер ном гузоранд. Ба ёди туфангҷаи душманкуши комиссарони инқилобӣ. Чун нависандаи мо ба хона бармегарданд, аз кипояву пичингпарснии хучандиҳо кимоб шуда, номи Маузерро ба Манзур бадал мекунам.

«*Мэлс*», «*Дамир*», «*Ким*», «*Январ*», «*Марта*», «*Октябрина*», «*Сталина*» ва амсоли инҳоро шумо бисёр шунидаед. Як духтари самарқандии ҳамтаҳсили мо, ки дар гуруҳи филологияи русӣ меҳонд, Ремпа Нӯлодова ном дошт, ки тафсири исмаш «*революция международного пролетариата*» будааст, чунонки тафсири номи Дамир «*Да здравствует мировая революция*» аст. Ҷамсари Рауф Додобоев - Кима Шукурова, ки рамзкушоии номаш «*Коммунистический интернационал молодёжи*» мешавад, баъди забоншиносии соҳиббуртбаву соҳибунвон гардидаи, аз шарму хичолати номи худ исмашро Кимӣ таъбир мекардагӣ шуд. Ин қабил номгузориҳои булҷаб, ки шояд фақат ақли тоҷик ба ин расад, ба паст рафтани завқи номгузoron ва хароб гардидани забон як омиле буд, ки пайомадҳои нохуш бор овардан гирифт.

Ин нукта ҳам ба таъйиди андешаҳои фавқ, ҷои гуфтан дорад, ки мо номи бостонии эбон шаҳри Хучандро ба «Ленинобод» бадал карда будем, ки хайрият, бо саъю талоши равшанфикрони хучандӣ ва роҳбарони ҷумҳурӣ ба ислоҳ расид. Агар Самарқанду Бухоро дар қаламрави ҷумҳурии мо мебуд, эҳтимол низ багон «...обод»-е баргардонда мешуданд.

Оқибат бо саъю талоши равшанфикрони миллат забони мо мақоми давлатӣ гирифт. Пасон, кишвари мо ба истиқлолияти сиёсӣ расид. Ин падидаву дастовардҳо боиси ифтихору шодмонии воқеии моянд. Лекин хориқаи одат ин аст, ки ҳама дар андешаи ҳифозату пок доштани ин забони бештар аз ҳазорсола нест. Одат ҷу қадим шавад, табиат гардад, гуфтаанд. Мо ба ғалату носозиҳо хӯ гирифтаем. Лекин

Зи ишқи Ватан ҷӯи дорад дилам,

мегӯем. Агар ватандӯстӣ гӯшаи имон бошад, чаро ба забон, ки гӯшаи дигари мон аст, ишқ наварзем.

Маи гумон мекунам, ки дар ҳафтоду анд соли адами истиқлолияти сиёсӣ замон ин қадар бекадру беписанд нашуда буд, ки ҳоло дар замони ба истиқлолияти сиёсӣ расидани мо ба беписандӣ рӯбарӯ шуда истодааст. Ин дам ҳар кӣ ҳар чӣ дахонаш оял, гуфтан ва ҳар чӣ ба дигарон...

надорем. Ин нуфузро шояд Кумитаи забон ва истилоҳот дошта бошад, ки мақоми ҳукуматист. Лекин зимомдорони ин Кумита салоҳияту нуфузи дар ихти-
ёрашон бударо дар амалҳои камсамар ба қор мебаранд. Масалан, ба қои он ки ба
роҳбарони қундзавки барқанор аз эҳсосоти миллии қорхонаҳои хусусию шир-
катҳои инфиродӣ бигӯянд, ки унвону таъбирҳои қорикӯлодаи «*Лесная скат-
ка*», «*Тайга*», «*Тропиканка*», «*Каприз*», «*Арбат*», «*Эсхата*», «*Клеопатра*» ва
номгузориҳои дур аз қавқи қалими «*Чалчам*»-у «*Орима*» ва амсоли инҳоро аз
қадам қўлвору қашқўл беруи овардед ё аз қарони қароратхонаҳои мамалики қор-
қилии муқатар дар қойтаҳти қак қишвари қоҳибистиклол қуол қунанд, ки қаро
дар лавҳи унвони қорқоҳи шумо навиштае ба қабони қавлатии мамлақати мо
нест, ба ревизия қардани қасмулҳати қуннати мо машғул шуда, бо иддаи қар-
мон қодир меқунанд, ки масалан, қожан «*иҳр*»-ро на бо «*ф*»-и қомилсадо, балки
бо «*у*»-и қўтоҳи қафиф талафузёбанда навиқед. Зеро ин қалима дар қатти қараби
«*вов*» нақоштааст. Хўш, «*вов*» нақошта бошад қӣ? Оқир ин қарзи қўйишу тала-
ффузи ақсарияти қулли қочикзабонан аст; агарчи қак қисми ин қочикзабонан ин
дам беруи аз марзи Қочикистон умр ба қар мебаранд, ин қожаро бо «*ф*» талаффуз
меқунанд-қу! Баъзан тарқи талаффузи ин овози қомилҳуқуқи қочикӣ маъноро
қароб меқунанд. Чанд рўз пеш қак қавондухтари зебо дар суҳанронии телевизио-
ниаш чанд дафъа иборати «*қўйиши меқунам*»-ро ба қунаи бе «*вов*» - «*қўйиши ме-
қунам*» талаффуз қард.

Воқиян, дар қоран номи «Орима», агарчи ҳоло ин ном дар лавҳи унвони
қурўшқоҳҳои қак вакт дар шаҳр қароқанда ба қашм намерасад; меғўянд, ки «Ор»
ва «Ма» қичқоҳи аввали номи ду қоҳибқор будааст, ки қайвандақи русии «и» ба
қам меқайвақтааст. Лекин ақобат дар қои дигар: қамин ном (дар чанд минтақан
шаҳр) ба қасмулҳати ақнабӣ – «ORIMA» - навишта шуда буд. Оё меқонед, ки
қаро? Зеро диёри қобони қоҳибқорони муҳтарам ин дам дар қаламрави қишвари
дигаре воқеъ қардида будаасту он қишвар аз қатти қирилик (қириллӣ) даст қак-
нида, ба қатти лотинӣ қузақтааст. Оё беқисандӣ ба қабону қасмулҳати қишваре,
ки қас дар он умр ба қар бурда, қор меқунаду қон меҳўрад, аз ин қамтар меқа-
вад?

Ин қо, агарчи аз мавзӯи сўҳбат андақ барқанор аст, меҳоҳам қочеъ ба эҳтиро-
ми муқаддасоти миллии боз қак қисол оварам. Қунои ки меқонед, муҳимтарин
қишонаҳои муқаддаси миллии эълон ва эътироф қардида **Нишон** асту **Парчам**
асту **Суруди миллии**, қарчи қудсияти қабони миллии на қамтар аз ин се қишона
аст. Эҳтиром доштани ин қишонаҳо вақифа, балки қарзи қомусии қар қак қочикӯ
қочикистониист. Қар қоҳ қарисқумҳури мо бо қарфарҳои қорӣ ба минтақаҳои қуру
қаздиқи Қочикистон меқаванд, ақли манотиқ бо қадқо қарчами қарашон ист-
тиқболашон меқунанд. Ё дар қамоишҳои телевизион, қар қоҳ қабарниқоре бо
роҳбарону қарварони идораҳо сўҳбат меқорояд, дар рӯи қизи ин роҳбарон қай-
раққоҳи дар қак қўшан қиз уқувор ба қашм меқасанд, ки ин қайвандиқори ин

дар гуфтори телевизионии мо садо меодагӣ шуд. Шояд ин тақлиди безарар бошад. Яъне *нигарон будан* онҳо дигар маъноро ифода мекунанду мо ва тоҷикзабонони Афғон дигар маъноро.

Ана ҳамин тақлидҳои почаспон гоҳ-гоҳ дар гӯйиши радиову телевизион навишти ҳафтаномаҳои мо ба гӯш расида ва ба дид омада истодааст. Охир ин тақлиди нафсе гуфтани мафҳуме ҳам вуҷуд дорад. Бинед, онҳо ба ягон гӯйишу бола маъно тақлид намекунад: Ягона таъбире, ки эшон аз мо иқтибос карда буд *чархбол* буд, ки он ҳам дер напояд. Гурури (шояд) бузургдавлатӣ эшонро ба доштааст, ки ёфтаи мардуми тоҷики ба микдор камшуморро рад кунад ва ҷои он **болгар**дро бипазиранд. Ҳол он ки, аз пазари инсоф, *чархболи* тоҷик ҳам аз ҷиҳати сохту таркиб ва ҳам аз лиҳози ифодаи маъно бар *болгарди* и баргарӣ дорад.

Аслан, тарзи гуфтори форсии мо аз форсии Эрон аз қадимулайём фарқ мекунаст. Ба ёд оред суҳанони Носири Хисравро дар бораи форсӣ хуб падониши Қатрон. Ин ҷо манзури Носири Хисрав туркияи Қатрон нест, ки сарф байҷониҳо гумон бурдаанд, балки ӯ тарзи гуфтору навишти форсии дақиқро дар назар дорад, ки дар Варозрӯд (Мовароуннаҳр) роиҷ буд. Ҳатто лаҳии сурушонӣ мову онҳо низ тафовут доштааст. Бад-ин маъинӣ пораеро аз навиштаи ғома Маликушшуарон Баҳор мисол меоварам, ки гуфтааст:

«Шахси фозиле аз мардуми Тошканд ба Афғонистон ва Хуросон саркарда ва аз он ҷо ба Техрон омад ва ба Ироқ рафту бозомад. Соле, ки дар ҳама ҷу сесаду ҳафти шамсӣ (яъне 1929-и милодӣ – Ҷ.А.) ба Хуросон мерафтиро дидам, ки ба Хуросон мерафт, бо вай байни роҳ ошно шудам. Ӯ мекушод, ки чаро садои эронӣён ва оҳанги он тағйир кардааст? Пурсидам, чӣ гуна гуфт, ҳеҷ шабех ба оҳанги порсизабонони Мовароуннаҳр ва Афғонистон нест - дар Хуросон то андозае бад набуд, аммо дар Ироқ мардумро дидам ба ҷойи суҳан гуфтан нола мекунад. Ва овозе чун лаҳии ҷаҳудон аз суруш меоваранд! Чун худам низ бо тарзи суҳан гуфтани русӣён ва авомии Хуросон ва Афғонистон ошно будам, ба ёдам омад ва дарёфтам, ки чӣ мешуд.

Хулоса ин ки оҳанги садои мо низ чун махориҷи ҳуруфи мо зоғӣ шуда, на ба форсӣ шабех аст, на ҳатто ба арабӣ ва зӯё баъд аз зарбати мушавшири тасаввуф ва басти қаттиомҳои Темуру шох Исмоил ва Маҳмуду дигар ва оқо Маҳмудҳои ба тадриҷ ин алфони оқизона ва савтҳои нозукуи мустақили баста ва ҳуруфи ҷавида-ҷавиди мазлумона ва ҳилатгарона ба ҷаҳи омадааст - ва дуруст иллати сӯстӣ ва зиштиву ноладор будани овози ҷаҳмон илале аст, ки овози яҳудро сӯсту ноладор сохта аст!» [1, 226].

Инҳо ҳама буду гузашт. Дар солҳои аввали ҳокимияти Шӯравӣ, аввалан дар асари тили муқаррари хат, сониян, дар натиҷаи таъйиду сарқӯб шудани аҳли савод дар идораи ривҷи каси босавод ангиштиамо гардид. Ҳикоят мекунад, ки солҳои нав ба Тоҷикистон омадани Абулқосим Лоҳутӣ ба идораи «Тоҷикистони сурх» шеър дода, ки да

Табиист, ки иншои шеър ба алифбон ниёгон будааст. Рӯзи дигар шоир ҳамон тирабро дар саҳифаи рӯзнома дар шакли

Мани нимшоири ҳаётнараст

хонда, дуд аз ниҳодаш бармеояд.

Шояд ҳамин ва ба ин монанд ҳодисаҳо боис шуда бошад, ки он солҳо идораи шриҳо ҳам муҳаррири сиёсӣ доштанду ҳам муҳаррири адабиро услубӣ. Аз таш имрӯз ҳам ба идораи радиёву телевизион ва расонаҳои ҷопӣ ба муҳаррир-сиёсӣ набошад ҳам, ба муҳаррири адабӣ ниёз ҳаст. Агар не, дар ин идораву сонаҳо ба ҷои «*бо назардошт*», - «*бо дар назардошт*», (дар забони тоҷикӣ ду шоянд паси ҳам намеоянд), ба ҷойи «*бехбӯдӣ*» - «*бехдошт*» (ки дар китобҳои ғат маънояш «гигиена» ва «санитария» аст), ба ҷои «*харидам*», «*харид карам*» - «*харидорӣ кардам*», ба ҷои «*анҷом*» - «*фарҷом*» (дар фасли «Пандҳои ҷирдуи», ки муаллифи «Синдбоднома»-и Заҳирии Самарқандӣ нигоштааст, орҷоро фарҷом нигар, ба анҷом» гуфтааст, «*фарҷом*» ба маънои «*натичаи ӯ*» омадаасту «*анҷом*» ба маънои «*поёни кор*»), «*навгонӣ*» («*навгон*» ба гунаи «*авқон*» машҳур аст ба маънои «*ҳосили нав, ки баҳорон, баъди синарӣ инуде-фасли зимистон ба тозагӣ мерасад*»), «*вобаста ба...*» - «*вобаста аз...*» «*бастагӣ* ба чизе ё ба касе, пешоянди «*ба*» талаб мекунад, на пешоянди «*аз*») «*ин*» вожаву таъбирҳои сохтаву бофта ба ғушу ҷашм намерасид. Ин ҷукта ҳам ба гуфтан дорад, ки калимаи «*маҳкама*»-и арабӣ маънои «ҷои содир шудани қиммат», яъне, идора ё коргоҳи суд – доварро дорад. Лекин, ба сабаби наздик будани талаффузаш ба вожаи «*маҳкам*»-и тоҷикӣ баъзе касон онро «*маҳбас*»-у «*индон*» фаҳмида, дар навиштаҳои худ бад-ин маъно ба қор мебаранд. Аз ҷумла каламбадасти хушсалика Ҷамшеди Ромишгар ҳам фирефта гардида, дар ҷумлаи филми «Зиндонӣ (ё маҳбус)-и қалъаи Иф» (аз рӯи романи «Граф Мон-Кристо»-и А.Дюма) маҳкамаро зиндон ё маҳбас гумон бурдааст. Зимнан, «Бири русии «кабинет министр»-ро, ки мо «дастгоҳи вазирон» мегӯем, каламбадастони ўзбек «вазирлар маҳкамаси» гуфтаанд.

Гузаштагони мо ба нафосати сухан аҳамият медоданд. Ғирем вожаҳои «*хирман*» ва «*хирвор*»-ро, ки ҳар ду аслан «*хирман*»-у «*хирвор*»-и ифодагари маъниҳои калонро зиёд данд. Лекин ба хотири ҳазар қардану дурӣ ҷустан аз номи ҷонвари маъруф, ки ҳазрати «*бетамиз*»-аш хондааст, («Мискин ҳар агарчи бетамиз аст, Чуи бор ҳамекашад, азиз»), дидаву дониста ба ҷои «*хирман*» - «*хирман*» ва ба ҷои «*хирвор*» - «*хирвор*» гуфтаву иштианд.

Кас меҳодад, ки забони шевоӣ ширини мо («Ғарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст, Тарзи тори дарӣ ширинтар аст», гуфтан табири ҳазрати Иқболи Лоҳурии бегараз аст, ки на ин будо на форсизабон) ҳифозату нигоҳбонӣ шавад, то поку беолоиш монад.

Ин ҷо меҳодам афкори парешонамро бо ёдоварӣ аз як воқеа ба поён расонам.

Чанд сол пеш дар Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва осори хаттии Академияи ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки эронӣ дар мавзӯи муштарақоти

мачаллаи фаронсавие дар мавзӯи онкология – омосшиносӣ мақолае ба ҷои раҳбарӣ омада. Яке-ду рӯз пас шахсе омада, маро ба дафтари корашон бурд ва аз маъхазини ду вожаи дар мақолаам омада суол карданд. Гуфтам: - Маъхаз як мачаллаи илмӣ нест. «*Агар бори дигар ин кор тақрор ёбад, гила аз худ кунед*», - бо даҳии монанд ба таҳдид ба забон овард сарвари дафтари кор - «*Ин забон (яъне забони фаронсавӣ-Ҷ.А.) соҳиб дорад. Ба ҳеҷ кас изи намедихем чунин ҳудсарию беҳурматию қунади нисбат ба забони мо*».

Он ҷо, ки маро бурда буданд, як бахши идораи амнияти миллии Фаронса будааст, масъул ба ҳифозати забони фаронсавӣ.

Дил меҳодам, ки забони тоҷикӣ мо ҳам соҳибу ниғаҳбоне дошта бошад, то ин забон аз ҳудсарию густоҳиҳои касони бесалоҳият дар амон бошад. Ман гумон мекунам, ки ҳамин гуна соҳибу ниғаҳбони ваколатдор Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Тоҷикистон аст, агар рисолаташро чунон ки дил меҳодам, ба ҷо оварад.

Китобнома:

1. Баҳор Маликушшаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форӣ. Техрон, 1381, ҷ. 1, саҳ. 226).
2. Доро Начот. Фарҳанги Доро. Баргузидаи тафсири беш аз панҷ ҳазор вожа, истилоҳ, таркиб ва ибораҳои забони форсии тоҷикӣ.-Душанбе, Пайванд, 2012.

ДЖУМАБОЙ АЗИЗКУЛОВ

ЯЗЫК НУЖДАЕТСЯ В ХРАНИТЕЛЕ

Оберегание и хранение языка в чистом виде, который пройдя через огонь, воду и медные трубы прошедших веков достался нам и считается самой высокой ценностью нации и первым его показателем, является занятием общества и в первую очередь задачей государства. В наше время, так как многочисленные внешние и внутренние факторы создают благоприятные условия для его разрушения и упадка, развитие языка не происходит само по себе. Иногда красивые таджикские слова искажаются в местностях, и в этой искаженной форме распространяются среди местного населения, что в данной ситуации нельзя считать с этими искажениями как с «известными ошибками». В статье упоминается о многочисленных языковых ошибках, существующих в лозунгах, вывесках и в языке СМИ страны, которым приведены наилучшие и правильные эквиваленты.

Ключевые слова: таджикский язык, знание языка, терминология, чистота языка.

JUMABOI AZIZBQULOV

LANGUAGE NEEDS HOST AND CUSTODIAN

Preserve and protect of language in its purest form, which is passed through fire, water and copper pipes of the past centuries and reached us, considers the highest value of the nation and its first index is a task of the society and the first of all the task of government. At present, as numerous internal and external factors create favorable conditions for its destruction and decline, language development does not occur by itself. Sometimes beautiful Tajik words distorted in locality and in such distorted form distribute among the local population, and in this case, it is impossible to consider with these distortions as the "known errors". The present article mentions the numerous linguistic errors existing in the slogans, signs, and in the language of media of the country, which shows the best and correct equivalents. **Key words:** Tajik language, knowledge of the language, terminology, purity of the language.

ТАРЧУМА ВА НАҚШИ ОН ДАР РАВОБИТИ ФАРҲАНГИ МАРДУМИ ФОРСУ ТОҶИК ВА АРАБ

Аз ҳамаи фаъолиятҳои фикрие, ки инсон аз замони ба вучуд омадани ҳеҷ он сару кор гирифтааст, тарҷума шояд қадимтарин бошад. Худованди бузург Қуръони мачиди худ мефармояд:

يا ايها الناس انا خلقناكم من ذكر و أنثى و جعلناكم شعوبا و قبائل لتعارفوا

«Ой мардум ба дурустӣ, ки шуморо аз як марду як зан офаридем ва шумо қавмҳо ва қabilaҳо сохтаем, то ба якдигар ошно шавед!» [1.49: 13]

Омӯзиши забонҳои якдигар ва тарҷумани онҳо бо пайдоиши одам дар рӯи минн ҳамзамон будааст. Чун мардум ба гурӯҳҳои тақсими шуданд, ки забонҳои аз якдигар фарқ мекард, чӣ гуна метавонистанд бо ҳам ошно шаванд? Ин эҳтиёе эҳтиёҷи ошноӣ бо ҳамдигар ва зарурати омӯхтан ва донистани забон якдигар дар миёни мардум шахсиятҳои ба вучуд овард, ки ду ва зиёда забонҳо мебуданд ва дар муоширати байни онҳо кӯмак мекарданд. Ин ҷаббатҳои тарҷумонҳо ва донандагони забонҳо буданд, ки ба хидмати онҳо бақаҳои гуногуни ҷамъият, ҳатто шоҳону маликони эҳтиёҷ доштанд. Бинобар тарҷума ҳамчун фан аз ибтидо ба вучуд омадаш муоширати қавмҳо ва миллатҳои гуногунабонро имконпазир гардонид, дар ҷамъият нақши муҳимро иҷро карда, анҷом дода истодааст [13.3].

Баъди ба вучуд омадани хат ин навъи фаъолияти инсонӣ ривочи бештар ба дар қатори тарҷумонҳои шифоҳӣ тарҷумонҳои пайдо шуданд, ки матнҳои гуногуни расмӣ, динӣ ва тижориро соҳавиро аз як забон ба забони дигар тарҷума мекарданд. Ба вучуд омадани хат, тарҷумаҳои хатӣ ва огоҳии бештар аз забонҳои якдигар ба мардумони гуногунабон имконият дод, ки аз дастовардҳои илмӣ, фарҳангии ҳамдигар огоҳ гардида, аз якдигар омӯзанд ва таъсири мутақобил дошта бошанд. Ҳамин тариқ тарҷума дар пешрафти тамаддуни башарӣ на танҳо бузург дошта, дар миёни мардуми Шарқ, ва ба хусус, тоҷику форс собиқан димӣ дорад. Бо вучуди он ки дар илми тарҷума асарҳои зиёде навишта шуда ва ба онҳо дар асоси тарҷумаҳои навишта шудаанд, ки дар мамлики Ғарб ба назар расидаанд. Ҳол он ки ин илм аз замонҳои хеле қадим дар миёни мардуми Ҷануби Ғарб ривоч дошта, дар асари ҷунин фаъолият шоҳасарҳои ба вучуд омадаанд, ки аслашон қадим надошта, баъзеи онҳо то имрӯз дар миёни мардум машҳур аст.

Ба қавли Абулҳасани Начафӣ « то он ҷо ки шавоҳид ва қаронии ин мидхад, китобҳои бисёре аз забони санскрит ва забонҳои дигар ба вижа давран Сосаниён, ки матни паҳлавии онҳо мутаассифона аз даст рафта, тарҷумаҳои, ки аз рӯи онҳо дар қариб баъд ба забони арабӣ сураи гирифта шудааст (аз ҷумла «Хазону як шаб» ва « Калила ва Димна») [14

Масъалаи тарҷума аз забонҳои юнонӣ, сурёний, паҳлавӣю ҳиндӣ дар аҳди аввали ислом, таъсири он ба адабиёти минбаъдаи арабу аҷам ва нақши мутарҷимон аз ҷониби муҳаққикони зиёде мисли Аҳмад Амин, Абдурахмон Баавӣ, Муҳаммад Муҳаммадӣ, Шавқӣ Зайф, Умар Фаррух, И. Ю Крачковский, И.М Филштинский, Т.Мардонӣ, Н.Салимов, Н.Зоҳидов, Ф. Насриддинов, Қ. Даабоев ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифта бошад ҳам, ҳар кадоме ба аҳли муайяне таваҷҷуҳ зоҳир намуда, марҳилаи муайяни замони ро фаро гирифтаанд.

Ҳол он ки фанни тарҷума бо асрҳои аввали ислом ба поён нарасида, баъди он низ идома дошт.

Ҳадафи мақолаи мо аз овардани ҷанде аз ин гуфтаҳо ва зикри таҳқиқоти минбаъда, нишон додани роҳи тайкардаи ҳунари тарҷума ва нақши он дар гузашти равобити адабӣ ва фарҳангӣ миёни мардумони араб ва форсу тоҷик аст, ки то имрӯз идома дорад.

Масалан, Зоҳидов Н. дар хусуси тарҷумаҳо аз паҳлавӣ дар қарнҳои аввали ислом суҳан гуфта, тарҷумонҳоро ба се ғурӯҳ дастабандӣ кардааст: таърихӣ ва ғамӣ, мутарҷимони соҳан нуҷум ва сеюм мутарҷимони асарҳои адабӣ[5,38-39].

Н. Салимов низ дар китоби худ, ки «Назаре ба таърихи наср дар замони устод Ҷудакӣ» ном дорад, аз хусуси нахзати тарҷума суҳан роҷда, тарҷумаҳоро ёдо-зар шудааст, ки ба арабӣ аз юнонӣ ва паҳлавӣ ба анҷом расидаанд[16,38-40].

Устод Т. Мардонӣ бошад ба тарҷумаҳое, ки ба шеър дар асрҳои миёна ва замони муосир, аз забони арабӣ ба тоҷикӣ ва баръақсе сураи гирифтааст, маълумоти зиёде овардааст[9-10].

Қобилҷон Додобоев дар мақолаи «Ишороте ба китобҳои паҳлавӣ дар асари Ҷоҳиз» ба ин масъала дахл намуда, ҷунин овардааст: « Ҷоҳиз ҷанде аз осори адабиёти тоисломии Эрон, аз қабиле «Аҳди Ардашер», «Китоби Маздак» ва «Амали Бузургмехр», «Сирати Исфандиёр ибни Ғуштосф ибни Лухросф», «Калла ва Димна» - ро ки ҳамагӣ дар қарнҳои нахусти ислом ба забони арабӣ тарҷума шуда буданд, зикр кардааст. «Аҳди Ардашер» аз маъруфтарин асари паҳлавӣ ба шумор меояд, ки пас аз тарҷума ба забони арабӣ дар ҷомеаи мусалмонин қарни нахусти ислом шуҳрати зиёд пайдо намуд» [4,159-161].

Ҳамҷунин муаллифи мақола дар ҳулосаи тадқиқоти ҳеш зикр мекунад, ки вуқуфи комил аз осори паҳлавӣ ҷузъе аз маърифати умумии котибони ҳилофат дар асарҳои VIII- IX ва яке аз шурути фанни нависандагӣ махсуб мешудааст [4,161].

Аммо Қомронӣ Фои дар мақолаи худ «Байт ал – ҳикма ва Дор ат- тарҷума» аз хусуси тарҷумаҳои аввалин дар аҳди ислом ҷунин менависад: « Зоҳиран нахустин тарҷумаҳо дар замони Ҳолид, ки ба Ҳакими Оли Марвон машҳур аст, анҷом гирифт». Ӯ барои тақвияти фикри худ гуфтаи китобшиносе машҳур Ибни Налимро ҷунин овардааст: «Ҳолид ибни Язид ибни Муовияро Ҳакими Оли

донишу илм дошт. Чун ба фикри сохтани кимиё афтод, амр кард гурӯҳе аз фалосифан Мисерро, ки арабӣ медонистанд, ихзор намоянд ва аз эшон хост китобҳои кимиёро аз забонҳои юнонӣ ва қибтӣ ба арабӣ баргардонанд ва ин аввалин маърифи баъзе аз китобҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ буд, ки дар ислом аз забоне ба забони арабӣ тарҷума гардид» [17, 116].

Ба ин масъала китобҳои махсус бахшида шудааст. Олими эронӣ М. Муҳаммадӣ дар китоби худ «ан-Нақл ва-н-нақала фи қурун ал-исломия ал-уло» дар бораи рӯзгор ва осори тарҷумонони давраи Аббосиён ба тафсил суҳан ронда, аз асарҳои дар он замон аз забонҳои гуногун ба забони арабӣ тарҷумашуда ва сифати он тарҷумаҳо баҳс мекунад [11].

Шарқшиноси узбек Баҳром Абдулҳалимов китоби худ «Байт ал-ҳикма ва Марказий Осиё олимларининг Бағдоддаги илмӣ фаъолияти» -ро ба фаъолияти адибон ва мутарҷимоне, ки аслан аз Хуросону Мовароуннаҳр баромадаанду дар «Байт ал-ҳикма» ба таҳқиқу омӯзиш машғул буданд, бахшидааст [2].

Аммо бо вучуди ин дар давраи Умавиён таваҷҷуҳ ба нақлу тадвини улум ҳеле пачиз буд. Бо ба сари хилофат омадани Аббосиён, ки дар ҳукумати онҳо мардуми форс ва мавоӣ нақши бузург доштанд, тарҷума ба авҷи паҳзати худ расид. Халифа Мансур бо насихати Ҳолид ибни Бармаки эронӣ аввалин хисhti шаҳри Бағдодро дар соли 763 мелодӣ гузошт.

Кори ҷамъоварии китобҳо ва тарҷумани онҳо ба забони арабӣ аз давраи хилофати худӣ Мансур оғоз шуда, дар замони Маҳдӣ, Ҳодӣ ва Ҳорунаррашид каме густариш ёфта бошад ҳам, гунаи муназзам ва муташаккиро ҳанӯз касб накарда буд. Вақте ки хилофат ба Маъмун расид, аз ҷониби ӯ як маркази бузургтар тарҷума ва таълифи китоб созон дода шуд, ки дар таърих бо номи «Байт ал-ҳикма» («Ҳонаи дониш») машҳур аст.

«Байт ал-ҳикма» ё «Хизонат ал - ҳикма» ё «Хизонат дор ал - ҳикма», ки Абӯмансури Муаммарӣ нависандаи муқаддимаи «Шоҳнома» - и Абӯмансуриро «Ғафҷонаи Маъмун» тарҷума кардааст, маркази таҷаммуи донишмандон ва аҳли фазлу адаб ва мутарҷимони китобҳои илмӣ буд [17, 118].

То замони ба сари ҳокимият омадани Маъмун дар ҳазинаҳои хилофат китоби ғиёде ба забонҳои гуногун ҷамъ шуда буд. Аз рӯи ривоятҳои аввалин бор халифа Мансур расулро ба пазди императори Византия фиристод ва аз ӯ хоҳиши китобҳои юнониро кард. Ӯ низ ба Мансур китоби Иквидус ва ҷанд китоби дигар аз табиӣт фиристод. Ба ғайр аз ин як идда китобҳои дигар ҳангоми футуҳоти Ҳорунаррашид дар Осиёи Хурд ҷамъоварӣ шуда, инчунин Бармакиён низ дар ғирдоварии китобҳои ҳиндӣ паҳлавӣ ҳисса доштанд. Ҳанӯз аз ҳамон замон тамоми ин китобҳо дар ҳазинаҳои махсус нигоҳдорӣ мешуданд, ки баъдтар асоси «Байт ал-ҳикма» -ро ташкил намуданд.

Тарҷумани кутуби ғиёди юнонӣ дар бахши ҳикмату фалсафа, маантиқу табиӣт, ғиёбу ҷуирофӣ, нучуму риёзиёт олами исломро бо зеҳну афкори илмие пайванд кард, ки то имрӯз бунёд ва асоси ҳамаи донишҳои башарӣ маҳсуб меёбанд. Дар тарҷумани китобҳои махсус аз қабилҳои ал-Киндӣ, Фиробӣ, ал-Ҳоразмӣ,

Яке аз чехраҳои дурахшони тарҷума дар олами ислом ва бузургтарини онҳо Ҳунайн ибни Исҳоқ буд, ки дар соли 259 ҳиҷрӣ (889 мелодӣ) аз дунё ҷашм пӯшидааст. Ӯ бо вучуди мусулмон набуданаш, барои ислом ва ошнони мусулмонон бо илмҳои ҷунонӣ хидмати бузурге анҷом додааст. Маҳз донишмандӣ, забондонӣ ва амонаташро дар илми тарҷума ба инъобат гирифта, халифа Маъмун ӯро ба раёсати «Байт ал- ҳикма» баргузида будааст. Аммо бояд фаромӯш накард, ки Ҳунайн дар ин кори бузург танҳо набуд, балки ӯ сарвари мактабе буд, ки ҳамаи тарҷумонҳо аз сабку усули ӯ пайравӣ мекарданд. Ин тарҷумонҳо аз он иборат буд, ки на танҳо ҷанд забонро хуб медонистанд, балки донишмандони соҳаҳои махсусе низ буданд. Масалан, Ҳунайн табиби хуб буда, тарҷумаи тамоми асарҳои Ҷолинус ба калами ӯ таалук дорад ва тартибдиҳандаи феҳристи асарҳои Ҷолинус низ мебошад. Дар ин айём дар миёни олимони барҷастаи «Байт-ал - ҳикма», ки қисме ба тарҷума ва қисме ба нусхабардорӣ ва қисми дигар ба таълифу таҳқиқ машғул буд, номи Хоразмӣ низ зикр карда мешавад.

Исҳоқ ибни Ҳунайн дар ҷаҳони ислом парвариш ёфта, бузург шуда буд, бар хилофи падар бевосита аз ҷунонӣ ба арабӣ тарҷума мекард. Ҳунайн бошад бештари матнҳоро аз ҷунонӣ аввал ба сурёӣ мегардонд ва сипас бо ёрии каси дигар ё худаш ба арабӣ тарҷума менамуд. Тарҷумаи фалсафӣ машшоия дар ҷаҳони ислом хизмати Исҳоқ ибни Ҳунайн аст. Зиёда аз нيمي осори Арасту ба дасти ӯ тарҷума ва таҳқиқ шудааст. Нафари дигаре, ки дар ин замон ба Ҳунайн ва Исҳоқ кӯмак мекард, Яҳё ибни Алдӣ (сол ваф. 363 ҳиҷри / 991 м) буд. Ӯ тарҷумаҳои осори, ки Ҳунайн ва Исҳоқ аз ҷунонӣ ба сурёӣ тарҷума карда буданд, ба забони арабӣ мегардонд. Ӯ дар тарҷуман осори Арасту ва муаррифини он ба ҷаҳони ислом нақши бузург дорад ва ӯро ба қавли муҳаққиқон метавонем муҳимтарин мутарҷими осори фалсафӣ ва маънавӣ номид.

Ҳубайш хоҳарзодаи Ҳунайн низ асарҳои ба забонӣ сурёӣ тарҷумакардаи Ҳунайнро ба забони арабӣ мегардонид.

Ё Қусто ибни Луқо ал-Баълбакӣ, ки Ибни Надим дар васфаш мегӯяд: «Тарҷумааш бисёр хуб ва дар сурёӣ ва арабӣ фасеҳ буд ва чизҳои осони тарҷума карда ва тарҷумаҳои зиёдеро ислоҳ кардааст» [6, 445- 446].

Бояд гуфт, ки бо ин ҷанд нафаре, ки зикрашон дар боло рафтааст, рӯйхати ононе, ки дар кори тарҷума ва нақли осори фарҳангии Юнон ба мардуми мусулмон хизматҳои таърихӣ кардаанд, ба поён намерасад. Ҷолиби қайд аст, ки ҳулафо ва сарони мусалмонон дар ҳамон замон ҳидояти аввалияи наҳзати илмӣ худро, ба этиқоди мазҳаб нигоҳ накарда, ба дасти мардони кордоне супориданд ва ин хизматкунандагони кордон осори донишмандони бузурги ҷунонӣ, мероси фикрии Ҳинду Эронро аз тариқи тарҷума ба мардуми араб ва мусалмон дастрас намуданд.

Иброҳим Мадкур дар мақолаи худ «Наҳзати тарҷума дар ҷаҳони ислом» аз хусуси хизмати мутарҷимони исломӣ суҳан гуфта, зикр менамояд, ки онҳо илова ба хизмати осони худ, кори таърихӣ, таҷрибаӣ, ҷиҳатҳои дигарро ба

гуногун аз қабилӣ пизишкӣ, улуми табиӣ, кимиё, нучум ва риёзиёту фалсафа таълиф карданд. Арзиши дигари ин тарҷумаҳо аз он иборат аст, ки онҳо Юнонро бо империяи мусалмонӣ пайваست намуда, мактаби схоластикии Ғарбро мутаваҷҷеҳи илмҳои юнонӣ сохтанд ва ҳамин тарҷумаҳо буд, ки латинизабонон бо осори антиқа ва Руму Юнон ошно шуданд (7, 111).

Ҳоло сад сол сипарӣ нашуда буд, ки осори асосии шинохташудан он замон ба забони арабӣ, ки забони кавмҳои хилофат буд, баргардонида шуд ва мероси гузаштагон ба ихтиёри муҳаққиқону мутафаккирони мусулмон қарор гирифт, то он баҳра бигиранд ва дар асоси он фикрҳои тоза бунёд созанд. Дар воқеъ ҳанӯз давраи тарҷума ба поён нарасида буд, ки Форобӣ фалсафаи исломиро таъсиқ кард ва Розӣ дар олами пизишкӣ аз гузаштагон худ пеш рафт.

Носирҷон Салимов низ ба ҳаёти фарҳангии ҳамин давра ишора намуда, дақиқ истинод ба «Очеркҳои таърихи тамаддуни араб» [М., 1982] чунин овардааст: «Дар замони хилофати Аббосиён шаҳри Бағдод ба қонуни улуми адабии араб табдил ёфт ва дар айёми кишвардорӣ Ҳорунаррашид (792-809) ва Маъму (814-833) марказҳои илмӣ ин шаҳр шуҳрати азиме пайдо карданд. Дар ҳамин айём буд, ки китобҳои мутааддиди илмӣ таълиф шуданд ва аз забонҳои дигар ба арабӣ нақл гардиданд» [16, 41].

Тоҷиддин Мардонӣ аз хусуси се қарни аввали ислом ва мақоми донишмандонин форсу тоҷик дар ин давр маълумот дода менависад: «Дар ҳамин замон дар сарзамини Форс ва музофотҳои Эронӣ бузург шахсоне ба рӯи саҳнаи ҷаҳон таърих баромаданд, ки бо забондонии илмпарварӣ ҳатто аъробро дар ҳайрат гузоштанд ва номхояшон дар таърихи ақоиди илмӣ, илму адаби арабӣ ва ислом бо ҳуруфи зарин навишта шудааст» [8, 23].

Аз гуфтаҳои боло ва тадқиқоти дигари донр ба ин аср аниқом ёфта маълум мегардад, ки олимони форсинажод, ки дар тӯли се асри аввали ислом ҷаҳонро эҷод карда, аз худ асарҳои арзишманд ба ёдгор гузоштаанд, ҳеле зиёд буд ҳаҷми мақола барои ёдовар шудан аз ҳамаи онҳо имкон намедихад. Аммо мисал зад, ки аз миёни онҳо номҳои соҳиби «ал-Китоб» Абубишр Амр ибни Усмон ва Форей мулаққаб бо Сибавайҳ, дабири машҳур Абдулҳамиди Котиб ва мударрис тарҷуми мумтоз Абдуллоҳ ибни Муқаффаъро зикр намоем, ки асарҳои таълифи намудаи онҳо қисман то имрӯз маҳфуз буда, аз онҳо ба ҳубӣ ёд карда мешавад. Муаллифи «Таърихи адабиёти араб» Ҳанна ал-Фохурӣ Абдулло ибни Муқаффаъро шоғирди Абдулҳамиди Котиб номида, аз забони Таҳо Ҳусейн дар хусуси ҳарду чунин овардааст: «Ин ду нависандаро метавонем пешвоёни насри фарси биноме. Аммо Абдулҳамид, дар сухани ӯ айбе нест. Басо тавон гуфт, ки Абдулҳамид устои ҳамаи аҳли тарассул ва ба навъе хос устои Ҷоҳиз буд» [18, 262].

Аммо Ҳанна ал-Фохурӣ дар бораи эҷодиёти Ибни Муқаффаъ тавак্কун намуда мегӯяд: «Бештари осори ӯ кутубе аст, ки аз забони паҳлавӣ тарҷумаи

Аммо бо вучуди забони илму адаб ва идораву сиёсат шудани забони арабӣ дар миёни мардуми ба хилофат шомил гардида, адади онҳое, ки хондану фаҳмидани матнҳои арабӣ барояшон мушкилӣ пеш меовард, кам набуданд. Ба хусус матнҳои Қуръонӣ, ки сарқонуни ҳаёти динию иҷтимоӣ ва фарҳангии мардуми мусалмон маҳсуб мегардид, ба тарҷума ва шарҳу эзоҳ ниёз дошт. Масалан, донишманди эронӣ Муҳаммадризо Ночӣ дар сабаби тарҷумаи «Чомеъ ал- баён фи тафсири ал- Қуръон»-и Муҳаммад ибни Ҷарри Табарӣ аз муқаддимаи тафсири мазкур чунин иқтибос кардааст: «Чун хондани матни тозии «Тафсири»-и Табарӣ бар Мансур ибни Нуҳ душвор омад, вай хост, ки онро ба забони порсӣ тарҷума кунанд» [15, 872].

Аз омӯзиши андешаи муҳаққиқони ип соҳа маълум мешавад, ки «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» барои пайдо шудани тафсир ва тарҷумаҳои милбаъда нақши бузургро доштааст. Муаллифи «Тафсири навини Қуръони маҷид » Абдушарифи Боқизода ба «ал- Муъҷам ал Кабир»-и Абулқосим Сулаймон ибни Аҳмад ибни Айюб Табаронӣ истинод намуда менависад: «Ин тафсир (яъне Тафсири Табарӣ) бар муфасссирини баъдӣ таъсири фаровоне гузоштааст ва онҳо дар тафсири аксари оятҳо ба назари Табарӣ ишора кардаанд». Ибни Надим ибро китобе хондааст, ки беҳтар аз он гузошта нашудааст [3,24]

Фаҳриддин Насриддинов маҳз ба ҳамин масъала ишора намуда, чунин меғӯяд: «Ин асар пас аз «Шоҳномаи Абумансурӣ» куҳантарин сарчашмаи пайдоиши насри форсӣ ҳисоб меёбад. Таъсири он на танҳо бар тарҷумаҳои Қуръони асри X ва оғози асри XI, балки бар умуми насри он давра назаррас аст [9, 49]. Бояд гуфт, ки дар фосилаи таърихӣ минбаъда тарҷума ва тафсириҳои зиёде барои Қуръони маҷид таълиф шудааст, ки онҳо намунаҳои бебаҳои насри адабии тоҷик ва ҳазинаи тиллоии забонӣ тоҷикӣ инз маҳсуб мешаванд. Агар дар се асри аввали ислом донишмандону олимони, адибону шоирони форснаҷод ба забони арабӣ эҷод намуда бошанд ҳам, забону фарҳанги модарии худро фаромӯш накарда буданд ва аз қарни IV ҳиҷрӣ сар карда, шояд ба сабаби то андозае сӯст шудани нуфузи забони арабӣ бошад, ки донишмандону адибон асарҳои худро ба ду забон – арабӣ ва форсӣ ишро мекарданд.

Тоҷиддин Мардонӣ дар бораи бузургони тозигӯ ва зуллисонайн, ки бо донишу ҳунари худ номи Эронро дар олами ислом машҳур гардонид, дар ривочу равиҷи соҳаҳои гуногуни илм ва адабӣ ҷаҳонӣ саҳми босазо гузоштаанд маълумот дода, номи чандин нафари онҳоро зикр намудааст [8, 22-31].

Дар асрҳои X- XII тарҷума ва тафсири нависӣ ба китоби Худованд ба авҷи аълои худ расида буд, то ҳосе ки Ф. Насриддинов ин асрро асри тиллоӣ номидааст. Ин анъана дар асрҳои минбаъда каме коҳиш ёфта бошад ҳам, аз байн нарафта, то имрӯз идома дорад. Ба хусус баъд аз мустақил гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон фазои нисбатан муносиби сиёсӣ ва иҷтимоӣ барои мардуми тоҷик фароҳам омад, то аз нав ба арзишҳои фарҳангии миллии худ рӯй оварда, он холиғиро, ки дар тӯли тақрибан 70 сол ба сабаби онҳо ба...

муносиҳои Куръонӣ ва фарҳанги динӣ пур кунад. Ҳамин фазо имкон бахшид, ки дар як муддати на чандон тӯлонӣ чанд асарн арзишманд аз ҷониби донишмандони мо, ки аз мартабаҳои баланди улуми исломӣ ва дунявӣ бархурдоранд, пешкаши хонандаи арҷманд гардад. Мисли «Тафсири осонбаён»-и Тоҷиддини Иброҳим маъруф ба Абуаломиддин (ҳоло нопурра), «Тафсири мафҳим ал-Куръон»-и Абдулҳалим Орифӣ, «Тафсири навиини Куръони карим»-и Абдушарифи Боқизода (чор сураи аввал) ва ниҳоят тарҷумани пурраи «Куръони карим» -и Муҳаммадҷон Умаров, ки аз шоҳкориҳои аср ба шумор меравад ва Ҳайра.

Агар дар замони шӯравӣ як муддат алоқаҳои кишвари мо бо баъзе мамалики араб маҳдуд ва ё ҳатто қатъи шуда бошад ҳам, алоқаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ва адабии фарҳангии мо бо баъзеи дигараш ҳамонро идома дошта, раванди таъсиргузорӣ ва таъсирпазирӣ миёни мардуми ин мамалик қатъ нагашта буд. Дар ин давра мо мебинем, ки арабҳо ба адабиёти тоҷик таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аввал шиносоиро аз рубоҳои Умари Хайём оғоз карданд. Нахустин мутарҷим, ки рубоҳои Хайёмро аз тарҷумаҳои англисии Фитсҷералд истифода карда, соли 1912 ба забони арабӣ тарҷума карда буд, Вадӣ ал-Бустонӣ мебошад. Аммо чи ҳоле ки Т. Мардонӣ мегӯяд, ӯ худ форсиро наметавонистааст ва тарҷумаашро аз рӯи тарҷумаҳои франсавӣ ва англисӣ, хусусан тарҷумаҳои Фитсҷералд анҷом додааст [8, 116].

Рубоҳои Хайём аз ҷониби муаллифони зиёде дар кишварҳои гуногуни араб ба забони арабӣ тарҷума карда шудааст, ки Аҳмад Заки Абу Шодӣ ва Аҳмад Роҳин мисрӣ (1924) Чамил Сидқӣ аз-Заҳовӣ, мисли он шуда метавонанд.

Дар робита бо шиносоии арабҳо бо Тоҷикистон ва робитаҳои ҳамҷояи баи кишварҳои арабӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаминро гуфтаи мумкин аст, ки онҳо тоҷикон ва ҷумҳурии моро ҳамчун ҷумҳурии шӯравӣ бештар мешинохтанд ва аксари маълумотҳои, ки доранд, марбут ба ҳамон замон аст. Тоҷиддин Мардонӣ низ маҳз ҳамин чизро таъкид менамояд, ки мутаассифона, тарҷумаҳои арабии асарҳои адабии тоҷик, ки мумкин аст аз тариқи онҳо хонандаи арабизабон тавассуроти доир ба вазъи адабиёти муосири тоҷик пайдо намояд, мансуб ба давраи шӯравӣ мебошад [8, 127].

Бояд гуфт, ки тарҷумаҳои «Рубоӣ»-и Умари Хайём ягона тарҷумае набуд, ки хонандаи араб тавассути он бо адабиёти тоҷик ошно шуда бошад. Асари дигаре, ки Тоҷикистонро ба хонандаи араб муаррифӣ кардааст, «Ёддоштҳои»-и устод С. Айний мебошад. Тарҷумани арабии «Ёддоштҳои»-и устод С. Айний соли 1957 дар Лубнон аз ҷоп баромадааст. Соли 1964 бошад асари дигари устод Айний «Мухтасари тарҷумани ҳоли худам» бо забони арабӣ аз ҷоп мебарояд. Мутарҷим дар тавсифи ин повест чунин овардааст: «Повест бо услуби насри нигорине таълиф ёфтааст, ки ин офаридаи Айниро ифтихори адабиёти тамоми Шарқ гардондааст» [8, 130]. Повести «Марги судхур»-и С. Айниро низ ба забони арабӣ тарҷума кардаанд.

тари оташ»-и нависандаи халқи тоҷик Чалол Икромӣро ба забони арабӣ тарҷума намуда дастраси хонандаи араб гардонид[8, 136].

Аммо аз шоирони тоҷик номи шоири муборизи роҳи сулҳ Мирзо Турсунзода натавонанд дар мамолики Араб, балки дар тамоми Шарқ маълуми машҳур аст. Аввалин асари ӯ, ки ба забони арабӣ тарҷума шудааст, «Садон Осиё» мебошад. Тарҷума дар маҷаллаи лубнонии «ат - Тарик» ба нашр расидааст[8, 136]. Баъд аз он аз солҳои 70-ум сар карда, шеърҳои зиёди М. Турсунзода дар шакли алоҳида ва дар шакли маҷмӯаҳо chop шудаанд, ки дар тарҷумани чанде аз онҳо нақши арабшиносии варзида, ҳоло сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Мисри Араб Нарзулло Назаров бузург аст.

Хулоса, равобити фарҳангӣ ва таъсири мутақобилан маданияти ин ду халқ соҳибаки чандинасра дошта решаҳои он ба давраҳои пеш аз ислом меравад. Фақат фарқ дар он аст, ки дараҷаи таъсиргузори ва таъсирпазирии фарҳангии ин ду халқ аз якдигар дар пораҳои замони гуногун вобаста ба шароити вазъияти сиёсӣ аз ҷиҳати миқдори сифат фарқ мекунад. Агар дар ибтидо халқҳои араб аз тамаддуну фарҳанги форсӣ бештар мутаассир гардида бошанд, пас дар замони ислом мо раванди муҳолифи онро мушоҳида менамоем, ки ҳамаи он тавассути мардумони донишманд ва донандагон забонанҷом дода мешуд.

Аммо дар солҳои шӯравӣ шоири машҳури фаластинӣ Муин Биссу Ҳангоми гирифтани ҷои ба номи М. Турсунзода, чунин изҳор дошт: «Дар мавзӯи ҳаракатҳои озодихоҳӣ дар Осиё ва Африқо ҳеҷ кас бештар аз Мирзо Турсунзода шеър эҷод накардааст. Ашъори Турсунзода таъсири сутурданашиаванда ва бебаҳое ба шеърҳои ман гузоштааст ва ин ҷои ба – ҷои ба барои бедории ман аст»[8, 137].

Ба гумони мо аз ашъори М. Турсунзода натавонанд як шоири фаластинӣ Муин Биссу, балки тамоми шоирони мамолики араб мутаассир гардида буданд, зеро аксари ашъори ӯ ба муборизаи халқҳои мазлуми Шарқ бахшида шуда буд ва ин мавзӯ барои хонандаи оддӣ араб наздику фаҳмо мебошад.

Вожаҳои калидӣ: Қуръон, адабиёт, шеър, фарҳанг, илм, араб, форсӣ тоҷикӣ, тарҷума, Байт ал-ҳикма.

Китобинома

1. Қуръони маҷид, сураи Ҳуҷурот, ояти 13.
2. Абдулҳалим Баҳром. Байт ал-ҳикма ва Марказии Осиё олимларининг Баидодагии илмӣ фаолияти. - Тошкент: Özbekiston, 2010.
3. Бокизода Абдушариф. Тафсири нави Қуръони карим. Ҷ. 1. Лохур, 2011.
4. Додобоев к. Ишороти ба китобиҳои паҳлавӣ дар осори Ҷоҳиз. // Аҳбори АУ ҶТ, шумбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. № 3, 2007.
5. Зоҳидов Н. адабиёти арабизабони форсӣ тоҷикӣ аз истилои араб то аҳди Сомониён. Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Чалил, 1999.
6. Ибни Надим. ал-Феҳрист. Тарҷумани форсӣ Ризо Таҷаддуд.- Тоҳрон, 1343.
7. Маҷкур, Иброҳим. Наҳзати тарҷума дар паҳлавӣ ва арабӣ. // Паҳлавӣ ва арабӣ.

8. Мардонӣ Т. Саҳифаҳос аз равобити адабии Арабу Аҷам- Душанбе: Ирфон, 2010.
9. Мардонӣ Т. Робитаҳои адабии арабу тоҷик- Душанбе: Ирфон, 2006.
10. Мардонӣ Т. Арабско-таҷикское двуязычие в поэзии 9-10 вв. Душанбе: Маориф, 1993.
11. М. Муҳаммадӣ. Ан-Наҷд ва —н-нақала фи-л- курун ал- исломия ал-уло. Техрон: Интишороти Тӯс, 1376.
12. Насриддинов Ф. Арзиши адабӣ дар тарҷума ва тафсири қўҳани форсӣ — тоҷикӣ. Хучанд: Ношир, 2012.
13. Нағзибекова М.Б. Учебное пособие по общей теории перевода. -Душанбе, 2003.
14. Наҷафӣ Абӯлҳасан. Масъалаи амонат дар тарҷума.// Дар бораи тарҷума. (Баргузидаи мақолаҳои наشري Дониш). (3), 1366х.
15. Ноҷӣ, Муҳаммадризо. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар каламрави Сомониён. Роиҷани фарҳангии Сафорати ҚИҶ, 2011.
16. Салимов Носирҷон. Назаре ба таърихи наср дар замони устод Рӯдакӣ. - Хучанд: Нури маърифат, 2008.
17. Фоиӣ, Комрон. Байт ал- ҳикма ва дор ат-т- тарҷума.// Дар бораи тарҷума. (Баргузидаи мақолаҳои наشري Дониш). № 3. 1366х.
18. Ал-Фохурӣ, Ҳанна. Таърихи адабиёти араб. (Тарҷуман форсӣ). -Техрон, 1386 х.

ЭМОМОВ АСРОРИДДИН

ИСКУССТВО ПЕРЕВОДА И ЕГО РОЛЬ В ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЯХ АРАБОВ И ТАДЖИКОВ

Одним из древнейших искусств является искусство перевода, благодаря которому одни народы знакомятся с историей, культурой, литературой, обычаями и традициями других народов.

Важную роль в укреплении культурных связей между арабами и таджиками сыграло искусство перевода. Арабскими халифами Харун ар-Рашидом и ал-Мамуном даже был образован специальный центр «Байт ал-хикма» или «Дар ат-тарджума» («Дом мудрости» или «Дом перевода»), где на арабский язык со многих языков, включая фарси переводились научные труды и художественные произведения.

В статье вкратце исследуется история искусства перевода, оказавшего огромное влияние на развитие научных и литературных арабско-таджикских связей не только в средние века, но и в современную эпоху.

Ключевые слова: Коран, литература, поэзия, паука, араб, персидско-таджикский, перевод, Байт ал- хикма.

IMOMOV ASRORIDDIN

ART OF TRANSLATION AND ITS ROLE IN THE LITERARY COMMUNICATIONS OF ARAB AND TAJIK NATIONS

One of the most ancient arts is the translation art thanks to which one nation get acquainted with the history, culture, literature, customs and traditions of other nation.

The important role of the translation art has played in strengthening of a cultural contact between Arab nation and Tajik. Arabic Caliphs Horun Ar-Rashid and Al-Mamun even had been formed a special centre «Bayt al-hikma» or «Dar at-tarjama» («the wisdom House» or «the translation House») where were translated proceedings and works of art from many languages, including, from Persian into Arabic language.

In the article is researched in brief the history of art of the translation, made a huge impact on development of scientific and literary Arabic-Tajik communications not only in the middle centuries, but also in present period.

Key words: Quran, literature, poetry, science, Arabic, Persian, Tajik, translation

ЁДНОМА

ХУРШЕДА ОТАХОНОВ

Ба пешвози 100-солагии Носирҷон Маъсумӣ

САҲМИ УСТОД МАЪСУМӢ ДАР ТАЪСИСИ БОЙГОНИИ АДИБОН ВА МАТНШИНОСИИ АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОҶИК

Ҷамъовариҳои дастхатҳои адибони муосири тоҷик дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ аз солҳои панҷоҳум шурӯъ шуд. Аввалин архиве, ки соли 1956 Институт бо ташаббуси мудирӣ онвақтаи шуъбаи адабиёт Шарифҷон Ҳусеинзода ба даст овард, архиви Обидхӯчаев Лутфӣ буд. Баъд дар тӯли чанди солҳо бо сабӣ ва кӯшиши академик М. Шукуров (М. Шукурӣ) дар ин шуъба дастнависҳои бисёр нависандагонии тоҷик гирд оварда шуд.

Дар шуъбаи адабиёти муосир қабули ҳифзи архиви нависандагониро камин дар ӯҳда доштам. Яке аз рӯзҳои моҳи октяри соли 1971 устод Маъсумӣ маро ба коргоҳашон даъват намуданд. Он кас дар бораи омӯхтани дастнависҳои классикони адабиёти муосири тоҷик, тадқиқи таҳқиқ ва ба нашрҳои интиқодӣ ҳозир намудани осор ва таҳияи куллии илмӣ онҳо, пеш аз ҳама устод Айни, ба тасвир суҳан ронда, дар фароварди он гуфтанд, ки «зарурияти иҷрои ҳамаи корҳо ба назар гирифта, мо бо ҳамроҳии президентамон муаллим Осимӣ ба чунин қарор омадем, ки шуъбаи мероси адабӣ ташкил кунем ва роҳбарии онро ба ин ман шумо гузорем».

Ин чунин маъно дошт, ки ман тамоман ба олами дигари илм бояд ворид гардам. Суҳбати муаллим аз як тараф шавқу ҳавасамро нисбат ба он бедор намуд.

Аз тарафи дигар маро воҳима гирифт, оё аз ӯҳдаи чунин кор мебароме бошам. Ман, ки солҳои дароз дар шуъбаи адабиёти муосир зери роҳбарии муаллим М. Шукуров кор мекардам намедонистам, ки мустақилона роҳбарӣ қарор метавонам ё не ва ин фикрро ба муаллим Маъсумӣ гуфтам. Он кас як табассум карданду гуфтанд, ки «ҳамаи мо ба шумо ёрӣ мерасонем. М. Шукуров ҳам ҳаминро чӣ қу, ба шумо кӯмак мекунад». Ва илова намуданд, ки дар ҷумҳурии ин соҳаи нави илм аст. Шумо ба маркази илмӣ-Маскаву Ленинград меравед таҷрибаи онҳоро меомӯzed, онҳо дар ин соҳа китобҳои зиёде ба таърифи расонидаанд.

Рӯзи дигар ин масъаларо дар ҳузурӣ муаллим Шукуров ба миён гузоштам. Дар ин суҳбат домудло Р. Ҳодизода низ иштирок доштанд. Хулласе, 16 октяри соли 1971 оид ба ташкили шуъбаи мероси адабӣ бо имзои устод Маъсумӣ қарор мон баромад.

Вақте ки ман дафтарчаҳои кайди устод Маъсумиро аз архивашон гирифта, варақ задам, маълум шуд, ки масъалаи таъсиси шуъбаи мероси адабӣ ҳанӯз ягон сола пеш аз ин фикри он касро машғул дошта будааст. Дар як дафтарчаашон дар саҳифае, ки таърихи 17 ноябри соли 1970 гузошта шудааст, ду номи шуъбаи мероси адабӣ сабт ёфтааст. «Сектор по изучению наследия классиков таджикской советской литературы», «Сектор литературного наследия советской эпохи».

Дар ҳақиқат устод Маъсумӣ ёриашонро аз мо дарег надоштанд. Бо даву този он кас ва ёрии бевоситаи устод Осимӣ шуъбаи мероси адабӣ бо ҷон қорхонаҳои калони равшан ва ҷиҳози зарурӣ таъмин шуд, архиви устод Лоҳутиро ба даст овард. Дар ин қор устод Маъсумӣ бо ёрӣ ва дастгирии устод Осимӣ ва баъдтар Абдуқодир Маниёзов хеле заҳмат кашиданд, тафсили он вақти зиёдеро талаб мекунад.

Дар дафтарчаи Маъсумӣ онд ба архивҳои устодон Айний ва Лоҳутӣ, гуфтушунид бо ҳамсари устод Лоҳутӣ Бону, талаб намудани кормандони илмӣ барои шуъбаи мероси адабӣ қайдҳои зиёд мавҷуданд. Дар он ҳатто суҳбати он кас бо собиқ сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон шодрони Абдулаҳад Қаҳҳоров моҳи августи соли 1970 мухтасаран зикр ёфтааст. Маълум мешавад, ки Абдулаҳад Қаҳҳоров барои архиви Лоҳутӣ ҳавлие ваъда кардаанд. Шояд ин ҳамон ҳавлии Рена Ғалибова бошад, ки устод Лоҳутӣ як вақтҳо он ҷо зиндагӣ мекард. Аз ин қайдҳои мухтасар бармеояд, ки устод Маъсумӣ дар назди ҳукумат бунёди Музеи адабиётро ба қатъияти тамои гузошта будаанд.

Устод Маъсумӣ ҷун олимӣ баркамол моҳияти тадқиқу таҳқиқи архиви навишандагонро ҳамчун асоси адабиётшиносии эътироф намуда, барои ҷун соҳаи мустақили илм ривож ёфтани он кӯшиши зиёд ба харҷ доданд.

Хушбахтона, устод Маъсумӣ ба наздикон ва пайвандони худ хисси масъулиятшиносиро дар назди таърих ва фарзандони бузурги он талқин карда тавонистаанд. Онҳо хуб фаҳмиданд, ки архиви адиб моли халқ аст ва дар паиҳои давлат будани он маънои ба халқ баргардониданро дорад. Бинобар ин пайвандони эшон архиви устод Маъсумиро бо ҷузъитарин қоғазпораҳои он ба бойгонии адибони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ супориданд.

Фонди шахсии устод Маъсумӣ ҳоло дар бойгонӣ таҳти рақами 23 маҳфуз буда, қоркарди илмӣю техникӣ он аз тарафи кормандони илмӣ: мудири архив Хосият Валихӯчаева ва ҳамсари устод Маъсумӣ Вера Пантелеймоновна Осмакова аниҷом дода шудааст.

Ин фонд яке аз қалонтарин фонди архиви Институт буда, 1290 воҳиди ҳифзро ташкил мекунад.

Устод Маъсумӣ дар ҷумлаи касоне буданд, ки ҳам шоир, ҳам олимӣ адабиётшинос, ҳам забоншиносу лугатдон ва ҳам таҳқиқгари эҷодиёти даҳони мардум. Архив инз тамоми соҳаҳои эҷодиёташонро, дар айни замон фаъолияти иҷтимоии он касро ҷун ходими намоёни давлатӣ, сиёсатмадори нозуқсанҷ ва нозуқадо, омӯзгори бомаҳорат, соҳнамадаи ин давра намоянда...

Тархи устухонбандии архиви устод Маъсумӣ чунин аст: Архив ба 27 бахш тақсим шуда, ҳар бахши он як соҳаи фаъолияти эҷодии соҳибфиродро дар бар мегирад. Масалан, дастнависи асарҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, фолклоршиносӣ, шеърҳо, дафтарнаҳои қайд, мадорики тарҷуман ҳол, мактубҳо ва ғайраҳо.

Баъд аз вафоти устод Маъсумӣ «Асарҳои мунтахаб»-и он кас дар ду ҷилд дар таҳияи муаллим Шукуров, Абдураззоқ Ғафоров ва Вера Пантелеймоновна дастраси хонандагон гардид. Дар ин ҷилдҳо ба ҷуз асарҳои адабиётшиносӣ ва забоншиносии ҷопшуда маводи архив низ ворид шудаанд.

Агар мо матни то имрӯз ба таъъ парасидаи мақолаҳо, тақризҳо, баромадҳо ва мактубҳои устод Маъсумиро ба нашр омода созем, чандин ҷилдро ташкил хоҳад дод.

Устод Маъсумӣ аз ибтидои ба майдони адабиёт қадам ниҳодани худ то соҳаҳои охирии ҳаёташон шеър гуфтаанд. Шеърҳои он кас дар матбуоти давр, рӯзномаю маҷаллаҳо, маҷмӯаҳои алоҳидаю дастҷамъӣ ба таъъ расидаанд. Вале он кас на ҳамаи шеърҳояшонро ба дасти ҷоп додаанд. Баъд аз солҳои 60-ум як миқдор шеър таълиф кардаанд, ки баъзе мазмунӣ ҳасбиҳолӣ доранд, баъзе дигарро ба ягон муносибате бахшида ба ҷашни зодрӯзи ин ва ё он дӯсти шонрошон ё дӯсти олимашон гуфтаанд. Шеърҳои худро одатан ба дӯстони наздиқашон хонда меодаанд. Ман ду бор шохиди он будам, ки шеъри навашонро ба Абдуқодир Маниёзов мехонданд ва ман ҳам ифтихори шунидани онҳоро доштам. Воқеан устод Маъсумӣ Абдуқодир Маниёзовро Арузӣ меномиданд. Он кас шеърҳои ба зодрӯзи адибон бахшидаи худро дар маҷлисиҳои ҷашни онҳо мехонданд. Ёдам меояд, ки соли 1970 бахшида ба шастсолагии устод Бокӣ Раҳимзода дар толори театри драматик ба номи Лохутӣ маҷлиси ҷашн баргузор гардид. Шонро намоёндагони ташкилот ва муассисаҳои гуногуни пойтахт табрик мекарданд. Дар байни онҳо устод Маъсумӣ ҳам буданд. Ба он кас ҷун намоёндаи Академияи илмҳои ҷумҳурии суҳан доданд. Маъсумӣ дар даст табрикнома ба саҳна баромаданду дар рӯ ба рӯи Бокӣ Раҳимзода қарор гирифтанд ва ба он кас муроҷиаткунон шеър хонданд. Ҳар байти ин шеър бо радифи «Як табасум кун» поён меёфт ва ба ҳамин унвон шеъри Бокӣ Раҳимзода назира буд. Ҳар боре, ки радифи мазкурро ба забон меоварданду Бокӣ Раҳимзода пайваста табассум мекарданд, шунавандагонро як хушҳолӣ ачибе рух меод.

Ин шеърро меҳодам ба диққати хонандагони муҳтарам расонам:

Туро, эй Бокӣ, аз ҷон дӯст дорам, як табассум кун,
Ба шастат шасти нав уммедворам, як табассум кун.
Падарвор аз руҳи сад нозанин бўсидай хуш бош,
Табаррук бар лабат лаб меғузорам, як табассум кун.
Вакили аҳли илму донишам, табрик овардаам.

Хусусан вақте, ки устод Маъсумӣ байти «Падарвор аз рухи сад позанин
бӯсидай хуш бош, табррук бар лабат лаб мегузoram, як табассум кун»-ро хон-
данду Бокӣ Раҳимзодаро бӯсиданд, шавқу шодии ҳозирон боло гирифт.

Ба ҳамин монанд шеъри ба забоншиносии маъруф, профессор В. Росторгуева
бахшидан худро дар маҷлисе, ки ба муносибати 60-солагии зодрузи ӯ дар Ин-
ститути забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ орошта шуда буд, хонда буданд ва
мақбули аҳли маҷлис шуд.

Чунон ки арз кардем, ин қабил шеърҳо ҳангоми дар қайди ҳаёт будани
Маъсумӣ дар ҳеҷ куҷо ҷоп нашуда буданд. Баъди вафоти устод Маъсумӣ кор-
манди шуъбаи мероси адабӣ Хосият Валихӯчаева ва Вера Пантелеймоновна
Осмакова онҳоро аз архиви шоир гирд оварда, маҷмӯае, таҳия карданд, ки соли
1968 нашриёти «Адиб» дастраси хонандагон гардонид.

Рӯзи вафоти устод Маъсумӣ, ки дар бошишгоҳи он кас воқеъ дар бӯстонсарои
Ииттифоқи нависандагон рух дода буд, рӯи мизи корнашон рӯзномаи «Комму-
нист Тоҷикистона» аз 17 июли соли 1974 меистод, ки дар ҳошия байти зерин
бо дастони худ он кас сабт ёфта буд:

Рафтиву як нигаҳе сӯи мани зор нашуд,
Чашми ман сер аз он қомату рафтор нашуд.
Шояд ин шеъри охиринаи он кас бошад.

Хулоса, шеъри устод Маъсумӣ дар фонди шахсии он кас 60 воҳиди ҳифзро
ташкил мекунад, ки ҳар як воҳиди ҳифз 10-12 шеърро дар бар кардааст. Санан
аввалини шеърҳо соли 1934 буда, охиринаш соли 1974 аст. Вале ҳанӯз на ҳамаи
шеърҳои Маъсумӣ гирд оварда шудаанд. Ҳангоми бо диққат омӯхтани дафтар-
чаҳои қайд ва қоғазпораҳои дар архив маҳфуз буда, онҳоро пайдо кардан мум-
кин аст. Масалан дар яке аз дафтарчаҳои ӯ ду рубой ба назари мо расид:

Хуштар зи саломативу хушбахтӣ нест,
В-он кас, ки нахоҳад ин ду дар олам кист?
Ғар нест муроди зиндагӣ ин ҳар ду,
Пас моҳияти ҳастии одам дар чист?

Рубони дигар солҳои 1962-63 дар зери расми Бокӣ Раҳимзода навишта шуда
будааст, ки ба ин ишора рафтааст:

Ин шонри тоҷик аст Бокӣ номаш,
Ширинтар аз лабони дилбар комаш.
Ӯ дар ғами ёри ҳешу мо дар ғами ӯ,
Пур аз майи ҷӯши ишқ бодо ҷомаш.

Устод Маъсумӣ суҳанвари беназир буданд. Пӯтқашон ҷун оби равои бесақта ҷорӣ мешуд, суҳанонашон фасеҳ ва матиашон қавӣ буд. Он кас метавонистанд соатҳои дароз доир ба мавзӯҳои гуногуни забону адабиёт суҳан ронанд. Ин ҷо як воқеа ба хотирам мерасад.

Боре аз телевизион хоҳиш карданд, ки дар бораи устод Лоҳутӣ бо ҷиштироки ҳамсарӣ он кас Ситилия Бенсӣоновна Бону ва устод Маъсумӣ як намоиш ташкил кунем. Он вақт Маъсумӣ вазифаи мудирӣ шуъбаи фанҳои ҷамъиятии Академияи илмҳои бар ӯҳда доштанд. Ман ба назди муаллим ҷанд бор омада рафтаам, вақташонро муайян кардам, нақшаи намоишро ҳамроҳ кашидем. Ниҳоят рӯзи баромад фаро расид. Он вақт намоишхоро пешаки сабт намекарданд ва мустиқман нишон медоданд. Баранда Луъбат Бурҳоновна намоишро оғоз дода, ҳозиронро шинос намуда, суҳани аввалро ба муаллим Маъсумӣ дод. Муаллим саргарми суҳанронӣ шуда, ҳамаро фаромӯш карданд. Вақти намоиш қариб ба охир расид, ҳама ҳам баранда, ҳам оператор ва ҳам ёрдманди режиссер безобита. Ҳар замон ба соат нигоҳ карда инҳоро мекунад, вале баранда ҷураът карда суҳани муаллимиро бурида наметавонад. Муаллим қариб ҷил дақиқа гап заданд, баъд навабати Ситилия Бенсӣоновна Бону расид. Он кас ду-се даҳон гап зада буданд, ки намоиш ба охир расид. Муаллим якбора гӯё ҳушёр шуданд ва ба ман нигоҳ карда қоҳ-қоҳ зада хандиданд. Механдиданду мегуфтанд, ки ин ҷи шуд?

Шумо заҳмат кашиди намоишро ташкил кардед, вале ба шумо навабат нарасид. Ҳарҷанд мегуфтем, ки «муаллим, шумо ҳамаи гапҳои лозимаро гуфтед, ба суҳан гуфтани ман дигар ҳоҷат набуд» вале тамоми роҳ худро дар ҳиҷолат ҳис мекарданд. Ва баъд аз ин ҳам ҳар вақт агар бо коре ба наздашон оям онро ба намоишро ёдовар мешуданд.

Вале маводи архив нишон медиҳад, ки устод Маъсумӣ сарфи назар аз суҳанвариашон, ба зеҳни тезу хотираи қавиашон ва истеъдоди зотии омӯзгориашон ба ҳар як дарсашон тайёрии ҷиддӣ медидаанд. Дар архив консепти дарсҳои он кас ҳам аз адабиёти классикӣ ва ҳам аз адабиёти муосир маҳфуз аст. Агар имрӯз имкони нашр кардани онҳо мебуд, барои донишҷӯён китоби хубе омода мегардид.

Архиви ҳар як адиб ва олим, аз ҷумла устод Маъсумӣ нафақат корҳои эҷодии ӯро намоён месозад, балки шахсияти ӯ, ҳислатҳои инсонии ӯ, дараҷаи маданиятнокии ӯро нишон медиҳад, барои омӯхтани шарҳи ҳол, эҷодиёт, ақидаҳои адабии эстетикӣ ӯ маънази муҳим аст. Архив бо таърих, замони зистии соҳибфанди зич алоқаманд буда, муҳимтарин ҳодисаҳои ҳаёти маданияти ҷамъиятиро дар ҷумҳурии ва хориҷ аз он ифтиқос менамояд. Он ҷи мо дар ин мақолаи муҳтасар баён кардем, муште аз хирвор аст. Симо ва фаъолияти бобаракати устод Маъсумӣ аҳмияти тарбиявӣ дорад, ки дар ин ҳусус китобҳо бояд павишт.

ХУРШЕДА АТАХОНОВА

ВКЛАД Н. А. МАСУМИ В ОБРАЗОВАНИЕ АРХИВА ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ И ТЕКСТОЛОГИЮ.

В предлагаемой статье приводятся личные воспоминания одного из первых исследователей архива таджикских писателей Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, академика Х. Атахоновой о вкладе известного ученого, директора Института языка и литературы им. Рудаки Н.А. Масуми в изучение архивных материалов современных художников пера и текстологии.

Ключевые слова: Носирджон Масуми, архив писателей, текстология, структура Института.

KHURSHEDA ATAHONOVA

CONTRIBUTION NOSIRJAN MASOOMI EDUCATION ARCHIVES TAJIK WRITER AND TEXTUAL.

In this article are personal memories of one of the first researchers archive Tajik writers Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named Rudaki Academy of Sciences of Tajikistan, academician H. Atahonova the contribution of famous scientist, director of the Institute of Language and Literature. Rudaki Nosirjan Masumi to the study of archival materials by contemporary artists pen and textual criticism.

Key words: Nosirjon Masumi, library writers, textual structure of the Institute.

АБДУНАБӢ САТТОРЗОДА

СУХАНШИНОСИ ҚАЛАМЗАН

Соли 1972 дар чанд шумораи рӯномаи “Маориф ва маданият” (18 март-2 апрел) пораҳос аз рисолаи хотироти Мавлоно Камолиддини Абдулвосеи “Мақомоти ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ” дар таҳияи каминаи раҳматӣ Султон Воҳидов ба чоп расида буд. Ва он яке аз аввалин таҷрибаҳои ман дар нашри мероси гузаштагон буд. Дуруст дар ҳамон рӯзҳо Ҷумъабой Азизкулов яке аз шумораҳои рӯномаи мазкурро, ки дар он намунае аз он асар нашр гардида буд, бо тасҳеҳаш ба дастам дод. Дидам, ки матни омода намудани он дар чанд маврид тасҳеҳталаб будааст. Он вақт ба таври аёнӣ фаҳмидам, ки кори баргардон ва нашри осори пешинӣ аз алифбои арабиасоси форсӣ ба кириллик дар назар осон ва фанӣ (техникӣ) намояд ҳам, дар амал саҳт душвор будааст ва аз таҳиягар дониш, малака ва завқи волои суҳаншиносо қобилияти дарки маъноро тақозо менамудааст. Ин ҳақиқати бебаҳсро солҳо баъд Ҷумъабой Азизкулов дар мақолааш “Суҳан аз забон ва тарзи баён” (2004) низ таъкид кардааст, ки дар мавриди баргардон ва таҳия кардани матн, ба таъбири худаш “фақат саводи хатхонӣ кофӣ нест, маънофаҳмӣ ҳам мебошад”.

Пас аз ин таваҷҷуҳам ба шахсият ва фаъолияти офаридгари Ҷумъабой Азизкулов бештар гардид ва ҳар тарҷума, тақризу мақола ва навиштае, ки ба қалами ӯ тааллуқ дошт, қўшиш мекардам бихонам ва аз он сабаке бигирам. Ва сабаки нахустин ва асосин ман аз он тасҳеҳ ин буд, ки дар кори таҳқиқ ва нашри ҳаргиз ба саҳлангорӣ ва шитобзадагӣ роҳ надиҳам, бомасъулият бошам ва дар ҷони онҳо аҷала накунам.

Ҷумъабой Азизкулов, тавре ки маълум аст, дар аввал бо ҳидояти устоди роҳнамояш дар илм - шарқшиносии номӣ, узви вобастаи АИ ҶТ И. С. Брагинский ба таҳқику нашри осори насри таълифӣ ва ё ба истилоҳ насри маснуъ дар адабиёти форсии тоҷикӣ машғул мешавад ва дар ин замина як силсила корҳои арзишмандеро анҷом медиҳад, монанди рисолаи барои дарёфти рутбаи номзоди илмҳои филологӣ “Асл ва пайдоиши китоби Синдбод” (1974) ва нашри “Пандномаи Синдбод” (1963), “Гулзори ҳикмат” (1966), “Саргузашти Ҷотам” (1967, бо ҳамкории С. Давронов), “Самаки айёр” (ҷилди 2. 1970), “Китоби Ҳаким Синдбод” (1971; 2009), “Синдбоднома”-и Заҳирии Самарқандӣ (2012) ва ғайра.

Муҳаққиқ ҳамчунин ба таҳқиқ ва нашри шеърӣ гузашта, адабиёти муосир ва робитаҳои адабӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз ҷумла дар бораи Анварӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдулқодирхонаи Савдо, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Садриддини Айний, Муҳаммадҷон Воҳидӣ ва дигарон бо номҳои “Абдулқодирхонаи Савдо” (1966),

шуҳрати ҷаҳонии осори Айний" (1963), "Шоири маҳбуби мо" (1961) ва ғайра мақолаву рисолаҳое навишта, "Маҷмӯаи осор"-и Аҳмадҷони Ҳамдиرو ба таърифи расонидааст.

Ҳунари Ҷумъабой Азизкулов ҳамчун муҳаққиқ махсусан дар таълифи як силсила тақриз ва нақду баррасӣ бар таълифоти илмӣ ва нашрҳои ҷудогонаи матишиносӣ зӯҳур намудааст. Навиштаҳои ӯ "Иқдоми нек" дар бораи наشري маснави Абдуллоҳи Ҳотифӣ "Лайлӣ ва Маҷнун", "Таҳрир ё тафсир" оид ба ҷопи шеърҳои Шамсиддин Шохин ва Тошхӯҷаи Асирӣ дар таҳрири Муҳаммадҷон Раҳимӣ, "Доир ба илми бадсӣ" роҷеъ ба китоби Тӯрақул Зеҳний "Санъати суҳан", "Китоби ҳикмати халқ" дар заминаи маҷмӯаи "Панду ҳикматҳо" дар таҳияи Муллоҷон Ҷозилов, "Сухани тоза дар мавзӯи куҳан" бар китоби И.С. Брагинский "12 лавҳа", "Аз Ғолиб то Иқбол" дар бораи рисолаи А. Ғаффоров "Назми форсизабони Ҳинду Покистон дар нимаи дуюми асри XIX ва охири XX" то имрӯз аз ҷумлаи намунаҳои беҳтарини нақди нақд ва матишиносӣ ба шумор мераванд. Хубии онҳо дар ин аст, ки мулоҳиза ва мушоҳидаҳои муаллиф бағоят мушаххас ва бодалел мебошанд. Ӯ ҳар як мулоҳизаи интиқодӣ ва эродҳои худро, ки дар ҳамаи навиштаҳояш хеле зиёданд, бо ҷаҳди далели муътамад ва маъниқӣ ба исбот мерасонад. Бо вучуди ин, тавре ки ҳуду муҳаққиқ шаҳодат медиҳад, ӯ ба ҳама дар аввал нақди ӯро ба хушӣ мепазируфтаанд, балки меранҷидаанд ва дилтанг мешудаанд, мисли Тӯрақул Зеҳний ва Муллоҷон Ҷозилов. Вале бо гузашти муддати муайяне ба эродҳои вай тап меводаанд ва онҳоро дар наشري баъдинаи асарҳояшон ислоҳ ва ба мунаққиди ҷавони таълифоташон сипосгузори мекардаанд.

Тақриз ва нақду баррасиҳои Ҷумъабой Азизкулов як ҷиҳати мумтози дигаре ҳам доштанд, ки онҳоро аз навиштаҳои мунаққидону адабиётшиносони дигар фарқ мекунонидаанд. Ва ин ҷиҳат иборат аз он буд, ки муаллиф дар онҳо ба масъалаҳои забон ва ҳусни баён диққати махсус меод ва ҳамчун як суҳаншиноси огоҳ аз равандҳои гузашта ва имрӯзи забони форсии тоҷикӣ мулоҳиза меронд.

Афсӯс, ки бо доштани беҳтарин имконот ва заминаҳои давом додани фаъолияти таҳқиқ, нашр ва нақд, монанди огоҳии комил аз адабиёти гузашта ва муосир, забондонии маънифаҳмӣ, дақиқкорию аниқгусторию, ҳалолкорию заҳматкашӣ, сабру тоқати фаровон, дилбастагии фавқулода ба кори таҳқиқу нашр, масъулияти сарпарастӣ намудани аҳли хонадон водор мекунад, ки бо кори тарҷума ва таҳрир машғул шавад. Ҳуду муаллиф сабаби асосии онро дар як мусоҳибааш бо масъули маҷаллаи Дошишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон "Фурӯғи тарҷума" чунин шарҳ додааст: "Азбаски онлаи сернуфус доштаму таъмини онлаи маблағ меҳост ва дар он солҳо барои тарҷума музде меоданд, шабонарӯзӣ кор карда асарҳои зиёди илмӣ, илмин оммавӣ, публицистӣ ва бадеиро мутародифан тарҷума мекардам, ки миқдорашро имрӯз ҳудам ҳам

Энсиклопедияи советии тоҷик ҷалб гардиданаш ва боқӣ намондани ғурӯаи муносиб ба таҳқику пажӯҳиш низ, ки ба таъбири ӯ “машғулияти шаборӯз меҳоҳад”, боиси аз таҳқиқ ва нашр дур мондани вай шудаанд. “Аммо банде, ки ба таҳқику нашри осори насри таълифиву ба истилоҳ маснӯъ шурӯъ кар будам,... ба кори донишнома - ЭСТ ҷалб гардидам. Тадқиқи илм тарҷуман таҳрири муқаррарӣ нест, ки кас тавонад дар соатҳои фароғату берун аз кор ямния ба он машғул шавад. Таҳқику пажӯҳиш машғулияти шаборӯзӣ меҳоҳад, яъне кори ҳамаҷуз таҳияву таҳрири ҷилдҳои алифбоии ЭСТ ва дигар нашрияҳои соҳавӣ ақлу ҳуши маро ба якборагӣ фаро гирифтӣ дар ин мисли умр қобили қорам сипарӣ шуд”.

Агарчи Ҷумъабой Азизқулов аз кори таҳқику нашри адабиёт ба тарҷуман таҳрир рӯ оварданаширо як амали маҷбурӣ, яъне бино ба зарурати таъмин маоши хонаводаи сернуфусаш медонад, баъдан тарҷумаву таҳрир ба яке аз соҳаҳои асосии фаъолияти офаридгории доманадораш табдил меёбад ва ҳамчун устоди комил дар тарҷумаву таҳрир дар доираҳои илму адаби ҷумҳури ном мебарорад. Нависандаи халқии Тоҷикистон ӯрун Кӯҳзод, ки замоне дар идораи рӯзномаи “Маориф ва маданият” ҷонишини муҳаррир буд ва дар оғоз бо Ҷумъабой Азизқулов ҳамкории наздик дошт, ба ёд овардааст, ки “Мақола ё очерк дар мавзӯи табиатшиносӣ бошад, Ҷумъабой Азизқулов ҳамчу як олими табиатшинос тарҷума мекард ва агар аз қору бори табибон бошад, ҳамчун як олими соҳаи тиб”.

Ҷумъабой Азизқулов ба сифати тарҷумон беш аз бист қиссаву роман ва маҷмӯаи ҳикояҳои адибони хориҷиро аз русӣ ба тоҷикӣ гардондааст, ки дар байни онҳо аз ҷумла асарҳои Анвар Олимҷонов “Маснади Рӯдакӣ” (1967), “Армуғони Утрор” (1973) ва “Пайкони Маҳамбет” (1983), В. Шукшин “Сухбат маҳтобшаб” (1981), Темур Пулодов “Маро аз ҷангал ҷӯед” (1981), Александр Дюма “Се мушкетёр” (1984) ва “Граф Монте-Кристо” (1985; 2010), Олег Гончар “Одам ва ярок” (1985), И. Авижус “Бехонумон” (1987) ва Ярослав Гашек “Саргузашти сарбози чолок” (2009) ҳастанд ва дар байни хонандагонии тоҷик алоқамандони зиёде пайдо карданд. Аз ин байн, бино бар эътирофи худ мутарҷим, “асарҳои таъби дилаш”, онҳое, ки бо амри дили худ ташаббускор тарҷумаашон шудааст, китобҳои В. Шукшин, А. Дюма ва Я. Гашек мебошанд. Тарҷумаҳои дигарро, бино бар гуфтааш, бо пешниҳоди нашриётҳо анҷододааст.

Ҳам дар тарҷуман “асарҳои таъби дил” ва ҳам асарҳое, ки нашриёт пешниҳод намудааст, Ҷумъабой Азизқулов яқсон кӯшиш кардааст, ки “заминан ҷумлаи матн мутобиқи сарфу наҳви забони тоҷикӣ бошад” ва инро мутобиқ ба асли маълум дар тарҷуман бадеӣ “нигоҳ доштани услуби нависанда” медонад.

Утрор” (1973) тавфиқ ёфтааст. Ў бовар бар он дорад, ки “агар намояндаи халку адабиёти дигаре дар асараш ба таърих, ахбор, осор, тарзи зиндагӣ ва шеваи гуфтори фарз кардем, мардуми мо, дахл карда бошад, дар ин сурат тарҷумонро лозим меояд, ки дар тасвири рафтору гуфтори персонажҳо он шеваеро ба кор барад, ки ба ин мардум хос аст, ба шарте, ки тарҷумони қаламбадаст ин корро ба субут расонида тавонад”. Вале азбаски чунин тарзи тарҷума дар байни аҳли илму адаби тоҷик маъмул набуд, нависанда ва тарҷумони помни тоҷик зиндаёд Фазлиддин Муҳаммадиев, тавре ки муаллиф ба ёд меорад, “бо лутфи гуфтори ба ҳудашон хос гуфтанд: «Зӯр зада тарзи гуфтори як нафар қазоқи саҳронишинро чудо ҳам зебу оронш додай-ку». Дар ҷавоб гуфтам: «Акои азиз, дар асар намояндагони аҷдоди бузурги ҳудамон амал кардаву суҳан меронанд. Ман қӯшиш кардам тарҷума ба тарзи гуфтори иштирокдорони воқеоти давр андак бошад ҳам, шабоҳат пайдо кунад. Ба он ки ноқил як нафар қазоқ аст ё каси дигар, коре надорам». Акои Фазлиддин қиёфаи ҷиддӣ гирифтанду гуфтанд: «Оре, бояд чунин бошад». Ба шаҳодати ӯ, чанд сол баъд нависандаи тавоно Сотим Улуғзода низ ба тарҷумониаш ишорат карда гуфта буданд, ки «оре, аз ҳамин шеваи нигоришат хушам омад».

Аммо чунин шеваи тарҷума, бино бар ақидаи ӯ, маънои онро надорад, ки тарҷумон асари аслро ба дараҷас ба таври худ бисозад, ки ба аслаш мутобиқат накунад. Чунинки тарҷумонҳои асарҳои манзуму мансури адабии тоҷик ба русӣ мекарданд. Муаллиф ба хотир овардааст, ки “солҳои 70-уми асри гузашта идораи маҷаллаи «Садон Шарк» мақолаи И. С. Брагинский «Ҷанбаҳои миллӣ ва байналмилалӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода»-ро дод, ки аз русӣ тарҷума кунам. Пӯрчаҳои шеърҳои русии дар тарҷумаи Сергей Липкин омадаро аз маҷмӯаи шеърҳои тоҷикии шоир пайдо карданӣ шудам. Чӣ мегӯед, ки қариб ягон банди барои тақвияти фикр иқтибоскардан муаллифи мақоларо дар байни ашъори тоҷикии шоир пайдо карда натавонистам. Тарҷумон на фақат таркиби алфоз, балки мазмуну гоияи шеърҳоро билкул дигар кардааст”.

Ҷумъабой Азизқулов тарафдори он аст, ки дар тарҷума вежагиҳои лафзу маънӣ, шеваи нигориш ва андешарониҳои соҳиби асари асл нигоҳ дошта шавад. Барои ӯ суҳани ҷавобии нависандаи соҳибистеъдоди тоҷик Ҷумъа Одина ба тарҷумони русаш М. Синелников, ки мехост барояш аз “Иншо дар мавзӯи озода” “повести иағзе сохта диҳад”, писанд омадаанд, ки гуфта: “Ман мехоҳам навиштаи худам дар Маскав ҷоп шавад. На ин ки барои ман каси дигаре асар навишта диҳад”.

Аммо ҳамзамон ба ин таҷрибаи тарҷумаи асарҳои муосирон ва таҳрири тасҳеҳи осори гузаштагон ӯро ба ҳулосаи дигаре низ овардааст, ки тарҷумон ё мусаҳҳеҳ ҳақ дорад, ки ҳангоми тарҷума ва ё тасҳеҳу таҳрир бо назардошти завқ ва тарзи ҳонандаи муҳити дигаре, наздик ба фаҳму дарки ҳонандааш асаре ба тарҷумаи озода вай дар

Захирии Самарқандӣ дидааст, ки аз забони паҳлавӣ мустақиман то ба им расидааст.

Дар бораи шева ва усули тарҷумаву таҳриру тасҳеҳ ва бархурди Чумъабой Азизкулов ба асарҳои гузаштагон ва муосирон бо ӯ баҳс кардан мумкин аст. Вале наметавон инкор намуд, ки онҳо натиҷаи таҷрибаҳои бобарори вай дар заминаҳои мебошанд ва дар дохил ва хориҷи кишвар пазируфта шудааст. «Синдбоднома», - навиштааст ӯ, - зери унвони «Китоби ҳаким Синдбод» с. 1971 ба ҷоп расид, ки кӯшиш намуда будам сабки таҳрир ҳар чӣ мумкин аст тарзи ниғориши пешиниён наздик бошад. Ҳатто муҳаққиқи таърихи забон форсӣ-тоҷикӣ, шодравон Бегмурод Сияев барои сабки асри XII-и забони тоҷик аз ниғоштаҳои ман ба сифати шояд дар тадқиқоташ ҷумлаву ибораҳои интихоб карда буд, беҳабар аз он ки мисолҳои иқтибоснаш намунаи сабки асри XX дар ниғориши банди. Яъне ки «Китоби ҳаким Синдбод»-и банди дар рад тарҷумаву таҳрирҳои сершумори китоби Синдбодӣ деринасоли адабиёти форсӣ тоҷикӣ як вариантӣ версияи ҷадиди ин асар аст... Пажӯҳишгару матнишиноси Эронӣ Саййид Муҳаммадбоқирӣ Камолиддинӣ, ки матни интиқодии тоҷикӣ ба «Синдбоднома»-и Захирии Самарқандиро ба таърифи расондааст (Техрон, 2003) ман гуфт, ки тарзи ниғориши «Китоби ҳаким Синдбод»-и тоҷикӣ ба поширони Эронӣ писанд омад ва ба ман пешниҳод карданд, ки шабеҳ ба ҳамин матн омӯҳам, то барои ҷавонони имрӯзаи Эрон ба таърифи расонда интиқоднаш диҳанд.

Тарҷумаҳои бадеии Чумъабой Азизкулов, бино бар мушоҳидаҳои аҳли адаб ба вежа тарҷумашиносон, бо доштани «забони софу ноби тоҷикӣ» ва риқати «табиати забони модарӣ» фарқ мекунанд. Вобаста ба ин ӯрои Кухло, худ дар тарҷумани бадеӣ муваффақ аст, (аз ҷумла дар тарҷумани романи Чаб Гарсиа Маркес «Ҳазони умри одамхудо»), навиштааст, ки «вай забони адабиётро хуб ва ҳатто метавон гуфт, ки мукамал омӯхтааст ва дар баробар назокати забони гуфтугӯ ва тобиши ғушҳоро нағз медонад. Ин ҳунари забондонии ӯ дар тарҷумани ҳикояҳои Василий Шукшин барҷаставу барзоҳир гардидааст».

Чумъабой Азизкулов имони комил бар он дорад, ки «барои тарҷумони шудан танҳо нағз донишдони забони асари асл, дар айни замон, забони тоҷикӣ нест, ҳарчанд ки ин дониш ҷиҳати муҳимми кор аст. Хуб донишдони тоҷикӣ дуюм, ки ниғоранда ба он суҳан меронаду таҳрир мекунад, яъне метавон ба кораш муҳимтар аз донишдони забони асли асар аст. Чаро? Чунки донишдони рангоранги тобишҳои маъноии забони воқеан тавоноии русиро ғайр аз донишҳои, боз ба воситаи лугатҳои дузабонаи тафсирий, истилоҳӣ, фарҳангӣ, энциклопедӣ ва ғайраву ҳоказоҳо метавон як дараҷа ҳосил кард ва ҳеч набояд аз дониши донандагонӣ ин забон баҳра бардошт. Аммо забони дуюмро ба раҷан бояду шояд бибаъд дониш. Ин ҷо омилҳои дигар камтар суд мебахшанд.

Таҳриру тасҳеҳи «Самаки айёр», «Намунаҳои насри бадеии форсӣ тоҷикӣ»

«Самаки айёр» дар шаҳри Ҳисор аз ҷониби ӯ тааллуқ до

Таҷрибаи бобарор ва подири Ҷумъабой Азизкулов дар тарҷума ва таҳрири оистан он аст, ки аз тарафи тарҷумашиносон ва сабкшиносон ба таърири доғона омӯхта шавад. Аммо ин кор ба рушди баъдинаи тарҷумай бадеӣ усеодат карда, ҳунари таҳрири тасҳеҳро дар Тоҷикистон комил мегардонад.

Фаъолияти бисёрсола ва бобарори Ҷумъабой Азизкулов дар соҳаи тарҷумаву таҳрири тасҳеҳ ва идораи ЁСТ барояш мактаби бузурги забонамӯзӣ, забондонӣ ва суҳаншиносӣ буд. Ва ӯ имрӯз яке аз беҳтарин суҳаншиносони тоҷик ба ҳумор меравад ва аз тарафи адибон ва донишмандони номии тоҷик, аз қабилоти Улуғзода, Ҷалол Иқромӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Ҷумъа Одина, академик Муҳаммадҷон Шақурии Бухорӣ ва узви вобастаи АИ ҚТ Ақбарӣ урсон, ӑтироф гардидааст. Ахирӣ, ки солҳо дар идораи ЁСТ бо муаллиф амкор буд, бо назардошти дониши амнаш дар соҳаи забон ва луғат ба натиҷае асидааст, ки “андешаҳои ӯ ба ҳаде сахеҳу дақиқанд, ки ба онҳо танҳо розӣ гудан лозим асту бас”. Устод Шақури, ки дар забондонӣ ва суҳаншиносӣ яқто уданд, пас аз мутолиаи рисолаи Л.Н. Демидчик доир ба офаридаҳои раманависони тоҷик дар тарҷумай Ҷумъабой Азизкулов ба забон овардаанд, ки тарҷумай Ҷумъабой Азизкулов ба дараҷае пухтаву дилхоҳ анҷом ӑфтааст, ки аро аз заҳмати таҳрир кардан раҳонид”. Ҷумъа Одина пас аз гӯш додӣ ба родҳои муаллиф дар бораи романи овозадораш “Тузашти айём” ӑтироф амуда будааст, ки “ин нозуқиҳоро ту барин медонистагӣҳо аз ҳазорон яқта”.

Махсусан қиссаи ҷӣ таъри сураи гирифтаи гуфтугӯи ӯ бо нависандаи номӣ ва ар забондониву суҳаншиносӣ ӑтирофгардидаи тоҷик Сотим Улуғзода пас аз мутолиаи романи “Фирдавсӣ” басо аҷиб аст. Таъри ки Ҷумъабой Азизкулов ба отир овардааст, “соли 1986 дар шумораҳои 10 ва 11-и маҷаллаи «Сади Шарқ» омани «Фирдавсӣ»-и он кас ба ҷоп расид. Хондам, эродҳои зиёде пайдо шуд, афтам назди муаллимам Муҳаммадҷон Шақури, ибрози андеша кардам. Он кас уфтанд: - Оре, эродҳоят ҷиддӣ будаанд, ба ҳуди нависанда гӯ. Гуфтам: - ӑегӯянд, ки он кас мағруру назарбаланданд, магар ки боиси ранҷишашон шавад. Гуфтанд: - Не, ба гапи маъқул гӯш медиҳанд.

Аз хонаи муаллим Шақури занг зада матлабро баён кардам... Улуғзода уфтанд: - Хуб шудааст, фардо соати шаши беғоҳ, вале на бештар аз як соат вақт орам.

Дар соати ваъдагӣ ҳозир шудам. Дар ибтидои суҳбат пай бурдам, ки аз рӯи доб ба гапам гӯш дода истодаанд. Лекин ду-се эроди қавитар ба миён омада уд, ки сар боло карданду гуфтанд: - Сабр кунед. Бархостанд, дафтари қалам варданд, айнак ба ҷашм гузоштанду ба забон оваранд: - Аз ибтидо сар кунед.

Ман саҳифа ба саҳифа андешаҳоямро ба миён гузоштам, он кас эроду даелҳои маро сабт карданд, ки як дафтари мактабӣ пур шуд. Даме суҳбат ба поён

гирифтам, ки аз ҳад лаҳчагист, гуфтанд: - Ин калимаро хуш дорам, тобиши маънонаш баланд аст. Гуфтам: - Шумо итминон доред, ки дар асри X, дар замони Фирдавсӣ ҳам ин ибора роиҷ буда бошад (шакли дурусти адабии ароз – эъроз аст), табассум карданду гуфтанд: – Шуд.

Романи «Фирдавсӣ»-ро соли 1988 нашриёти «Адиб» чоп кард. Дидам, ислоҳ кардаанд (дар маҷалла «ароз мекунад» буд, дар китоб «мисси-тезад» шудааст)”.

Алчому ҳамчунин кореро нависандагони номӣ Фазлиддин Муҳаммадиев ва Ҷумъа Одина дар баробари эродҳои муаллиф ба забони романҳои “Палатаи кунҷакӣ” ва “Гузашти айём” низ раво дидаанд.

Устои равоншод Муҳаммадҷони Шакурӣ бо камоли масъулият дар вақташ ғалом дошта буданд, ки “тавассутӣ тарҷумаҳои сершумори ӯ забони адабии мо хеле сарватманду ғайӣ гардид”. Азбаски тарҷумаву таҳрирҳои Ҷумъабой Азизкулов мавриди омӯзиши ҷудогона қарор нагирифтаанд, ҳоло аниқ гуфта наметавонем, ки забони адабии мо то ба кадом дараҷа ба шарофати тарҷумаву таҳриру тасҳеҳҳои ӯ сарватманду ғайӣ гардидааст. Вале аз баъзе ишораҳои худ муаллиф бармеояд, ки хизмати вай аз ҷумла дар сохтани калимаҳои нав ва пайдо намудани муродифҳои муносиби мафҳумҳову истилоҳоти хориҷӣ хурд нест. Мо ҳама имрӯз “соҳибҷашнӣ” меғӯему менависем, бехабар аз он ки ин калимаро бори нахуст соли 1961 ба муносибати 60-солагии Муҳаммадҷон Раҳимӣ маҳз Ҷумъабой Азизкулов ҳамчун муродифи “юбиляр” сохта ва истифода бурдааст. Истеъмоли калимаи “ҷавонмард” ба маънои “молодой человек” дар тарҷумани асари Александр Дюма “Се мушкетдор”, “муҳаррики дарунсӯз”, “ҷароғи маҳтобӣ”, “пурполо” ва “мадди назар” ҳамчун муродифи таъбиру мафҳумҳои русии “двигатель внутреннего сгорания”, “лампа дневного света”, “светофильтр” ва “первый план” низ хизмати ӯст. Маълум аст, ки бозёфтҳои ӯ дар тарҷумаву таҳрир бо зикри ин чанд калимаву мафҳумҳои нав, ки худ ба онҳо ишора намудааст, маҳдуд намешавад, онҳоро бояд таҳқиқ кард ва мушаххас намуд.

Бартарин Ҷумъабой Азизкулов ҳамчун суҳаншинос нисбат ба аксарияти кулли аҳли адаб ва илми тоҷик дар ин аст, ки ӯ дар забон таҳқиқ дорад. Бехуда нест, ки ӯ ба тарҷумонҳои ҷавон як нуктаро ғушрас кардааст, ки “китоби лугати дузабона ҳамеша бояд зерӣ дасти тарҷумон бошад. Ҳеч гоҳ ба забондонӣ (масалан, русидонӣ) намебояд ғарра шуд. Китоби лугати дузабона на фақат маъини вожаву таъбирҳоро мефаҳмонад, балки ба интиҳоби муродифи мувофиқ низ мусоидат мекунад”. Худи муаллиф дар амалияи тарҷумонинаш таъхо ба лугатномаҳо қаноат накарда, бар замми аз нигоҳи интиқодӣ ба онҳо муносибат карда ва аз иштибоҳоти шарҳи лугатҳо дар онҳо ҳазар намудан барои тафтишу таҳқиқи ин ва ё он калимаву таъбир ва мафҳуму истилоҳҳо ба намунаҳои манзум ва мансури адабии гузашта ва кунунӣ рӯ овардааст. Барои мисол, вай

гардидани онро, ки худ дар тарҷумаи асари Александр Дюма “Се мушкетдор” ба кор бурда буд, аз тарафи Абдурраҳмони Ҷомӣ солҳо баъд пайдо намудааст:

Чавонмардо, чавонмардӣ биёмӯз,
Зи мардонӣ чавон мардӣ биёмӯз.

Бо назардошти он ки дар боло вобаста ба маҳорати фавқулодаи забондонии суханшиносин Ҷумъабой Азизкулов ҳамчун тарҷумони соҳибистеъдод, ношир ва муҳаррири нотақрор гуфта шуд, ду мусоҳибаи ӯ “Сухан аз забон ва тарзи баён” ва “Забон ба соҳибу ниғаҳон ниёз дорад” ва мақолааш “Вачҳи тасмийи “домулло” дорои аҳамияти хоссае мебошанд. Дар онҳо мулоҳиза ва мушоҳидаҳои басо ҷолиб ва нуқтаҳои омӯзандаи як нафар суханшиноси мумтоз ва соҳибтаҷриба дар бораи вазъи кунунии забони тоҷикӣ баён гардидааст. Аз ҷумла вай бо алами зиёд гуфтааст, ки “маи гумон мекунам, ки дар ҳафтоду анд соли адаби истиклолияти сиёсӣ забон ин қадар беқадру беписанд нашуда буд, ки ҳоло дар замони ба истиклолияти сиёсӣ расидани мо ба беписандӣ рӯбарӯ шуда истодааст. Ин дам ҳар кӣ ҳар чӣ ба даҳонаш ояд, гуфтаи ва ҳар чӣ ба дилаш хутур кунад, навиштан дорад”. Ба ақидаи ӯ, сабаби ба ҷунии ҳолати нугувор гирифтӣ шудани забони тоҷикӣ аз масъулиятношиносӣ ва саҳлангорин аҳли илму адаби рақиксавод, аз ҷумла бархе аз нависандагон, адабиётшиносону матншиносон ва фарҳангшиносони имрӯзаи тоҷик мебошад. “Вожаву таркибҳое, ки нависанда аз муҳовиран мардум, аз аҳли ҳирфаву пеша мешунаваду ҷамъоварӣ мекунад, - навиштааст вай, - бояд қаблан онҳоро санчида, ба таҳқиқ расонида, баъд ба кор барад”. Муаллиф як роҳи раҳой аз вазъи нугувори кунуниро дар зинда гардонидани баъзе аз таҷрибаҳои бобарори замони шӯравӣ дидааст. Ӯ гуфтааст, ки “он солҳо идораҳои нашрияҳо ҳам муҳаррири сиёсӣ доштанду ҳам муҳаррири адабию услубӣ. Аз афташ имрӯз ҳам ба идораи радиёву телевизион ва расонаҳои ҷопӣ ба муҳаррири сиёсӣ набошад ҳам, ба муҳаррири адабӣ ниёз ҳаст”.

Бар иловаи мулоҳиза ва мушоҳидаҳои болон муаллиф дар бораи сабабҳои вазъи асафбори забони тоҷикӣ, ки дар ҷо доштани онҳо ҷойи шаке нест, гуфтаним, ки онҳо хеле амиқтар ва ҷиддитар мебошанд аз он ки тасаввур мешаванд. Бино бар ин танҳо бо ҷорӣ намудани ниҳоди муҳаррири адабӣ ҳал нахоҳанд шуд. Имрӯз зарурати зиёд ба танзим ва татбиқи барномаи вежаи умумимиллии ҳифзи асолати забони тоҷикӣ мавҷуд аст.

Соҳан дигаре, ки дар он Ҷумъабой Азизкулов барори комил дорад, хотиранависӣ аст. Хотироти ӯ ё ба таъбири худаш “ёдмондаҳояш” бартарие доранд, ки ёддоштҳои дигарон ё надоранд ва ё дар онҳо камтар ба назар

эҷодӣ доштааст, аз он ҷумла бо Абдусалом Дехотӣ, Ҳасан Ирфон, Тӯраи Зехиӣ, Ҳабиб Аҳрорӣ, Боқӣ Раҳимзода, Фотех Ниёзӣ, Муллоҷон Фозил, Шарифҷон Ҳусейнзода, И.С. Брагинский, Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Ҷумъа Одина, Убайд Раҷаб, Юсуфҷон Салимов, Аълоҳон Афсаҳзод, Ҳамроқул Шодикулов ва дигарон, **ӯ** ба ҳамин муносиб навиштааст: "Банда... дар умри нисбатаи на кӯтоҳи худ бо аксари адибон олимони номдори тоҷик муоширату ҳамсухбатӣ доштам".

Ҷумъабой Азизкулов маҳорати баланди бозғӯи дидаву шунида хондагиҳояшро дорад ва онҳоро мисли як нависандаи соҳибтаҷриба ва ҷиради ба қалам меорад, чунончи дар "Зикри хайр зинда кунад номро (дар бораи заҳматкаши фарҳанги халқи тоҷик" Абдусалом Дехотӣ), "Дар суҳбати Ҳасан Ирфон", "Шиносии ман бо Ҷумъа Одина", "Ёде аз Иосиф Брагинский "Марди шариф", "Ёди ёре, ки бародар шуда буд" (дар бораи адабиётшинос номии тоҷик равоншод Юсуфҷон Салимов), "Синааш зеби инсон буд...", (дар бораи матишиносии забардасти зиндаёд Аълоҳон Афсаҳзод), "Будубои Ҳамроқул дар сарои сипанҷ" (дар бораи мунаққиди соҳибистеъдод раҳмат Ҳамроқул Шодикулов), Тасодуфӣ нест, ки нависандаи номӣ Ҷумъа Одина бо маслиҳат дода буд, ки ба ҷойи тарҷумонӣ, ки "пешани санини ва пурзаҳми камкифоят аст", "беҳтараш бо нависандагӣ машғул шав".

Хотираҳои Ҷумъабой Азизкулов бо доштани ҷузъиёти хотирмони зиндагиҳои ҷаҳзаҳои потақро ва бозтобдиҳандаи чеҳраи хоно ва гӯёи касоне, ки бораашон дар онҳо суҳан меавад, таҳлилҳои амиқ ва нақду баррасии боасоси дорони арзиши баланди адабӣ ва илмӣ мебошанд ва барои дарки дур ва амиқи он шахсиятҳои илмӣ адабӣ ва асарҳояшон мусондат менамоянд.

Зимнан дилам бисёр меҳодам, ки ин суҳаншиносии соҳибтаҷриба донишманд кори савоби хотиранависнашро дар бораи адибону олимони фарҳангиёне, ки бо онҳо ё ҳамкор буд, ё суҳбатҳо дошт ва аз наздик мешиноида маънаи бидиҳад ва алоқамандонашро аз ин ба баъд низ шод гардонад.

Ҷумъабой Азизкулов имсол ба синни мубораки 80 мерасад ва навиштаҳои як навъ корномаи эҷодии ӯ буда, гувоҳӣ бар он медиҳанд, ки вай зиндагии бомуъзада ва фаъолияти ормонии пурбаракат ва боарзише дар роҳи рушди адаб, забон ва фарҳанги кишвари азизаш доштааст.

Барои ӯ дуои тоҷикии "тани сикҳат, хотири ҷамъ ва дили бегам"-ро так мекунам ва таманнои онро дорам, ки давлати пирироҷа ва фаъолияти илмӣ адабии судмандашро, ки ҷомеаи имрӯзаи тоҷик ба он беҳад ниёзманд аст, ид бидиҳад.

Муаллифони шумора

Азизкулов Ҷумъабой-ходими пешбари илмии шуъбаи фарҳангшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон, номзади илми филология;

Қаландаров Ҳоким - ходими калони илмии шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ.

Лазар Жилбер – ховаршиноси фаронсаӣ, устои Донишгоҳи Сорбоннаи Фаронса;

Муҳаммадиев Шамсиддин- ходими калони илмии шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Обидов Додочон- сарҳодими илмии шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Отахонова Хуршеда - сарҳодими илмии шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви ҷаъбаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Раҳимӣ Бобобек— ходими калони илмии шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҚТ.

Сатторзода Абдунабӣ - мудири шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология, профессор;

Турсон Акбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви ҷаъбаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Ҳочамуродов Олимҷон - сарҳодими илмии шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология.

Ҳаким Аскар- ходими калони илмии шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Ҷӯраев Ғаффор—сарҳодими илмии шуъбаи забон ва шевашиносии муқоисавии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор.

Эмомов Асрориддин- мудири кафедраи филологияи араби Донишгоҳи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯҳанифа, номзади илми филологӣ, дотсент.

Сведения об авторах

Азизкулов Джумабой – ведущий научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Джураев Гафар – главный научный сотрудник отдела языка и сопоставительной диалектологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Каландаров Хоким - старший научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Лазар Жильбер – французский востоковед, преподаватель Сорбонского университета;

Мухаммадиев Шамсиддин –старший научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Обидов Дододжон - главный научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Отахорова Хуршеда - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Рахими Бобобек – старший научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ;

Сатторзода Абдунаби - заведующий отделом истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Турсон Акбар – директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, член – корреспондент АН РТ, доктор философских наук;

Хаким Аскар – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Ходжамуродов Олимджон - главный научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Эмомов Асрориддин-заведующий кафедрой арабской филологии таджикского исламского Института имени Имоми Аъзам Абуханифа, доцент.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар баҳши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забони русӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкадааш бояд мубрамин мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳои ғирад, ки бо навоари ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷӯш бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (А4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навбаста бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди помашон ирсол гарданд.

4. Ҳади ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо кар-

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифаи онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳаҷфони кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додан ба маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва саноати нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Кулӣёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Ҷ. 1.-555 саҳ.

2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.-444 саҳ.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, ному маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, мақоли нашр, шахр (барои китоб), соати шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавсӣ мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, барои нашр намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо қӯтоҳ, таҳрири ислоҳ қунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»

Телефон 221-22-40.

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал «Словесность» выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском языке. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке - сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. - Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Т. 1. -555стр.

4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.-444стр.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. - С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные присмы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. - С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [Писарек 2003, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [Писарек 2003, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность»

Телефон: 221-22-40.

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Аъзон ҳайати таҳрир:

Зикриёев Фарҳод - сарҳодими илмӣи шуъбаи забон ва шевашиносии муқоисавии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Имомов Маҳмадисуф - ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Искандаров Қосимшо - мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми таърих;

Қосимова Мукаррама - профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Қосимов Олимҷон – мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Мардонӣ Тоҷиддин - мудири шуъбаи арабшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муллоаҳмадов Мирзо - сарҳодими илмӣи шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муҳаммаднӯв Шамсиддин - ҳодими калони илмӣи шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, дабири масъул;

Набавӣ Абдуҳолиқ – ҳодими калони илмӣи шуъбаи адабиёти навии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Назриев Ҷӯрабек- мудири шуъбаи ғинаҳдорӣи нусхаҳои хаттӣ ва таҳияи феҳристҳои Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Обидов Додочон - сарҳодими илмӣи шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Олимов Музаффар - сарҳодими илмӣи шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеши Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми таърих;

Отахонова Хуршеда- сарҳодими илмӣи шуъбаи адабиёти навии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви пайвастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Раҳимов Дилшод – мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Раҳмонов Шозамон - сарҳодими илмӣи шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Рачабов Ҳабибулло -сарҳодими шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеши Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Саймиддинов Додихудо – сарҳодими илмӣи забон ва шевашиносӣи муқоисавӣи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Салимов Носирҷон - директори Китобхонаи миллии Тоҷикистон, узви пайвастан АИ ҶТ, доктори илми филология;

Самад Валӣ – ходими пешбари шуъбаи таърихи адабиёт ва наشري осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Сатторзода Абдунабӣ - мудири шуъбаи таърихи адабиёт ва наشري осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Сӯфиев Шодимуҳаммад – мудири шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеши Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Турсон Акбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология, сармуҳаррир;

Ҳочамуродов Олимҷон - сарҳодими илмӣи шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология.

Ҳаким Аскар – ходими калони шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, муовини сармуҳаррир;

Ҷӯраев Ғаффор –сарҳодими илмӣи шуъбаи забон ва шевашиносӣи муқоисавӣи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор.

Сведения о членах редакционной коллегии

Атахонова Хуршеда - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Джураев Гафар – главный научный сотрудник отдела языка и сопоставительная диалектология Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Зикриёев Фарход – главный научный сотрудник отдела языкознания и сопоставительная диалектология Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Имомов Махмадисуф - ректор Таджикского национального университета, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Искандаров Косимшо -заведующий отделом Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Косимова Мукаррама – профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Косимов Олимджон – заведующий отделом лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Мардони Таджиддин – заведующий отделом арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Муллоахмадов Мирзо – главный научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Мухаммадиев Шамсиддин – старший научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, ответственный секретарь;

Набави Абдухолик – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Назриев Джурабек – заведующий отделом хранения рукописей и составления аталогов Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Обидов Дододжон – главный научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Олимов Музаффар - главный научный сотрудник отдела Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Рахимов Дилшод — заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Рахмонов Шозамон — главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Раджабов Хабибулло — главный научный сотрудник отдела Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Саймидинов Додиҳудо — главный научный сотрудник отдела языка и сопоставительная диалектология Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Салимов Носирджон — директор Национальной библиотеки Таджикистана, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Самад Вали — ведущий научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Сатторзода Абдунаби — заведующий отделом истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Суфиев Шодимуҳаммад — заведующий отделом Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Турсон Акбар — директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член- корреспондент АН РТ, доктор философских наук, главный редактор;

Хаким Аскар — старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, заместитель главного редактора;

Ходжамуродов Олимджон — главный научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук.

СУХАНШИНОСИ

Маҷаллаи илмӣ

№ 1. 2014

Сардабир

узви вобастаи АИ ҚТ Акбари Турсон

Муовини сардабир

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабирӣ масъул

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Ба матбаа 12.09.2014 таҳвил шуд. Ба чопаш 23.09.2014 имзо шуд.
Андозаи 70x100 1/16. Коғазӣ офсет. Чопи офсет. Ҷузъи чопӣ 10.
Адади нашр 500 нусха. Супориши № 9. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Балогат»

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 55/1.

СУХАНШИНОСИ

Маҷаллаи илмӣ

№ 1. 2014

Сардабир

узви вобастаи АИ ҚТ Акбари Турсон

Муовини сардабир

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабири масъул

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Ба матбаа 12.09.2014 таҳвил шуд. Ба чопаш 23.09.2014 имзо шуд.
Андозаи 70x100 1/16. Коғаз офсет. Чопи офсет. Ҷузъи чопӣ 10.
Адади нашр 500 нусха. Супориши № 9. Нархаш шартномавӣ.

Нашриёти «Балогат»

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 55/1.